

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

4725

282

7-91

Dalhu
1870

2010

2007

Ա. Գ. Ռ. Գ. Գ. Ի.

(Ա.Ռ. ԱՄԵՆԵՍԻՆ)

ԻՏԱՆԵՐԷՆ ՏԵՏՐԷՆ ԹԱՐԿԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ՈՒ Է

ԱՐԵՎԵԼԻԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿ ՀԱՅՈՑ ԻՐԱՆՈՆՅԸ

ԻՐԱՆՈՐԱՆԱԿԱՆ ԳՈՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ

ԹԻՒՆ Յ. ՄԻԻԶԷՆՏՐՈՍԵԱՆ

(1870)

282

7-91

282
7-91 ԱԿ

ԱՌ ԱՄԵՆԵՍԻՆ

ՀԵՏԱԶՕՏՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆ ԿԱՆՈՆԱԳԷՏ ԻՏԱԼԱՅԻՈՑ ՄԸ

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼՍՈՑ

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԿԱՓՈՒԼԻԿ ՀԱՅՈՑ

ԱՅԺՄԵԱՆ ԳԺՏՈՒԹԵԱՆՑ ՎՐԱՑ

ՀՌՈՎՄԱՑ ԲՐՈՒԱԿԱՆՏԱՅԻՆ ՀԵՏ

ԸՆԳԳԷՄ

ԳԵՐ ԱՆՏՈՆ ՀԱՍՈՒՆԻ

ԿՈՍՏԱՆԳՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻՒՀԷՆՏԻՍԵԱՆ

— 1870 —

23212

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉՆ

Ինչ է դիտումն բանից այս փոքր տեղրիս, զոր թարգմանեցինք, և մեր համազգայնոց կ'ընծայեմք. — Ազգիս իրաւունքը պաշտպանել իրաւարանական փաստիւք ընդդէմ բռնաբարոյաց: Իրաւունք և պարտք. — այս երկուքս է՝ որ և իցէ մարդածոյով ընկերութեան մը գոգահապը, իրաւունք և պարտքն է արդարութեան կշռոյն երկու թաթերուն մէջ զրուելիքը, որոց զուգահաւասարութեան վրայ հիմնուած են ամենայն օրէնք, և համօրէն բարեվայելուչ կարողք:

Առաջին և ամենէն զլիստ որ դաշնաւորութենէ սկսեալ, որ է առն և կնոջ, որդւոյն և ծնողին միաբանակցութիւնը, մինչև երջապաքականն և մինչև ցառեւարական ընկերակցութիւնները, այս իրաւանց և պարտոց փոխադարձ կապիւր վայելչութիւն կ'առնուն և հաստատութիւն:

Քաղաքական ընկերութեան մէջ եթէ հնազանդելոյն պարտքը վերցունեմք, և սոսկ իրեն իրաւունք բաժնը թողուեմք, կը տիրէ անիշխանութիւն և վայրենութիւն. իսկ եթէ հրամայողին պարտքը վերցունեմք, և իրաւանց պահանջմունքը միայն ճանչնաւք ի նմա, կը ծնանի բռնաւորութիւն և սարկութիւն:

Եթէ անիշխանութիւնը և եթէ բռնաւորութիւնը մաս է մարդկային ընկերութեան, և նոյն իսկ մարդկութեան վախճանը:

Ամենայն օրէնք և ամենայն միաբանական կարգք այս իրաւանց և պարտոց սկզբանց վրայ՝ իրրու երկու բեւեռի կամ լրսան վրայ կրթնած՝ կը յառաջադիմեն: Որքան պարտոց և իրաւանց զուգակշռութիւնը հաւասարի, և իրենց պահպանութիւնը խափել երկու կողմանէ ապահովի, այնքան քաղաքականութիւնը կ'ամրանայ, և զէպ ի կատարելութիւն կը դիմէ: Իրաւանց և պարտոց անթերի ճանաչմանը մէջն է մարդկային իմաստութեան լոյսը, և այն իսկ է իրեն կենդանութեան շարժիչը:

Սակայն չհամարիմք թէ մարդկային հաստատութիւնները և կարգերն են միայն որ կը պահանջեն այս հաւասարակշռութիւնը, և թէ սոսկ մարդկային օրէնսդրութեան գիւտ է այս իրաւունք և պարտք ըսուածը: Ո՞չ ապաքէն Անտուան Բերանի՞ ուղիղ բարոյից հիմնական և յաւիտենական նախասկիզբն տարրը՝ սոյն պարտոց և իրաւանց կապին և միաբանութեան վրայ անդուստ ի սկզբանէ դրած ըլլալը վկայեց՝ երբոր ըսաւ թէ՛ «Չոր Իւլի Գանգամ Կոփ», Եւ արտօցն թէ՛ մարդիկ. — ո՞նց և դաս արտօքիւ նոյն ո. (Մատթ.): Որոյ առաջին մասը Իրաւունք է, և երկրորդ մասը անոր փոխադարձ պարտք՝ և վրայ իսկ բերաւ, թէ՛ այս իսկ է օրէնք և մարդկային այսինքն է՝ օրէնք յաւիտենական: — Այս պարտոց և իրաւանց սկզբանը վրայ հիմնեալ է Աէրը որ է քրիստոնէութեան կամ մարդկութեան բարձր իմաստութեան նշանը, կամ թէ՛ նոյն իսկ արդարութիւնն է: — Այս պարտոց և իրաւանց վրայ

2333
39

հիմնած կը խրատէ Պօղոս Առաքեալ զայր եւ զկին, որ իրարու հնազանդ ըլլան. զժառանգ կը խրատէ մի առ ականէ ծառայելու, եւ տիրոջը կը յիշեցունէ մի խտանալ առ ծառայն, վասն զի կ'ըսէ թէ «Նոցա եւ ձեր տէր գոյ յերկինս» . որբւոյն կը պատուիրէ հնազանդ լինել ծնողաց յամենայնի, եւ կը դառնայ հօրն ալ կ'ազգէ չգայրացունել իրեն որդին : Հպատակելոյն կ'ըսէ : «Հնազանդ լերուք առաջնորդաց ձերոց», եւ առաջնորդին ականջը կը դնէ «Մի տիրել վիճակացն» : Եւ այսու հասկանալիս բառը ոչ կրէք բաշտարձակ է, ալ փոխադարձ է միշտ : այնպէս որ եթէ հպատակը եւ եթէ հրամայողը իրարու հնազանդութեան պարտք ունին : զի մէկուն իրաւունքը միւսոյն պարտքն է, եւ մէկուն պարտքը միւսոյն իրաւունքն է :

Ար է ուրեմն այն քաղաքական իշխանութիւնը եթէ յերկինս եւ եթէ յերկրի, որուն օրէնքը հրամայել միայն ըլլայ, եւ փոխադարձ իրով հրամայուած ամենեւին պարտուց ծանրութիւն մը չ'ընդունի : Եթէ քաղաքական կենաց մէջ եւ եթէ որ եւ է պայմանի մէջ, բնաւորութիւնը միշտ բնաւորութիւն է :

Թէ որ քաղաքական եւ բնական եւ աստուածային կարգաւորութիւններ այս յախտնական պարտուց եւ իրաւաց սերզբաւորքը կը շարժին, քանի եւս առաւել եկեղեցական արտաքին կարգերը եւ օրէնքները այս սկզբունքէն չեն կրնար շեղիլ : Թէ որ եկեղեցական օրէնք եւ կանոնադրութիւնք քաժմինս անոր համար դրուած են, որպէս զի յախտնական ճշարտութիւնը եւ անոր արդարութեան օրէնքը աշխարհքին վրայ ուղիղ եւ անխախտ ընթացիւք քաղցունեն, ոչ ապաքէն կը պահանջուի, որ իրենք նախ այդ արդարութեան դեղեղիկ հիւստածքին (որ իրաւանց եւ պարտուց կապն է) օրինակը տան, եւ իրենք նախ գործով փայլեցունեն իրենց վրայ :

Արդ, եկեղեցական նորապատուութիւնը անարդար եւ անուղիղ սկզբանց վրայ հիմնուած կ'ըլլար, եթէ իրեն դասակարգութեանը մէջ վերադուրսն միշտ քաղաքական իշխանութիւն սահմանուած ըլլար հրամայելու, առանց կրէք իր ստորակարգեալէն փոխադարձ պարտով մը հրամայուելու : Ասկայն կը լսեմք ի Քրիստոսէ իսկ, որ եկեղեցական դասուորութեան առաջին կիսիքը եւ հողին հաւասար միաբանութիւնը գրաւ : «Որ մեծն է ի ձեռք, ըսաւ, եւսիցի ձեր սպասաւոր» : (Ղուկ.) եւ թէ Չձեզ ծառայ չկանչեցի, հապա բարեկամ անուանեցի (Յովհ.) : Եւ բարեկամութիւնը՝ գերագոյն կերպիւ այս փոխադարձ իրաւանց եւ պարտուց շահակալը կը պահանջէ :

Բայց ինչ դարմանք կրքոր մարդիկ եմք միշտ, եւ սխալականք նոյն իսկ եկեղեցուց պաշտօնապէս են, որ կրնն իրենց իշխանութեանը դեղձմանն, եւ իրենց իրաւունքը խափն պահանջելու ժամանակ, մտանա՛ն որ սաստուածաղիք եւ մարդկային օրինոք սահմանեալ պարտքը ալ ունին, որ իրենց հպատակաց

կամ ստորին դասակարգութեան իրաւունքներն են : Եւ ա՛հա Քրիստոս իսկ, որ ամեն բան ի խրատ մեզ՝ մեծի եւ փոքու խօսած է եւ ըսած, ինչ բանի համար կը յանդիմանէ եւ ծանր կը կշտամբէ իր ժամանակուան քահանաները, եւ զանոնք որ Մովսէսի աթոռը նստեր էին, եթէ ոչ այն այս իրաւանց եւ պարտուց հաւասարակշռութիւնը եւ ճշմաններուն համար : ոչ ա՛հա առաջին դաս կը բաժնանէ իրեն ծանր յանդիմանութեանցը ատեն թէ «Ատեն (իրաւունք), եւ ոչ աւնեն (պարտք)» : (Մատթ.) : Եւ թէ այս կշտախոսութիւնը առ Աստուած պատուիրականց գանուելուն համար չէր, հապա իրաւանց եւ պարտուց հաւասարակշռութիւնը խափանելուն համար է, վրայ կը բերէ : «Կապեն բեռնիս ծանուես եւ դժուարակիրս եւ դնեն ի վերայ ուսոց մարդկան (այսինքն իրենց իշխանութեան իրաւունքը խափանել կը ստիպեն), եւ մատամբ խրեանց ոչ կամին շարժել գնասա (այսինքն հնազանդելոց փոխադարձ իրաւունքը ճանչնալու իրենք զիրենք անհանդիսա չեն բներ) : »

Համաստեղով խօսքերնիս, Կաթողիկէ Արեւելեան Հայ Ազգիս Եկեղեցին ալ Քրիստոսի մարմնին անդամակալութիւնը ընդունած ըլլալով քրիստոնէական կաթողիկէ հաւատոց ձրի շնորքը ընդունելով, թէ որ պարտք ունի իւր հաւատոց հնազանդութիւնը մասուցանելու առ բոլոր մարմինն եւ առ երեւելի գլուխն, յորում է մոտթիւն հաւատոց, ունի նաեւ իրաւունքներ փոխադարձ պահանջելու, որ սաստուածաղիք փոխադարձ եղաւ, եւ զարտց հնութեանը հաստատեալ են, եւ ոչ որ այդ իրաւանց կրնայ մերձենալ եւ եղձմանլ : Եւ թէ այսպիսի իրաւունքներ ունի՛ նախ առաջին (Եւնեւոն ելեւէի ըսուած անուանակալութիւնը կը յայտնէ զոր եւ Պապին անդամ ընդունած են, անշուշտ Արեւմտեան եկեղեցիէն ստորբերութիւն մը երեսպարտելով, զոր իրաւունքը ալ կը կոչեն եւ առանձնաշնորհմունք :

Բայց ո՞ք են այս ստորբերութիւնները կամ իրաւունքները, կարգն է որ ալ մատենագիրս թախի, եւ զուցունէ իսկ թէ այս իրաւունքները ինչ դրուութիւն ունին եւ ինչ պատճառ անազարտելի եւ անմերձեանալի մնալու, եւ թէ որով սկզբամբ կը պաշտպանուին հիմակուան բանարարուց գէ՛մ :

— Այս է ա՛հա մատենական նպատակը, զոր իրեն համաստութեանը ըստ բաւականի իր գիտմանը հասած կը տեսնե՞ք, եւ յոր կը հրախրեմք իսկ կարգալու եւ ուսանելու զանոնք աւմենքը, որ պարտուց եւ իրաւանց հաւասարակշռութեանը սխրողք են : Նստալքէն է գրուածս, եւ թէ եւս ա՛նկեմ ուղղեալ, իբր հասարակաց քննութեանը նիւթ, բայց սրովնտես իրանձիւրն Արեւելեան եկեղեցեաց եւ մանաւորացէս Ազգիս իրաւանց պաշտպանութեանը վրայօք կը ճատէ, հարկ է եւ վայելուչ ուրեմն որ քան ամենայն ումեք, մեր Ազգիս ընթերցմանը եւ տեղեկութեանը հազոցոսի այսպիսի մատենիկ մը որ իրեն իրաւունքը ճանչցունելէն վերջը (որուն զարմանալի է որ օտարազգի ի-

ապացի մը հետաքրքիր կերբ է եւ քաջ (սեւամուտ), կը սոր-
վեցունէ թէ ինչպէս պաշտպանելու է ստացուածք մը, որ ոչ
թէ միայն հիմակուան Ազգիս է, հապա իրեն դաւակայք եւ իրեն
ապագայ յաջորդացը:

Մատենագիրը իր անունը ծածկած է, վասն զի բաց ի պատ-
մական յիշատակութիւններէն, իւր խօսից եւ իմաստից եւ փաս-
տից հիմունքը սոսկ իրաւաբանական գրքերէն հաւաքելով. կրնայ
բառի թէ ինչն հեղինակութիւն մը բրած չէ. իւր ամենայն բա-
կարգունքները հաստատած է Տիեզերական ժողովոց, Սրբոց Հարց, Աստուածաբանոց եւ Կանոնադիտաց, մինչեւ նաեւ Հռովմայ իսկ
հասանապատեաց եւ նոյն իսկ Պիտի Թ. ի խօսիցը վրայ. եւ ա-
նով ալ աներկիւղ եւ անկասկած ընդունելի կ'ըլլան այս իմաս-
տալից գրոց ամեն մէկ սկզբունքները եւ վարդապետութիւնները,
իրբեւ ոչ առանձին տաստածարանի մը կարծիք, հապա իբրեւ
ընդհանուր Կաթողիկէ Ակեղեցոյ վարդապետութիւնը:

Աստուածաբան-Կանոնագէտս ըլլալը սոսկ մասնինիս խորագրին
մէջ նշանակած ըլլալով մատենագիրը, իմացունելու գած է իրեն
եկեղեցական ըլլալը: Բարի է այդ պարագայն գիտնալը. վասն
զի եթէ գծարդութեամբ յեկեղեցականներէն է որ Ազգի մը
եւ պատկանելի հաւանադ եկեղեցւոյ մը իրաւունքը կը բռնաբա-
րուի, ինչպէս է Արեւելեանը, — տեսնուի որ նոյն իսկ եկեղեցա-
կանք նախ առաջին իրենց ոգւովն եւ արեամբ կը զինին եւ կը
յարձակին այդ անիրաւութեան դէմ, եւ իրենք զամենայն փոյթ
ի գործ կը դնեն յիշեցունելու իշխանութեան իրարու իրենց
պարտքն ալ, որ իրաւանց հաւասար զօրութիւն ունի, բաց իրա-
ւանց հաւասար ձայն չունի գծարդարար:

Միայն թէ ինչպէս իրաւանց պարկեշտ պաշտպանը իւր ա-
նունը կը ծածկէ, ասանկ ալ յոյժ փայլուչ էր որ իրենց Ազգին
իրաւունքները ոսմակիս ընդունին ալ, թէ ոչ առ պարկեշտու-
թեան, գոնէ առ ամօթոյ մարդկան իրենց անունը ծածկէին հի-
մակուրնէ, զորս վերջէն ապագայք պիտի ծածկեն նախառանօք
եւ արհամարհութեամբ:

Կ. Պօլիս. 4 Նոյ. 1870

ԱՌ ԱՄԵՆԵՍԻՆ

Ի՞նչ իխտաւորութիւնս այն չէ որ ինքզինքս դատաւոր
կացուցանեմ անոնց գործոցը վրայ, որ կուէցեալ են Աս-
տուծոյ եկեղեցւոյն մէջ դատաւոր ըլլալու ողջամիտ, ար-
դար, եւ անաչառ: Այդ յանդգնութիւն մեծ կըլլար ինձ:
Հապա ձեռք կը զարնեմ միայն իրենց գործը եւ այդ գործոյն
յառաջ բերած հետեւանքը համեմատել սրբազան իրաւա-
բանութեան գերագոյն եւ անխորտիսելի սկզբանց հետ, ու
րոնք միակ կանոն պիտի ըլլան որ եւ իցէ եկեղեցական դա-
տաստանի խնդրոց մէջ: Մակայն առաջուց կը գուշակեմ,
որ իմ այս բաղրատութիւնս ծանր պիտի հանդիպի անոնց
որ ուրիշ օրէնք չեն սովոր ճանչնալու, քան իրենց կամքը.
բայց ինչպէս որ ըլլայ այս ձեռք զարկած գործոյս արգասիքը,
ես ուրախ եմ եւ գոհ պիտի ըլլամ, որ հասարակաց աչքին
առջև դրի ճշմարտութիւնը եւ անոր յարակից օրէնքը իւ-
րենց անխառնութեամբը եւ բնական պարզութեամբը:

Եւ արդարեւ քանի մը ամսէ ի վեր Արեւելեան Կաթո-
լիկ Հայոց մէջ տար կերպով յուզեալ դէպքերը, — որոնք
առաջ եկան Գեր. Անտոն Հասունի քսան եւ հինգ տարիէ ՚ի
վեր Հռովմայ Բրոքաիանայի ժողովոյն հետ միաբանու-
թեամբ խորհած եւ ՚ի գործ գրած յափշտակութիւններէն,
հարստահարութիւններէն եւ անիրաւութիւններէն, սը-
տերդմտութիւններէն եւ մատնութիւններէն, պատճառ-
տուին ծանր եւ ամենակարեւոր օրինական խնդրոց, որոնց
վրայ պէտք է ինամբով մտադրու թիւննիս հաստատեցք,
որպէս զի աստուածաբանական եւ կանոնական ճշմարտու-
թիւնները, որ աստուց կենսական հիմունքն են, դուրս
ջատքեն, եւ միանգամայն տկար եւ տատամետալ խղճերը
զօրացունեն: — Եւ ասոնք են ահա ըսած խնդիրներս:

Ա. Եթէ արդեօք Հռովմ ունի՞ իրաւունս որ և իցէ եղանակաւ Հայոց ազգին եկեղեցւոյն բարեկարգական գործոց մէջ միջամուխ ըլլալու, որոնք անբաժանելի կերպիւ միացած են նոյն Ազգին քաղաքական իրաց և իրաւաւ սութեանցը հետ :

Բ. Եթէ արդեօք Հռովմ հիմնադրան գտուածեան մէջ կարօղ է օրինապէս իրեն կողմանէ Առաքելական նորապի մը զրկել ՚ի կոտանդնուպօլիս Արեւելեան Հայ-կաթողիկ Ազգին համար :

Գ. Թէ արդեօք այդ Առաքելական նորապի՞ Հռովմէն առած իշխանութեան զօրութեամբը՝ կարող է նոյն Ազգին քահանայից դէմ բռնական կերպեր բանեցունել :

Դ. Եթէ արդեօք այդ հայազգի քահանաները պարտական են այդ Առաքելական նորապիին հրամայելոցը հնազանդիլ, և իրենց դէմ առած խափանման (sospensione) վճռոյն գլուխ խնայրհեցունել :

Ե. Եթէ արդեօք այդու խափանմամբ արգելեալ կ'ըլլան այդ քահանաները իրենց ազգին հաւատացելոցը հազեորաց մատակարարութենէն, — այնպէս որ անկէ վերջը անոնց պաշտած խորհուրդները ոչ ինչ ըլլան և անպաւեր, — և թէ իրենք ալ պաշտելով զանոնք՝ անկանոնութեան տակ ընկած ըլլան :

Զ. Եթէ արդեօք Հռովմայ Բրոքալիանտայի ժողովը ունէր իրաւունս Առաքելական այցելութեան տակ ձգելու ի Հռովմ բնակող լիբանանեցի Անտոնեան հայազգի միանձունքը :

Է. Եթէ դոքա (Անտոնեանք) այցելութիւնը մերժելնուհ համար, կրնային օրինապէս անյնական և պեղական արգելման տակ իյնալ :

Ը. Եթէ արդեօք Արեւելեան կաթողիկ-Հայերը ունէին իրաւունս կարծեցեալ Պատրիարք Հասունէն բաժնը վերելու, և զինքը իրենց հոգեւոր հովիւ չճանչնալու :

Թ. Եթէ արդեօք Արեւելեան կաթողիկ-Հայերը ըզրեր, Հասունը պատրիարքութենէն մերժելու համար և Պապին անունովը իրենց եղած հրամանին հնազանդել

չուղեւնուն համար, կրնա՞ն կանոնական կերպիւ կերթումսդ անուանիլ :

Փ. Եթէ արդեօք Պապը կրնայ զիրենք կանոնական պատիժներու ձեռքով բռնադատել, որ զրեր, Հասունը ընդունին, և անոր հնազանդութիւն մատուցանեն :

Ընդունին Արեւելեան կաթողիկ հայերը այս իմ սալաւատող էջերս, իբր վիպու թիւն այն արգարախոհ և անկողմնատէր ոգւոյն զբայմանցը, զոր պէտք է ամենայն զգօն մարդ ունենայ, երբ ուրիշին ուղղամտութեանը վերայ անթերի խելամուտ կ'ըլլայ :

Իրենց հալածչին անիրաւութիւնը և չարամտութիւնը, իրենց վշտաց տեսարանը, զորս այնքան տարիներէ ՚ի վեր կը կրեն օտարին բռնութենէն, իրենց դատին արդարութիւնը, — որոց շատ անգամ և շատ անգ էս ինքն վիպեղայ, — ատոնք ամենքը մղեցին իմ գրիչս և իմ հանձարս ՚ի նպատտ նոցա: Չեւնեքեց եղէ այս բանիս՝ ոչ էթէ պաշտպանելու իրենց դատը, որ ինքն յինքեան անկարօտ է ջատաքովութեան, հապա ևս ամբասանողելու իրենց հաստատամիտ արիւթթիւնը, զոր ՚ի գործ կը դնեն իրենց ազգային անկախութեանը համար, ընդդէմ անոր՝ որ կը խրոխտայ իրենց վրայ տիրապետական իրաւունք ունենալ. յիշեցունելու իրենց որ՝ որչափ և կատաղի և զօրաւոր ըլլան անմեղութեան հալածողները, Աստուած, որ առաւել քան զնոսա հզօր է, խոտոացած է ջանջախելու իրեն արգարութեամբը ամեն անհանձար հալածիչները, և խիստ դատաստան պահանջելու ՚ի նպատտ հարստահարեալներուն, և որիչի ինքն կամ բռնախիաններէ հալածողներուն :

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Առաջարկեալ խնդրոց քննութեանը մէջ մտնելն առաջ, հարկ է քանի մը հիմնական տեսութիւններ նախադրուել, մեծամեծ Պատրիարքաց բարեկարգական իրաւասութեանց վրայօք, որովք իւրաքանչիւրը զատ առանձին իրենց ընկած երկիրները կը կառավարեն, և որոց միազումար միաբանութեամբ կը կազմուի Քրիստոսի Յիսուսի Եկեղեցւոյն խորհրդական մարմինը՝ միութեամբ Հաւատոց և Բարի վարուց, միոյ օրինաւոր գերագոյն Գլխոյ տակ, որ կը կերպարանէ գլախտենական Փահանջապետան, որ հիմնեց իւր Եկեղեցին ՚ի վերայ հիման Առաքելոց և Պարգարելոց, ինքն իսկ ըլլալով անոր անկիւնակալ Վեմբ:

Միակ օրինաւոր գլախ գերագոյն, որ Եկեղեցւոյ հիմնարկողին տեղը կը բռնէ երկրիս վրայ, է Փահանջապետն Հռովմայ, որ ՚ի հաւատոյս և ՚ի վարս բարիս՝ է գաւառն որ անբողոքելի, որում ամենայն Եկեղեցիք տիեզերաց գիտեր են իրենց բազմադիմի հարկաւոր սխտելոյս տօնն: Եւ յայտ իսկ է, որպէս զի համառօտ բանիւ մեր միաբը հասկըցունեմք, իւր Գերագահութիւնը պատուոյ և իրաւասութեան, զոր ունի բովանդակ տիեզերական Եկեղեցւոյ մէջ: Ով որ այս պատիւս կ'ուրանայ իրմէ, Կրթիքիս է. և ով որ իւր հնազանդութիւնը չուզեր իրեն ընծայել, Կրթիքիս Ե:

Իայց ինչպէս որ Զօրագլուխ և Կաթարիւն Հասարոց աւանդեց Առաքելոց որ իրեն վարդապետութիւնը բոլոր տիեզերաց ազգերուն տանին, և անոնք այս բանիս ձեռք զարնելն առաջ՝ իրենց մէջ գաւառները բաժնեցին, այսպէս նախնի ժամանակէն ՚ի վեր Եկեղեցւոյն բովանդակ մարմինը, — իւրաքանչիւր տեղեաց սէտքերուն և նորահաւատ ժո

ղովորոց պէսպէս բարուց համեմատ՝ հաստատուած մասնաւոր բարեկարգութեանց նկատմամբ, — այլեւայլ հասագահ Պատրիարքներէ կառավարուեցաւ և մատակարարուեցաւ, որոնք եղբայրակցեալ ՚ի մի միաբանութիւն հաւատոց և աւետարանական բարի վարուց, իրենց վիճակներուն մէջ այլեւայլ բազարաց և դաւաւոց համար զանազան եպիսկոպոսներ և մետրապօլիտներ կարգեցին:

Այս առաքելական կարգաւորութեան վրայօք բացաւ յայտ վրայութիւններ ունիմք Պօղոսի թղթերէն և ՚ի Գործոց Առաքելոց, և ՚ի սովորութենէ ամենայն դարուց:

Պատրիարքաց իրաւասական իշխանութիւնը իրենց իւրաքանչիւր վիճակներու մէջ յառաջ է քան զնիկիոյ Ա. ժողովը. վասն զի այս տիեզերական ժողովոյն մէջ պատուիրեցաւ, որ յանուանէ Աղբթսանդրիոյ, Հռովմայ, Անտիօքոյ պատրիարքութիւնները իրենց վաղեմի սովորութիւնները պահեն. Պահեցին, կ'սէ նոյն ժողովոյն Զ. կանոնը, արածոսիանս նոյս և պարսիս և իշխանութիւն: Սակայն մինչեւ ան ատեն ուրիշ անուն չէին կրեր այդ Պատրիարքները, բայց զանուն սոսկ Եպիսկոպոսի. և ոչ իսկ Քաղկեդոնեան տիեզերական ժողովէն առաջ լուսւած է Պարթիար (Հայրապետ) անունը, և նոյն ժամանակին սխաւ գործածուիլ, որուն տեղը կը բռնէ շատ անգամ Արքեպիսկոպոս կամ Եպիսկոպոսպետ յորջորջումը: Եւ արդարեւ, երբոր նոյն ժողովոյն Հարքը Լէոն Ա. պապին երկայն օրեր կը մաղթէին բարձրածայն, ոմանք աւելցուցին. Սրբոյ Էպիսկոպոսի Արքեպիսկոպոսի և Պարթիարքի Թեմին Հռովմայ (*):

Երեք նախնական պատրիարքաց՝ Հռովմայեցւոյն, Աղբթսանդրեանիս, և Անտիօքոյեցւոյն կարգը ուղեց անցունել Կոստանդնուպօլսոյ Ընդհանրական ժողովքը (Կանոն Գ.) նաեւ այդ բազարին եպիսկոպոսը. և իւր այս վճիռը հաստատուեցաւ Քաղկեդոնի միւս տիեզերական ժողովէն (Կանոն ԻԷ.): Եւ թէպէտեւ այս նորոգութեան չուզեցին

(*) Լապէ, Հասար ժողով. Հա. Ա. էջ 1167:

հաւանիկ ՚ի սկզբան Հռովմայ քահանայապետները՝ իբրեւ հակառակ նիկիոյ ժողովոյն Զ. կանոնին, սահայն զիջան հաւակ ուրեմն ՚ի ստեպ թախանձանաց կայտերայց : — Վերջապէս կայսրն Թէոդոս փոքր՝ Հռովմայ քահանայապետին և Կոստանդնուպոլսոյ և Ալեքսանդրիոյ Պատրիարքաց հաւանութեամբք, Պատրիարքական անուամբ պատուեց նա և Երուսաղէմայ եկեղեցին . բայց որովհետեւ չէր հաճեր ընդ այն Անտիոքայ Պատրիարքը, ըսելով թէ իւր վիճակին իրաւասութեան յափշտակութիւն մըն է այդ, Քաղկէդոնեան ժողովը՝ անոր ամեն դժուարութիւնները վերուց, Երուսաղէմայ նոր Պատրիարքին տարով երեք Պաղեստինները, Անտիոքիային ալ սրահեղով երկու Փիւնիկիները և Արարիայն :

Ալ այնուհետեւ այս հինգ պատրիարքական աթոռոց զանազանութիւնը ոչ երբէք այրջլեցաւ կամ փոփոխուեցաւ յաջորդ դարերուն մէջ . մանաւանդ թէ վերահաստատուեցաւ տիեզերական Լատերանեան Գ. ժողովոյն մէջ (Դ. Ի. Զարածուխանայ) : — Եկեղեցւոյն հինգ պատրիարքական վիճակ բաժնուելուն վրայ այսպէս կը գրէր Անտիոքայ Հայրապետն Պետրոս Գ. (*) յամին 1034. ընդդէմ Գոմինիկոսի Գ. վեներաբլեցի Պատրիարքին Կրատոյ բազմքին, որ իւր պատրիարքական անուամբը կը սարձէր . « ՚ի մանկաւ ՚ի թեմէս մինչեւ ցժերութեան օրերս սուրբ դրոց մէջ ո՞նեալ, և անդադար անտնց ընթերցմանը պարսպեալ, ո՞չ երբէք ուրեք տեսած եմ, և ոչ բնաւ ամենեւին ըս-

(*) Այս թղթերը մեզի առջի ճանչցուողը եղաւ Յովհ. Մըկրտիչ Գողէթիւրիոյ Աթանասիէր Եկեւ Յաննայ ըսուած գործոյն Բ. հատորոյն մէջ, էջ 108—135 : Յետ նորա բաղմանուան Լը Քիէն, Արեւելե Քրիստոնէայ, Հո. Բ. էջ 734 : Այս պատարիկը որ հաս կը բերեմք, հրատարակած է յոյն և լատին լեզուաւ Յովսէփ Քարբէլիզդի վեներաբլեցի քահանայն իրեն Պարթ. Եկեղ. վեներաբլ ըսուած գրոց մէջ, Հո. Բ. էջ 401 ևւայն, և զարձեալ միւս գործոյն մէջ ալ, որ Եկեղ. Խոսիոյ կը կոչուի Թ. հատորոյն ՚ի յտաջարանին, էջ 9 ևւայն :

սած մէկէ մը թէ Աքսուրիւայի կամ Վեներտայ առաջնորդ
 զը պատրիարք անունը կրէ : Հինգ են ազգայն ընդ
 բոլոր աշխարհ Պատրիարքուքը, աստուածային հրամա-
 նաւ, Հռովմայն, Կոստանդնուպոլսիսը, Ալեքսանդրիոյն,
 Անտիոքայն և Երուսաղէմեանն : Բայց ոչ թէ ամենքն ալ
 յատուկ կերպիւ այդ Պատրիարք անունը կը կրեն՝ այլ
 զեղծմամբ . Հռովմայ Քահանայապետը՝ պոպ կ'անուաւ
 նուրի, Կոստանդնուպոլսիսը՝ արքեպիսկոպոս, Ալեքսանդ-
 րեանը պոպ, Երուսաղէմայն՝ արքեպիսկոպոս, և միայն
 Անտիոքին է որ Պատրիարք ըսուելու և ճանչցուելու մի-
 ճակեցաւ : Զոր է թէ և քո Սիրելութիւնդ հետազօտելու
 ըլլայ, կը գտնէ ամեն մատենից մէջ : Անոր համար միա
 դիր ըսածիս : Մարդուս մարմինը ուղղեալ է ՚ի միոյ գլխոյ .
 ՚ի նմա կան շատ անդամներ, որոնք ՚ի հինգ զգայութեան
 միայն կը կառավարուին . և այս զգայութիւնքս են տե-
 ստղականն, հոտառականն, լողակրանն, ճաշակականն,
 և շօշափականն : Նմանապէս և մարմին Քրիստոսի, որ է Ե-
 կեղեցի հաւատացելոց, կազմեալ ՚ի զանազան ազգաց,
 իբրեւ անդամք, կը մատակարարուի իբրեւ ՚ի հեգեկին
 զգայութեանց . վերոյիշեալ հինգ մեծամեծ աւագաւ
 թոռներէն, և ուղղեալ է ՚ի միոյ միայնոյ գլխոյ, որ
 է ինքն Քրիստոս : Եւ որովհետեւ բայց ՚ի հինգ զգայու-
 թեանց, այլ ուրիշ չկայ, այսպէս հինգ պատրիարքներէն
 դուրս՝ չ'կրնար մէկը թոյլ տալ որ ուրիշ պատրիարք
 գտնուի : Սակայն այս հինգ աթոռներէն, որ Քրիստոսի
 մարմնոյն մէջ զգայութեանց տեղ կը բռնեն, ամենայն
 անդամքն (կամ թէ ըսենք՝ ամենայն նահապետութիւնք
 ազգաց և ամենայն եպիսկոպոսութիւնք որ այլեւայլ
 տեղեր յըրուած են), ըստ Աստուծոյ կարգեալ են և վայել-
 չապէս ուղղեալք, և իբր ըստ պատշաճի զանգեալք ՚ի մի
 դրուի Քրիստոսի, ճշմարիտ Աստուած մեր, ՚ի ձեռն ու-
 ղիղ և միակ հաւատոց, և ՚ի նմանէ առաջնորդեալ . . .
 ՚ի նչպէս ուրեմն վեցերորդ պատրիարք մը կրնանք մտու-
 նել, երբ որ չգտնուիր, ինչպէս ըսինք, մարմնոյն մէջ վե-
 ցերորդ զգայութիւն մը, և այն, մինչդեռ աշխարհի մէջ

ոչստ մեծամեծ թեմեր կան քան զքոյդ շատ ընդարձակ
 տե՛թէ գաւառներով և ե՛թէ նահանգներով, որոնք մեա-
 յրապօլիտներէ և արքեպիսկոպոսներէ կը կառավարուին
 ու կ'ուզուին 'ի պաշտօն Սասունոյ : Հաշուէ տես թէ քա-
 յնի քան զքո աշխարհք մեծ է Բուլղարաց աշխարհքը, քանի-
 յ պատիկ ընդարձակ է մեծն Բարեխատան, և կրմանաց
 աշխարհք կամ Խորասան, և այլ Արեւելից գաւառները,
 առ որս մեզմէ արքեպիսկոպոսներ և կաթուղիկոսներ
 չըրկուեցան, և որոնք բարմաթիւ եպիսկոպոսներ կը
 ձեռնադրեն. սակայն և այնպէս անոնցմէ և ոչ մէկը
 Պարթիար անունը առաւ :

Տարակոյտ չկոյ, որ պատրիարքաց մէջ միշտ գերագա-
 հու թիւնը ունեցած է Հռովմէական քահանայապետը, ե-
 թէ վասն կրկնակի պատուոյն, զոր կը կրէ Իբրև Արեւմը-
 տից Պատրիարք և Իբրև գերագոյն քահանայապետ ընդ-
 հանուր եկեղեցւոյ, և եթէ վասն ընդարձակութան իւր
 պատրիարքական վիճակին, առաւելապատիկ ընդարձակ
 միւս չորից պատրիարքաց վիճակները միանգամայն առնե-
 լով : Չորրորդ դարէն ի վեր կոստանդնուպօլսոյ Ա, Ժողո-
 վոյն մէջ Իրեն սահմանները որոշուեցան, և հեազհետե-
 յաջորդ դարը զնոյնս ճանչցան և հաստատեցին մինչև մեր
 օրը : Ապաքէն նոյն տիեղերական Ժողովոյն ԻԱ, կանոնը ա-
 րեւելեան պատրիարքաց իրաւասութեանը վիճակեցոյց
 զԹրակիա, զՊոնտոս, զՍիսիա և զբուն Արեւելը, զԼիբիոյ
 և զԵգիպտոսի գաւառները, իսկ Արեւմտեան պատրիարքու-
 թեան պահեց զԼիւբիկէն ամբողջ, զիտալիոյն, զԻտալիոյն
 զԲրիտանիոյն, զՍլաւոնիոյն և զՊիլիպիէն :

Իւրաքանչիւր պատրիարք ինչպէս որ անթերի իր իրա-
 ւասութիւնը կը վայելէ Իրեն պատրիարքութեան արքե-
 պիսկոպոսներուն և մետրապօլիտներուն վրայ, նոյնպէս
 պէտք է որ ինքն ալ ուրիշ պատրիարքաց իրաւասութիւնը
 յարգէ և մեծարէ, և թէ որ անոնց պատրիարքական արն-
 տեսութեանը և բարեկարգութեանցը միջամուտ ըլլայ,
 ուրիշի իրաւանցը անիրաւած կ'ըլլայ : Այս պարագէս և
 ոչ Արեւմտեաց Պատրիարքը, կամ ըսենք Հռովմայ եպիս-

կոպոսն ազատ է, չունի ամենեւին իրաւունս պահանջե-
 լու որ հպատակին Արեւելեացք Իրեն բարեկարգական օ-
 ընկերներուն :

Ելլով կ'երկարէ խօսքս եթէ ուղեւամբ հոս 'ի մէջ Իր-
 րել ծանր ծանր վիպյութիւնները աստուածութանից և կա-
 նոնագիտաց 'ի նպաստ այս սկզբանց : Համառօտութեան
 սիրով բաւական ըլլայ յիշեցունել Քենեօթիկոսոս ԺՊ, քա-
 հանայապետին հեղինակութիւնը, զոր կրնամք անուանել
 պաշտպան իրաւանց և սուանձնաշնորհութեանց Արեւե-
 լեան եկեղեցեաց, գիսաւորապէս Իրեն մեծահաշակ չըր-
 ջաբերականաւր, որ կ'սկսի յԵթանուցան մեզ (այլապէս սոսնար) :

Սակայն բաց 'ի գրոց վիպյութենէ, աւելցունեմք նա
 և գործոց յիշատակութիւն : Եւ որպէս զի համառօտա-
 խօսութեանս որոշած չափը չանցնինք, յիշեմք մի միայն
 համբաւաւոր գեպք մը, որ եղաւ Թ. դարուն երկրորդ կէ-
 սին մէջ երբոր Բուլղարները, այն ինչ գարձեալ 'ի բրիտոս-
 նեւթիւն, երան՝ Իբրև արեւելեան աղբ՝ Իրենց յատուկ
 իրաւունքը պահանջելու, ծանուցանելով որ ամենեւին Լա-
 տինաց պատրիարքութեանէն կախմուկը չեն ուզեր ունե-
 նալ : Հապա կ'ուզեն Արեւելեան եկեղեցւոյն հետ խառ-
 նուիլ : Եւ զիրենք այս խորհրդոյն ստիպել տուողը՝ Հռով-
 մայ իշխանասիրական գոռոզութիւնն եղաւ, որ ուղեց ին-
 քն անոնց եպիսկոպոս գնել ըստ իւր ընտրութեանը :

Ստոյգ է որ Բուլղարք՝ 'ի սիղբանէ անտի Իրենց դար-
 ձին՝ միայն Լատիններուն հակամտեալ էին, մանաւանդ
 թէ չէին ուզած յոյն բարոզիչներէն և ոչ մէկը ընդունիլ
 Իրենց երկրին մէջ : Պոկորի, որ անոնց թագաւորն էր,
 Ադրիանոս Բ. Պապէն խնդրած էր որ Իրենց գաւառին
 արքեպիսկոպոս շնորհէ Մարինոս տարիաւազը, որ յոյժ
 նշանաւոր մէկն էր, և Ադրիանոս իր կատարելութեանցը
 համար ուղեց զանիկայ Իբրև իւր նուիրակը՝ առաջիկայ
 կոստանդնուպօլսի տիեղերական Ժողովոյն յուղարկել, և
 անոր սեղը ուրիշ մը որոշեց Բուլղարներուն արքեպիսկո-
 պոս որ անոնց ընդունելի չեղաւ, հաւանականապէս անոր
 համար, որ Իրենք ընտրած չէին : Արդ՝ այս մերժումը

պատճառ տուաւ ահա՞նք թեանց և դժտու թեանց, մինչև
 ոգինները պահաւ առ սակաւ ցրտացան ի Հռովմայ, և սկսան
 կոտտանդնու պօլսի պատրիարքարանին միտել: Թագաւորը
 թ. տիեզերական ժողովոյն առ թիւը, որ նոյն կոտտանդնու
 պօլսա քաղաքին մէջ պիտի հաւաքուէր, դեսպաններ խըր
 կեց հոն ներկայ գտնուելու, միանգամայն յանձնելով ի
 բեկոյ որ Հարց խորհրդեանը հարցունեն թէ Բուլղարոյ
 եկեղեցին ո՞ր պատրիարքութեան կ'ընայ: — Ժողովը ընդ
 նախն քանի մը օր վերջը, կայսրը առ ինքն կանչել տուաւ
 Պապին նուիրակները, Իգնատիոս կոտտանդնու պօլսի Պատ
 րիարքը, և Արևելից ուրիշ պատրիարքաց փոխանորդները,
 որպէս զի Բուլղարաց դեսպաններուն աղերսը մոտիկ ընեն:
 Պետրոս, որ ասոնց գլուխն էր, այսպէս խօսեցաւ. «Որով
 հետեւ շատ ժամանակ չէ որ մեր քրիստոնէական հաւա
 րոց շնորհքը ընդունած եմք, անոր համար վախնարով որ
 գուցէ չեմք բաւական առանց խաբուելու որոշում մի ը
 նել. ուստի կը հարցունեմք ձեզ որ մեծամեծ պատրիար
 քական եկեղեցեաց երեսփոխաններն էք, թէ արդեօք
 Հռովմայ եկեղեցւոյն պէտք եմք անմիջապէս հպատակել,
 եթէ կոտտանդնու պօլսին»: — Պատասխանեցին Պապին
 նուիրակները. «Մեր ինչ գործոյ համար որ իշխանութիւն
 առած էինք սուրբ Գահէն, ընցուցինք, այդ ձեր վիճին
 համար ամենեւին մասնաւոր պատուէր մը չեմք ընդունած:
 Բայց որովհետեւ ձեր թագաւորը, իր ամեն ժողովրդ
 դեամբ արդէն Հռովմական եկեղեցւոյն հպատակած է,
 և ձեր աշխարհը լի է մեր քահանաներով, անոր համար
 կը վճռեմք, որքան 'ի մեզ է, որ ուրիշ եկեղեցւոյ չէք
 սեփհականներ, բայց եթէ Հռովմայ»:

Հակառակ կողմէն Արևելքի պատրիարքաց նուիրակնե
 րը ընդդիմաբանեցին, թէ որովհետեւ ժամանակ մը Բուլ
 ղարաց աշխարհը Յունաց կայսերութեան մէկ մասն էր՝
 Դարդանիայ անուամբ, և երբոր Բուլղարաց ազգը զանի
 կայ գրաւեցին, հոն յոյն քահանաներ գտան, և ոչ լա
 տին. ուստի անկէ բնական կերպիւ կը հետեւի հիմա, որ
 այդ թագաւորութիւնը կոտտանդնու պօլսի պատրիարքա

կան իրաւատու թեանը պէտք է հպատակի: Այս յաղ
 թահարիչ ընդդիմաբանութենէն շփոթելով առաքելական
 նուիրակները, հնարք մը գտան խնդիրը պարզ հոգևորական
 կերպարանքի դարձունելու, և բոյն. «Հոս վե՛ճը կայսերու
 թեանց և թագաւորութեանց սահմաններ որոշելու վը
 րայ չէ, այլ միայն եկեղեցական դատակարութեան խնը
 դիր մի է: Ոչ զք կը աղխտանայ, որ Դարդանիա, ինչպէս
 նաև բոլոր Լիւրիկէ, Հռովմական եկեղեցւոյն իրաւա
 սութեանը տակ ընկած է. ուստի Հռովմ ամենեւին բան
 մը յափշտակած չէ կոտտանդնու պօլսէն, և երբոր Բուլ
 ղարները զինքը հրաւիրեցին, իր հին իրաւանցը գարձաւ,
 որ ընդհատեր էր անոնց արշաւանօքը և հեթանոսու
 թեամբն»:

Այս խօսքերուն չլուեցին Արևելքեան եկեղեցեաց
 երեսփոխանները, այլ մասնաւոր թէ ալ աւելի նեղը խօ
 թեցին զՀռովմայեցիները առարկութիւններով և հարցա
 բանութեամբք, մինչև յաղթահարեցին զանոք այնչափ,
 որ չէին գիտեր ինչ պատասխան տալ: Համարեցան Հռովմա
 յեցիները, որ իրենց պարտաւորութիւնը Առաքելական
 Աթոռոյն անարգութիւն մը կը բերէ, դրդուեցան ոգի
 ները, և զիրար կծելով, խորխա և նախատական խօ
 քբուտ եկան երկու կողմէն ալ:

«Պետրոսի աթոռը, ըսին Հռովմայեցիք Արևելեայց,
 այն աթոռը, զոր պարտիք վերագոյն ճանչնալ քան զձեր
 աթոռները, և որ միայն ունի իրաւունս դատաւոր բաղ
 մելու բոլոր եկեղեցւոյ մէջ, զձեզ չ'կրնար իրաւարար
 իր գործոցը ընդունիլ. մասնաւոր թէ ինքը կը դատու
 պարտէ ձեր դատաստանը այնչափ զիւրաւ, որչափ բը
 տասպաւ որ դուք զայն վճռեցիք»:

Այն ատեն Պատրիարքներուն նուիրակները ամենայն
 ակնածութիւն մէկ կ'ընէին զնոք. խտուութեամբ պատասխա
 նեցին. «Չարմանք. դուք Հռովմայեցիք, որ ձեր օրինա
 ւոր կայսերաց լուծը թօթափելով, զձեզ Փռանկայ ձեռ
 քը տուիք, դեռ կը պահանջէք որ ձեր հին տերերնուդ
 սահմաններուն մէջ իրաւատու թիւն ունենայք: Մենք

ուրեմն կը վճռեմք, և հրատարակու կը ծանուցանեմք
 որ Բուլղարաց աշխարհը, որ ժամանակաւ Յուսայի իշխաւ
 նաւթեան տակ եղած է, և յոյն քահանաներ ունեցեր
 է, պէտք է որ Քրիստոնէութեան ձեռքով դարձեալ
 կոստանդնուպօլսի եկեղեցւոյն դառնայ, յորմէ դատու
 ցեալ էր կապաշտութեան պատճառաւ : — «Եւ մեր
 ևս կը հերքեմք, յաւելին պատին նաւ իրակները, և ոչ
 ինչ կը հրատարակեմք մինչեւ սրբոյ Աթոռոյն դատաւ
 տանը, ձեր այդ անխորհուրդ վճիռը, զոր տուիք անձ
 նապարծութեամբ և մարդէլուղութեամբ, մինչդեռ
 ոչ դատաւոր ընտրուած էք և ոչ ճանչցուած » : Այս
 բերով դարձան Իգնատիոս սուրբ պատրիարքին, և ազա
 ղեցին որ զինքը (Փոսայ դէմ) պաշտպանող Հռովմայ Ե
 կեղեցւոյն իրաւանցը ակն ածէ, և դքուշանայ որ և իցէ
 իրաւասական դորձ կատարելէն Բուլղարիայի մէջ, իսկ թէ
 իրաւացի պատճառներ ունի դանդաւտ ընելու, ազատ է
 ընելու որ և է ժամանակ Աւարելական Աթոռոյն առջեւ :
 Իգնատիոս՝ առանց բացայայտ խօսքի մը, այնու պարկեշ
 տութեամբ և չափաւորութեամբ պատասխանեց, ինչ
 պէս որ վայել էր սրբոյ մը :

Եւ թէպէտ Ազրիանոս Բ. Պապը ժողովոյն վճիռները
 հաստատելու ժամանակ՝ Բուլղարաց համար տրուած վը
 ճիւրը չընդունեցաւ, սակայն առաքինի պատրիարքն Իգ
 նատիոս՝ այս բարեկարգութեան վերաբերեալ ինքրոյն
 մէջ, Արեւելեան պատրիարքաց և իւր ազգին աստուա
 ծաբանից և կանոնադիտաց բրած որոշմունքէն ետ չկե
 ցաւ, և մտիկ չընելով Հռովմայ դժկամակութեանը և
 սպառնալեաց, և մասնաւորապէս Յովհաննէս Բ. Պապին,
 որ անխոհեմ և չափազանց խստութեամբ, որ անարդա
 ըանայի է, իրեն երկու անգամ հրամայեր էր որ Բուլ
 ղարստանէն իրեն յոյն քահանաները քաշէ (*), լատին
 քարոզիչները դուրս հանել տուաւ, և Բուլղարաց ար

(*) Թուղթ 20. և 20 :

քեպիակոպոս մը խրկեց, և եպիսկոպոսներ ձեռնադրել
 տուաւ՝ միով բանիւ, քանի որ կենդանի էր, այն եկե
 ղեցեաց լիակատար իրաւասութիւնը իրեն յատուկ պա
 հեց : — Եւ սակայն պատրիարքն Իգնատիոս սուրբ ոմն էր,
 և իբրեւ սուրբ նոյն ինքն Հռովմեական եկեղեցւոյն կը պա
 տուէ զնա, իրեն Յոյսմաւուրքին մէջ տարուէ տարի անոր
 գովասանութիւնը կարդարով, հօկտեմբերի 23 ին :

Իգնատիոս մահու ընէն վերջնալ, որ իւր խղճին պարտք
 սեպեր էր Բուլղարաց վրայ ունեցած իրաւասութիւնը
 միշտ պաշտպանելու, իբրեւ իրեն եկեղեցւոյն անօտարա
 նալի իրաւունքը, շարունակեցին Բուլղարք հաւատարիմ
 մնալու կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքաց : Մանաւանդ
 թէ կրնամք համարձակ ըսել, որ Յովհաննէս Բ. պապին
 խստութիւնը, ոչ միայն ընդդէմ սրբոյն Իգնատիոսի, այլ
 և ընդդէմ միւս յոյն եպիսկոպոսաց և քահանայից որ
 Բուլղարստանի մէջ կը գտնուէին, ուրիշ բանի չճանայ
 եց, բայց եթէ եւս քան զեւս դառնացուներ Արեւելցե
 ները, այնպէս որ Քրիստոնէական կրօնքը այն ժողովրդ
 դեան մէջ աւելի յոյն ծխիւ միշտ արմատացաւ :

Այս վէճը ուղեցի մանրամասն պատմել, ճիշդ ամենե
 ին ինչպէս որ կ'աւանդէ Ազրիանոս Բ. և Յովհաննէս
 Բ. պապերուն վարուց ժամանակակից պատմագիրը. վա
 սըն զե ինծի կ'երեւայ որ ոչ փոքր նմանութիւն ունի՝ ըստ
 ամենայն մասանց, հիմնական վիճին հետ՝ որ Արեւել
 եան կաթոլիկ Հայոց մէջ կը յուզի, որոնք պաշտպանե
 լու ելած են իրենց սեփական սղբային իրաւունքը և
 բարեկարգութիւնները՝ ընդդէմ պահանջմանց Հռովմայ
 Քրոնականային, որուն վրայ առ սցժմ կը լռեմ որ և իցէ
 անտութիւն աւելցունելու :

Իրաւ է որ ատենօք Արեւելեան եկեղեցւոյն կազմող
 պատրիարքական աթոռները՝ քաղաքական յեղափոխու
 թիւններէն՝ տեղեաց նշանաւոր փոփոխութիւններ կրե
 ցին, այնպէս որ հիմա Արեւելեան եկեղեցի ըսելով կ'իմա
 ցուին Յոյնք, Հայք, Ասորիք և Ղպտիք, ինչպէս վերոյի
 շեալ քահանայապետն Բենեաթիլոս Թ. ալ կը խորհրդա

ձէ . — Բայց ոչ թէ այն պատճառաւ պատրիարքական նախնական արտօնութիւնները ջնջուեցան կամ մոտոխեցան բնաւ իւր :

Յարեւմուտս Հռովմայ քահանայապետները՝ գտաւ ներու և թեմերու վրայ աւերի պապական իշխանութիւն բանեցընելով՝ քան թէ պատրիարքական իշխանութիւն, բազմաթիւ իրաւունքներ իրենց անցուցին, որոնք հին ատեն իւրաքանչիւր եկեղեցեաց ժողովուրդներուն և կղերին էր, և զորս մետրապօլիտները իրենց թեմական եպիսկոպոսաց վրայ կը կատարէին յայլեւայլ գէպս :

Այսպէս էր եպիսկոպոսաց և արքեպիսկոպոսաց ընտրութիւնը, որ ատենօք կղերին և ժողովուրդեան միաբան հաւանութեամբ կը կատարուէր, ետքը մինակ կղերին ձեռքը ամփոխեցաւ . անկէջ ետեւ ալ պապերը իրենց սեփականելով, իրենք առանց ամենեւին քան մը կղերին կամ ժողովուրդեան հարցունելու կամ մտիկ ընելու, նոր հօրիւ կը զրկէն անոնց : Այսպէս հազար ու մէկ եկեղեցական բարեկարգութեան խնդիրներու մէջ Պապերը յԱրեւմուտս իբրև բացարձակ տէր կը վարուին . կամ առ առաւելն՝ քանի մը Տէրութեանց մէջ, վասն պատշաճի և վասն աշխարհագրական ինչ տեսութեանց, իշխանին հետ կը խորհրդակցին :

Բայց Արեւելք ասանկ չէ, ուր պատրիարքական արտօնութիւնները ոչ երբէք օրէնքով մը ջնջուած են կամ մոտոխուած, հոն իւրաքանչիւր ազգ ազատ և համարձակ իրեն իրաւունքները կը վարէ իրեն կղերին հետ իրենց մոտոխակի յարաբերութիւններովը . հոն պատրիարքաց ձեռքը եղած այս իրաւաստիան ազատութիւնները՝ ազգային սիրոյ և միաբանութեան անխզելի կապը կ'ամբարցունեն : Գիտած համուծաբանութիւնս շներեր, որ մի առ մի թուեմ հոս այն զանազան նիւթերը, որոց վրայ կը տարածուի պատրիարքական իշխանութիւնը Արեւելքի մէջ : Սակայն կարեւորագոյնը և էականը կը յիշեմ, որ է եկեղեցական դասակարգութեան պահպանութիւնը, որուն կ'ընտաց սարսափող աթուոց հոգեւոր հովիւ մա-

տակարարել, ամեն էական նիւթ արեւելեան բարեկարգութեան մէջ :

Երբ եպիսկոպոսական կամ արքեպիսկոպոսական եկեղեցի մը այրիացած մնայ իրեն հովուէն, նոյն թեմին բոլոր աշխարհական և վանական կարգի կղերը, և անոնց հետ աշխարհական մեծամեծք, և տանուտեարք, միաբան ժողովով յայտուութեամբ քուէից կ'ընտրեն զայն որ իրենց հաճոյ կ'երեւայ, միայն թէ վանական կեանք ուխտած ըլլայ : Եւ այս վերջնոյս համար բազմահմուտ Բենեափխոս ԹԳ. ի վիպտութիւնն ալ ունիմք, որ կ'ըսէ (Առհմբ. 1754 յալիս 23) թէ, « Արեւելեան եկեղեցւոյն հաստատուն և անփոփոխ օրէնքը յեպիսկոպոսութեան կ'արդելու զայն որ վանական կենօք կապուած չէ » :

Յետ ընտրութեան, զընտրեալը վիպական թղթերով և կղերին և ժողովուրդեան քանի մը երեւելի անձինքներուն հետ միատեղ պատրիարքին կը խրկեն : Պատրիարքը քննել կուայ երեք կամ աւելի եպիսկոպոսներու ձեռքով ընծալ յեղոյն վարքը և զիտութիւնը, և երբ սր բարի վիպտութիւն ընդունի, կը հրաւիրէ զինքը հաւատոյ դաւանութիւն տալու, և երդումն հնազանդութեան, և ձեռնադրութեան օրը կը սահմանէ, զոր ինքն իսկ կը կատարէ ամենայն շքեղութեամբ ըստ իւրոյ ծիսին :

Իսկ զարով պատրիարքի ընտրութեանը, քանի որ դատարկ է ամթուր, երեք եպիսկոպոսներ, կղերին և ժողովուրդեան միաբան քուէիւք ընտրուած, անոր կառավարութեան հոգի կը տեսնեն, և նոյն ժամանակ բոլոր պատրիարքութեանը եպիսկոպոսներ և արքեպիսկոպոսներ և մետրապօլիտք և երեւելիք ազգին կը ժողովին նոր պատրիարքի ընտրութեանը : Յետոյ զընտրեալը պատրիարքական եկեղեցին կը բերեն, և հոն ծերագոյն մետրապօլիտը ազգին համադումար եպիսկոպոսաց և արքեպիսկոպոսաց և բովանդակ կղերին և ժողովուրդեան առջեւ՝ անոր օծութիւնը կը կատարէ :

Այն ատեն նորընտիր պատրիարքը կաթուղիէ եկեղեցւոյ միաբանութեան թուղթը կը գրէ դերագոյն Քահանայա-

1339

պետին, և իր հաւատոյ դաւանութիւնը խրկելով, կը խնդրէ անկէ իր ընդունած պատուոյն հաստատութիւնը. Պապն ալ անոր լատին Պալիոնը կ'ընծայէ, 'ի նշան հաղորդակցութեան, և ոչ թէ իրաւասութեան. վասն զի անութիւ են օրինակները հիներէն, մինչեւ ցերրորդ դար, որ արեւելեան Պատրիարքունք կ'օժուէին և միանգամայն իրենց իրաւասութեան իշխանութիւնը լի բովանդակ կը վարէին՝ առանց դեռ պապական հաստատութիւնը ընդունելու (*):

Հոս տեղը չէ որ այս բանին սաղացուցութեանը ատեն անցունեմ, որ յերկարել կ'ըլլայ գործս: Որ որ ընդարձակագոյն տեղեկութիւններ կ'ուզէ ստանալ, թող կարգաց Ս. Հերոնիմոսը, Ընդդ. Յովն. Երոստաղեմացոյ, Գլ. 15. — Խննտիկենտ. Ա. Պապ, Թոռլի 171. առ Աղեա. Անպիտ. 'ի գործս Ժող. Կոստանդնուպօլսոյ — Լը Գիեն, Արեւելք քրիստոնէաց ըստ ընդ պատրիարքութեանց. — Թումազինի, Բարեկարգութեան Երեւոնոր Եկեղ: — Եւ մօտ Ժամանակներս՝ Բիցիբիտոսի պատուական գրուածքը Արեւելեան Եկեղեցի ըստած, որ սպառնալ է 'ի Հռոմի, յամին 1855, Բլոքաբանացի տպարանը:

Իսկ ելքոր խնդիր ըլլայ նոյն պատրիարքը իր աթոռէն ձգելու իրեն անբարի վարուցը համար, իշխանը կամ Աղգապետը՝ Աղգային սիւնհոդոսի կը հրաւիրէ արքեպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները, վանահայրները, վարդապետները, և դամները որ իրաւանց տէր են միջամուխ ըլլալու: Միւնհոդոսը, որուն նախագահ նստած կ'ըլլայ եպիսկոպոսական դատուն աւագագոյնը, զյանցաւորը յատեան կը կանչէ կամ անձամբ երեւնալու կամ փոխանորդով մը, կանոնական օրինք դատատանը կը տեսնէ, և իրեն անկման վճիռը կը կարգաց, և աթոռոյն դատարկ ըլլալը կը հրատարակէ: Յետոյ կ'անցնի ըստ Աղգային սահմանա-

(*) Առպէս նաև մերս Գրիգոր Լուսաւորիչ 'ի Դ. դարու, իւր կաթողիկոսական իշխանութիւնը լիակատար 'ի գործ վարելէն վերջը դնաց 'ի Հռոմի: Ծան. Բարգ:

գրութեան, ուրիշ Պատրիարքի մը ընտրութեանը, ինչպէս վերը բոյնք:

Պատրիարքութեանց վրայ այս հիմնական տեսութիւններն և Պատրիարքաց մեկզմեկու հետ՝ գլխաւորապէս արեւմտականին ընդ արեւելեանին՝ առնչութիւնները հասնախարգելէն վերջը, յաւաջ անցնինք 'ի բնութեան սուղարկեալ խնդիրներուն:

Խ Ն Դ Ի Բ Ա.

Եթէ արդեօք Հռոմ ունի իրաւունք որ եւ է եղանակաւ Հայոց ազգին եկեղեցոյն բարեկարգական գործոց մէջ միջամուխ ըլլալու, որոնք անբաժանելի կերպիւ միացած են նոյն Աղգին քաղաքական իրաց և իրաւասութեանց հետ:

Մինչեւ հիմա բաժներէս ատոր պատասխանը բացալ յայտած և ճշգուած է: Բարեկարգութեան վերաբերեալ գործերը ոչ այլ ումեք, բայց եթէ պատրիարքական իշխանութեան կ'ինաց, Աղգին եկեղեցական և աշխարհական մասին ներկայացուցիչներուն ընդհանուր միաձայնութեամբը, և այսպիսի են եպիսկոպոսաց, արքեպիսկոպոսաց, մետրապօլիտներուն ընտրութիւնը և ձեռնադրութիւնը, գերագոյն Պատրիարքին (կամ կաթողիկոսին) ընտրութիւնը, թեմական և գաւառային և մանաւանդ Աղգային սիւնհոդոսներու կազմը, ծիսոյց անոյրոյն լի պահպանութիւնը, թէ 'ի սրբազան պաշտամուն և թէ 'ի սուրբ պատարագի, ինչպէս նաև 'ի մատակարարութեան խորհրդոց, տարեկան տօներու կարգերը, խորհրդական կառարմանց, պահոց և այլոց այսպիսեաց սովորութիւնները, որոնք իւրաքանչիւր Արեւելեան աղգաց զատ առանձին արածուութիւններն են: Եթէ աչքէ անցունեմք Հայոց պատմութիւնը, կը տեսնեմք որ, ս և է եկեղեցական բարեկարգութեան որոշողութիւն մը եղած չէ՝ առանց կղերին և աղգային իշխանա-

ւորաց ներկայութեանը, և թէ ոչ երբէք Հոռոմայ Քահա-
նայապետները միջամուխ եղած են այդ Աղգային գործոց
մէջ, քանի որ Աղգը առաջուրէն անոր հարցուածք կամ
խնդրուածք մը ըրած չէ. եւս առաւել ոչ երբէք գոր-
ծածած են դատատանական և բռնական իրաւասութիւն
ուղղակի կերպով:

Իրաւ է որ Արեւելեան եկեղեցիներուն հերձուա-
ծէն վերջը, և երբոր նոյն կողմանց քրիստոնէակաները կը հե-
ծէին ոչ քրիստոնէայ աշխարհակալաց լուծին տակը, Տա-
րածման Հաւատոյ Ս. Ժողովքը (Բրտբականայն), որպէս
զի չցրուին առանց հոգուի չմնան այնքան հաւատոց որ
դէքը՝ որք՝ մարտը մնացեր էին հերձուածողութեան
ախտէն, զիրենք մայրենի գլխով իւր ինամակալութեան
տակը ժողովեց. բայց իրեն այս սիրոյ ինամքները ոչ իրեն
իրաւունք կուտային անոնց Աղգային իրաւանցը այնուհե-
տեւ տէր ըլլալու, և ոչ ալ իրենց սեփական իրաւուն-
քը յետո պահանջելու իրաւունքէն զիրենք կը զրկէին,
երբոր քաղաքական հարստահարութիւններէն աղատելու
ըլլային, որ իրենց հոգեւորական սպահովութեան ար-
դեւք էր: — Ո՞ր օրինաց դրքին մէջ կայ, որ ինամակալ
մը իրեն ըրած ինամակալութեան պատճառաւ՝ տէր ըլ-
լայ իւր սանին ստացուածոցը և իրաւանցը և արտօնու-
թեանց, երբոր երկցութեան հասակին ալ հասնի: Ար-
դէն իսկ շատ տարիներէ ՚ի վեր է որ այդ երկցութեանը
հասան ոչ միայն Հայագիւր, այլ ամենայն քրիստոնէայ կա-
թոլիկ ժողովուրդք Արեւելոյ, որոց աղատութիւն շնոր-
հեց Օսմանեան Տէրութիւնը՝ իւր հպատակ ժողովուրդոց
վրայ յըրուցած քաղցրութեամբն ու անաչառ արդարա-
մտութեամբը՝ թեմեր հաստատելու, եպիսկոպոսներ և
մետրապոլիտներ ունենալու ըստ իւրաքանչիւր ճիւղից, և
ամենայն կերպիւ խաղաղական հանդատութիւն տուալ ի-
րենց, հոգեւոր պաշտամունքին կատարելու, պատիժ
եւս սպանալով անոնց՝ որ կրօնից պատրուակաւ նեղու-
թիւն մը տան ուրիշի:

Վերաստանալով ուրեմն Հայագիւր կաթոլիկները ի-

րենց կրօնական իրաւանց լի և աղատ սպահովութիւնը ա-
նոր ձեռքէն, որ իրենց արգելքներ կը դնէր, որով և
բռնադատուած էին գլխաւոր ինամակալ մը ունենալու,
յայտ է օրինաւոր հետեւութեամբ որ նոյն աղատու-
թեան հետ՝ միանգամայն ձեռք բերեն նաեւ իրենց հին
արտօնութիւնները և Աղգային ժառանգական իրաւունք
ները: — Ինչպէս սան մը, որ երբ իրեն երկցութեան հա-
տակը կը մտնէ, օրինաց հրամանաւ, առանց ինչ մասնա-
ւոր վճուոյ մը սպասելու, աղատ և արձակեալ կ'ըլլայ
ինամակալին իշխանութենէն:

Ուստի Հոռոմ ալ, որուն Հայք յայտարարութիւն
կ'ընեն թէ միացեալ են ՚ի միութեան հաւատոց և աւե-
տարանական վարուց սկզբանցը մէջ, չկրնար և ոչ հարկ
կայ որ ալ վրանին պատրիարքական իշխանութիւն բանե-
ցունէ, որովհետեւ այդ աղգք Արեւելեան եկեղեցւոյն
կը վերաբերի, և ոչ թէ Արեւմտականին:

Այս բանիս չհակառակիր գերագոյն Քահանայապետին
բովանդակ եկեղեցւոյ մէջ և ամէն քրիստոնէայ ազգաց
վրայ ամենայն լիութեամբ օրէնսդրական իշխանութիւն
ունենալը. որուն վրայ ամենայն աստուածաբանք և կա-
նոնագէտք կը միաբանին: Բայց միանգամայն ստոնք ա-
մենքն ալ այն կերպով կը խօսին, որով կ'իմացուի թէ
այդ իրենց անտութիւնը այն ընդհանրական օրէնքներուն
համար է, որ բովանդակ եկեղեցւոյ հաւատոցը և բա-
րուց կը վերաբերին, որոնք իրաւախոհութիւն կամ այլ
եւ այլ մեկնաբանութիւն չեն վերցուներ, և ոչ թէ այն
օրէնքներուն և կարգերուն համար, որ մասնաւոր ե-
կեղեցեաց կամ մասնաւոր ազգաց կը վերաբերին, վա-
ղեմի կանոններէ և աւանդութենէ պաշտպանեալ, և
դարեւ դար իրենց սուրբ Հայրերէն և սուրբ Արքայապետ-
ներէն սովորութեամբ իջեալ: — Ասոր վրայ կանոնագէտք
գիտողութիւն կ'ընեն (*) թէ երբոր խօսքը եկեղեցեաց

(*) Գլու. Ե. Չսեմոնտըր. ՚ի Մեծերորէն, և Գլու. Բ. Չլմոն, իրաւ ՚ի Մեծերորէն,
Գլու. Ի. Ե.

կամ այդպէս կամ մանաւոր սեղեաց հին սովորութիւնս ներսն ուզողի հակառակ նոր սովորութիւններ հաստատուելու վրայ ըլլայ, քանի որ քահանայապետը յայտնի կերպիւր զանոնք ջնջած չէ, չեն կրնար այն հիները վերջուած սեպուիլ նոր սովորութիւններուն բնգունուած ըլլալովը, և պատճառն ալ կուտան, վասն զի կրտեն, Պապը կրնայ անգիրաւ մասնաւոր պեղերը և անշտոյ սովորութիւնները և կանոնադրութիւնները, ինչ անշտոյ ըլլան և ինչ ներկայ :

Բայց աւելի բացայայտ այն նիւթոյս վրայ կը վարդապետե Մեծն Գրիգոր քահանայապետը, որ գրեթով առ Նատալիս եպիսկոպոսն Սարմայ ՚ի Գաղանտիս, կ'ապահովըններ զանիկայ ըսելով, թէ «Քառ լլցի ինձ որ և է Ե կեղեցւոյ մէջ իմ քահանայակցայս երկցարունից կարգադրութիւնները աւրեմ, վասն զի ես զիս անարգած կ'ըլլամ, երբոր իմ եզրարցս օրէնքը խախտեմ» : — Եւ նախ քան զնա հարեւր վաթասն տարի առաջ, Պապն սուրբ կեղեւտիմոս Ս. Էփրեմի կ'եպիսկոպոսներուն գրած թղթերուն մեկուն մէջ կը խօսի թէ ինչպէս իւրաքանչիւր կանոնաց իշխանութեանը հպատակելու են, և ոչ թէ իշխելու անոնց, և թէ ինքն և նաքա, և իրենց հետ ամենայն հօգեւոր հովիւք անոնց պահպանքն են : « Իշխեսցեն մեզ օրէնք, կ'ըսէ, և ոչ թէ մեք օրինայն իշխեմք, կանոնաց հպատակ ըլլամք մեք, որ պատու իրանները կը պահպանենք » : — Եւ իրմէ ալ բիշ տարի առաջ, սուրբն Չառնոս քահանայապետը կը գրէր Գաղղից կ'եպիսկոպոսայ, « Եւ ոչ մեր Առաքելական Ամուսոյ իշխանութիւնն է չնորհել կամ փոխել որ զինչ և իցէ Հարց սահմանադրութեանց հակառակ, վասն զի առ մեզ անշարժ արմատացած կը պահուի հոս թիւնը, որուն և Հարց կոնդակները յարգութիւն կը պատու իրեն » :

Արդ թէ այդ պիսի եղանակաւ կը խօսին Հռովմայ քահանայապետները և կը զգուշացնեն նոյն իսկ Արեւել տեան պատրիարքութեան մէջի եկեղեցիներուն սրբազան սովորութիւնները և աւանդութիւնները զեղծանելու, քանի և ս առաւել բանաւոր պատճառաւ պէտք են զնոյն

զգուշութիւնը պատու իրել նաեւ Արեւելքի պատրիարքական եկեղեցիներուն համար : Եւ կարի իսկ քաջ և ՚ի հաստատութիւն խօսքերնուս ունիմք անմահ քահանայապետին Բենեդիկտոսի ծԳ. ի անեղծանելի հեղինակութիւնը, որ իրեն համբաւաւոր Ծանոցաւ Ֆղ շրջաբերականին մէջ, որ գրած է Լատին քարոզչաց յանգղնութիւնը սանձելու համար, որոնք ետեւէ էին Արեւելեան եկեղեցիաց սովորութիւնները և ծէսերը եղծանելու, այսպէս կ'ըսէ. « Առաջարկուեցաւ և քննեցաւ երեւելի անձանց խորհրդեան մէջ, յամին 1631. յուլիսի 9 Բան Ֆիլի կարդինալին պալատը, որ ետքը քահանայապետութեան աթոռը ելլելով անուանեցաւ Իննովկենտոս ծ. և այս վճիւր տրուեցաւ. — արեւելքի չորս պատրիարքութեանց հպատակները պարտական չեն քահանայապետական նոր սահմանադրութեանց հնադանդելու, և թէ ոչ այս երեք գէպքիս մէջ, Ա. հաւատոյ վարդապետութեանց նիւթոյ մէջ : Բ. թէ որ Պապը նոյն սահմանադրութեանց մէջ բացայայտ բանիւ յիշատակէ զանոնք և կարգադրէ (*) : Գ. թէ որ լաւելայն նոյն սահմանադրութեանց մէջ ապագայ ժողովոյ մը բողոքելու գիւղուածոց մէջ կարգադրութիւն մը ընէ վրանին » :

Արդ թէ որ արեւելեաց պարտական չեն քահանայապետական օրինաց, բայց թէ երբոր հաւատոյ վարդապետութեան և ընդհանուր բարեկարգութեան վերաբերելու բացայայտ դէպք մը ըլլայ, տարակից ջննար որ այդ գէպքերէն դուրս, և ոչ Պապերը կրնան, իրրեւարեւմտից պատրիարք, իշխանութիւն բանեցունել և օրինադիր ըլլալ անոնց ազգային ծիսից և սովորութեանցը : Արուն վրայ այս ալ աւելցունենք յաւելարմու

(*) Իմանալու է, այն բաներուն մէջ, որ ընդհանուր եկեղեցական բարեկարգութեան կը վերաբերի. ապա թէ ոչ հակառակ ըսած կ'ըլլար նախնիաց քահանայապետներուն վարդապետութեանը, և ինչ որ ինքն ալ այն Սահմանադրութեան մէջ և ուրիշ տեղուանք սորվեցուցած է :

Թեան հետ, առ առել եւս բացայայտ կ'երեւի Պապին այս բաներուս մէջ միջամուկ ըլլալու անբաւականութիւնը, թէ իբրեւ արեւմտեան պատրիարք, և եթէ իբրեւ Թագաւոր: Ամենայարմար նմանութիւն մը կը գտնեմք այս բանիս և Հինկմար Հռոմէս քաղաքին արքեպիսկոպոսին ըրածին մէջ, երբոր Աղբիսնոս Բ. Պապը ուղեց Գաղղոյ կառավարութեան և քաղաքադիտական գործոց մէջ խառնուելու թէպէտեւ Գաղղիա, իբրեւ Արեւմտական միջակի մասն, չէր կրնար Հռոմմայ դիմաց իր քաղաքական և եկեղեցական իրաւանց անբաժանելի կառավարութեամբը պարծիլ, ինչպէս որ Արեւելեան ամենայն ազգք կը պարծին. բայց այն ներհուն կանոնադէտն Հինկմար, Լոտարիոս Թագաւորին և իւր ազգին ջատագոյնութիւնը վրան տունելով, բաց յայլոց բանից՝ այսպէս կը գրէր Պապին.

«Շատ մտադիկ, եթէ եկեղեցականք և եթէ աշխարհապանք կը վիպեն, որ ոչ որքու նախորդներէք այդպիսի հրամաններ երբէք տուած ըլլան. և սոյլդ է, որ եւ ոչ Լոտարիոսի այս ծանր ամբաստանութեան խնդրոյն մէջ՝

«Նիկիոս մեծայիշատակ պապը այդպիսի եղանակաւ չը վարուեցաւ: Երբոր իշխանաց առջեւը կը դնեմք մեք կապերու և արձակելու իշխանութիւնը, որ 'ի Քրիստոս սէ Պետրոսի տրուեցաւ և իրեն ընկերացը, կը պատասխանեն թէ Թագաւորութիւնները պատերազմօք և յաղթական զինուք կը պահպանուին, և ոչ թէ պապերու և եպիսկոպոսներու բանադրանօք:

«Եթէ այդ զենքով կը պարծիս աշխարհքներ նուաճել, աղէ հրաման տուր, կ'ըսեն, և պաշտպանէ քու երկիրը ընդդէմ Նորմանացոց արշաւանացը, և մի՛ մեղ մէքեզի պաշտպանութիւն մուրանար: Արդ որովհետեւ Պապը չ'կրնար միանգամայն եպիսկոպոս ըլլալ և Թագաւոր, որովհետեւ իրեն նախորդները բաւական սեպեցին միայն եկեղեցւոյ կառավարութիւնը, և ոչ բնաւ փորձ փորձեցին աշխարհական Պետութիւն յափշտակել, որ իշխանաց կը վերաբերի, չ'հրամայե մեզ ուրեմն Պապը՝ որ ընդունելու իբրեւ Թագաւոր զինքն, որ մեզմէ հեռու

«ըլլալով, չ'կրնար մեզի օգնել ընդդէմ բարբարոսաց: Չմտաբերէ ուրեմն զմեզ այնպիսի լուծի մը տակ ձգելու, զոր իւր նախորդները չ'հրամայեցին, և զոր մեք Գաղղիացիքս ոչ կրնանք և ոչ պարտական եմք կրելու:» (*)

Տարակոյս չ'կայ, որ շատ հաճոյ չանցաւ պապին այս լուծուն, ուստի և չ'գիտացաւ պատասխան տալ:

Ուրիշ աւելի նմանութիւն մը կը գտնեմք այլ միջի մը մէջ, որ քեզ վերջը դուրս ելաւ, երբոր Տաղի քաղաքին (Նիֆաղիա) գաւառական սրահոգոսը՝ նախագահութեամբ Հռոմի արքեպիսկոպոսին՝ վճռէր էր որ Լան (Lan) քաղաքին եպիսկոպոսը, որ նոյնպէս Հինկմար կը կոչուէր, աթառէն վար ձգուի: Հինկմար՝ Աղբիսնոս պապին բողոքեց. Պապն ալ հրամայեց որ բողոքողը Հռոմ դրիւնէ հոն դատուելու համար: Բայց Գաղղիոյ Թագաւորը պաշտպան և պահպան իր Թագաւորութեան թէ քաղաքական և թէ եկեղեցական սովորութեանցը, պատասխանեց քահանայապետին անգրգռուելի պնդութեամբ. «... Ո՛րք գտեր դու, որ Թագաւոր մը, որուն կ'ինչայ յանցաւորները պատժել ըստ իւրոց օրինաց, պարտական ըլլայ Հռոմ տանել տալ պատժապարտ մը, որ ըստ օրինաց դատապարտուած է, և երեք ժողովոց մէջ՝ իբրեւ հասարակաց խաղաղութեան խռովիչ դատեալ: ... Մէկդի թող հրամայելը մեզ, եւս առ առել զիշխանաբար սպառնալը, որ ընդդէմ է Գրոց և Աւանդութեանց և Կանոնաց: Ծանօթ է քեզ, և մեք իսկ քաջ գիտեմք, որ անոր է ամենայն, որ այդ կարգերուն դէմ է: Պետրոսի ասանյան խոսքի համար, որ կ'ըսէ քու մեծանուն և սրբակրօն նախորդք Լեւոն, այն սպին կը զօրէ, յրկա՛փ օրինաց արքարոսի համայն կ'ընկնայ: Ուրեմն չգործեր, երբոր անարդար է: Երգմնեցաւ ցանեմք զքեզ ուրեմն, յանուն Աստուծոյ և յանուն Առաքելոց որբոց, որ փոխես խօսիցդ եղանակը՝ եթէ առ մեզ և եթէ առ եպիսկոպոսունս մեք, և չ'ստիպես զմեզ որքու

(*) Հինկմար, Տաղիա, Հա. Բ. էջ 689:

» Թղթերդ և քու հրամաններդ արհամարհանօք ընդու՛ն » նիսբ » : (*)

Անբրինաս Բ. բոցորովին այլօրինակ պատասխանեց Թագաւորին, քան ինչ որ պատասխաներ էր նախնիքաց Թղթերուն մէջ, նա մանաւանդ իր գրածը մերժեց ըսելով Թէ իր հիւանդ եղած Ժամանակը իեղալիքեր էին :

Այսպէս այս պատը, որ առաջիններէն մէկը եղաւ ըսինք Գաղղից ազգային սովորութեանց հակառակող, վերջապէս անդիտուած այդ ազգին Թագաւորին և եպիսկոպոսաց հաստատուն և իմաստուն բողբոջանայը առջեւ :

Մինչեւ հոս ընթերցողոց առջեւ դրածներնէս և աւսնոց նմանութենէն՝ որ կարծեմ Թէ ունին այժմու կոստանդնուպօլսոյ Հայոց վիճին հետ, կրնանք հետեւեցունել համարձակ, որ և ոչ մէկ իրաւունք մը ունի Հռոմմ գործնական կերպիւ միջամուխ ըլլալու Հայոց ազգին այժմու եկեղեցական բարեկարգութեան խնդրոց մէջ, որոնք սերտ կապով միացած են նոյն ազգին քաղաքային արտօնութեանցը և իրաւանցը հետ, Արեւելեան պատրիարք քութեանց վիճակին մէջ ըլլալով :

Ի Ն Գ Ի Բ Բ.

Եթէ արդեօք Հռոմմ հիմնական դժտութեան մէջ կրնայ օրինապէս իրեն կողմանէ Սուրբաթական Նուիրակ մը զրկել ՚ի կոստանդնուպօլիս, Հայ Արեւելեան կաթողիկ ազգին համար :

Ինչ եկեղեցական և քաղաքական պայմաններ որ ունին Հայերը նկատմամբ Հռոմմայ, ամենեւին և ոչ միով իւր կը տարբերին սուրիշ ամեն արեւելեան ազգերէն : Թէ որ արեւմտից պատրիարքը չ'կրնար իբրեւ պատրիարք իշխանաբար և գործնապէս միջամտութիւն բանեցնել

(*) Հինեմ. Մատենագր. էջ 704 .

արեւելեան պատրիարքութեանց բարեկարգական գործոց մէջ, — մանաւանդ որ, ինչպէս ցուցուցինք այնպիսի գործոց մէջ՝ ուր և ոչ իբրեւ գլուխ եկեղեցւոյ կրնայ մտնել, զի այդ գլխաւորութիւնը սոսի հաւատոյ մասանց, կամ բրիտանիական ընդհանուր բարեկարգութեան և բարոյից վերաբերեալնութեանց համար է, — հետեւաբար ըսել կ'ըլլայ, որ և ոչ զուրիշը կրնայ իրեն երեսփոխան կարգել փրաքար գործելու, և օ առաւել բռնական եղանակաւ, որոնք ՚ի հարկէ կանխաւ կանոնական դատատան մը կ'ենթադրեն : Ամենայն դարերուն պատմութիւնները կը սորվեցունեն մեզ, որ Հռոմմայ քահանայապետները երբէք մասնակից եղած չեն արեւելեան եկեղեցւոց բարեկարգական վիճերուն մէջ, Թէ և ամենամանր ըլլան, բայց եթէ այն ատեն՝ որ կամ բողբոջներով իրենց ապաւիներ են և կամ գործակցութիւննին խնդրեր են իրենց ձեռքը Թողլով վճիռը :

Եւ եթէ երբէք առանց հրաւիրուելու՝ մէկ կամ աւելի առաքելական նուիրակներ ալ խրկեցին, որ ծանր խնդրոց համար եպիսկոպոսաց կամ իշխանաց հետ խօսին, զայդ եւս միշտ իբրեւ միջնորդ հաշտութեան եւ կամ իբրեւ խաղաղարար կատարած են, և ոչ բնաւ այն իշխանական սաստիւն կամ բռնութեամբ, զոր իբրեւ իրաւունք սեպած են քահանայապետներուն երեսփոխանները Սարեւելքի մէջ գործածելու, յորմէ հետէ հոն անդի ուղղափառ ժողովուրդները աշխարհային և կրօնական յեղափոխութիւններու տակ ընկած են :

Բայց որպէս զի չհամարեն Թէ առանց օրինակի զայդ կ'ըսեմք, պատշաճ է քանի մը հաար յիշեցունել հոս այն գիտութեաներէն, որ ամենամանթ են և անժխտելի, և որովք լի է ընդհանուր եկեղեցւոյ պատմութիւնը :

Կոստանդնուպօլսոյ վիճերուն ատենք, երբոր 381ին կայսրն Թէոդոս ընդհանուր ժողով մը գումարեց նոյն քաղաքին մէջ, որ երկրորդ փեղեքական ժողովը եղաւ, հոն բնութեցաւ և ոչինչ վճռուեցաւ Մաքրիմոսի ձեռնադրութիւնը, և նոյն ամիսուն վրայ դրուեցաւ և հաստա

տուեցաւ սուրբն Գրիգոր Նազիանզացին . — Հոն դարձեալ
 խօսեցան Անտիոքաց հերձուածը վերջացունելու վրայ, որուն
 հայրապետութեան աթոռը դատարկ մնացած էր սրբոյն
 Մեթիտոսի մահուանէն ՚ի վեր . — և հոն նոյն ժողովոյն նա-
 խազահ բազմեցան կարգաւ Արևելեան եկեղեցւոյն երեք
 պատրիարքները, սուրբն Մեթիտոս Անտիոքաց, սուրբն
 Գրիգոր Կոստանդնուպօլսի, և Տիմոթէոս Աղեքսանդրիոյ .
 — չէմք գտներ ամենեկն որ մէկը յանուն Հռովմայ Քա-
 հանայապետին և Արևմտեան եկեղեցւոյն հոն ներկայ ե-
 զած ըլլայ : Եւ սակայն այդ ժողովոյն մէջ, բայ յայլոյ ի-
 րաց, նաև իւրարանչիւք միձաները սահմանուեցան, չէ
 թէ միայն երեք պատրիարքացն Աղեքսանդրիոյ, Անտի-
 քաց և Կոստանդնուպօլսի, ոչլ նաև Արևմտեան պատ-
 րիարքին միձաները, կամ Հռովմայ Քահանայապետին,
 ինչպէս վերը բնինք : Եւ սակայն այս ժողովն ալ տիեզե-
 րական սեպուեցաւ :

Ռոտեմ որ Բարնիոս այդ ժողովոյն տիեզերական ը-
 լայր ցուցուները համար, ուղեց հաստատել որ առաքե-
 լական աթոռը հոն հաւատոյ դաւանութիւն մը խառ-
 րած էր քանի մը նըսլքներով ընդ դեմ արևելեան ազան-
 դոց, և այդ դաւանութեան վրայ ձեւացան ժողովոյն վը-
 ճիւղները : Սակայն անոր այս ենթադրութիւնները շատ
 գեղարու թիւններու ենթակայ ըլլալէն զատ, այս ալ գի-
 ւելու է որ, ըսածը ճշմարիտ ալ ըլլայ, քահանայապետին
 խրկածը հաւատոյ դաւանութիւն մըն էր ստի, և ոչ թէ բա-
 րեկարգական կանոններ . և Բարնիոսի առաջ բերել ու-
 դած հետեանքը պէտք չունէր այդպիսի տկար սպառնցի-
 որովհետև բաւական է որ ժողովոյն վճիռները վերջէն ե-
 թէ գերազայն Քահանայապետը և եթէ բոլոր արևմտեան
 եկեղեցիին հաստատեցին : Եւ յիշաւ իսկ չկայ կանոնա-
 գէտ կամ աստուածաբան մը յարեմուտս, մանաւանդ թէ
 և ոչ կաթողիկեայ եպիսկոպոս մը, որ այդ ժողովը իր բ-
 արեղերական ընդունած չըլլայ :

Սիկեինչ կ'ելլէ, բուն թերևս ոմանք . — այս որ, կ'ա-
 լեցունեմ և ես, արևելեան եկեղեցիները իրենց դու-

ծերը, նաև հաւատոյ վերաբերեալները, կը վճռէին և
 կը կարգաւ որէին առանց ինչ Հռովմայ և իրեն գեսպան-
 ներուն միջամտութեանը : — Իսկ թէ ուրիշ գէպերու
 մէջ միջամուխ եղան, միայն պատուոյ և գերազահու-
 թեան աթոռը նստեցան, զոր ամեն արևելեան եկեղեցիք
 կը ձանձնան և կ'ընդունին թէ արևմտից Պատրիարքին
 սեփական է, բայց ինդրոց միձաբանական մասին մէջ
 ժողովոյն ուրիշ հայրապետներէն մէկէն ալ աւելի վեր
 չհամարուեցան : — Այս բանս բաւ ևս պիտի անանմք վեր-
 ջը, երբ որ եղածները պատմելու ըլլամք :

Սրբոյն Յովհաննու Ոսկերեբոսի մեծահաջակ միճին
 մէջ, որ եկեղեցւոյն կէտը վեր ՚ի վայր յաղեց, և որուն
 իննովկեաթոս Ա, Հռովմայ Քահանայապետը շատոնցու ըն-
 ՚ի վեր գիտակ էր, երբ միջամուխ եղաւ ինդրոյն մէջ : Այն
 ատեն միայն, երբ որ չորս եպիսկոպոսուք յոյն մանաւոր
 այս խնդրոց համար Հռովմ գոցին, և քահանայապետին
 ձեռքը երեք թուղթ տուին . մէկը սուրբ հայրապետն,
 միւսը իրեն կղերէն, և երբորքը ՚ի քառատուն եպիսկո-
 պոսաց, որոնք Քահանայապետին միջամտութիւնը կը խըն-
 դրէին . — այն ատեն միայն, երբ որ թէ որանէս Կոստանդ-
 նուպօլսեցի քահանայն քսան և հինգ եպիսկոպոսներ
 խմբուած սիւնհոդոսական ժողովոյ մը թղթերը մատոյց,
 որոնք դու մարուեր էին ՚ի նպատակ հարածեալ հայրապե-
 տին . — և գլուխ բանից, այն ատեն միայն, երբ որ հայ-
 րապետական միճակին կղերին ողջամտացոյն մատը իրեն
 գերազայն միջնորդութիւնը խնդրեց : Եւ թէպէտ այս
 միջնորդութիւնն ալ անպտուղ եղաւ, սակայն ոչ երբեք
 ոչ Պապը և ոչ անոր գեսպանները անհնազանդներուն վրայ
 բռնական իրաւասութեան գործ մը կատարեցին :

Եւ տիքէսի խնդրոյն մէջ ալ երբ խառնուեցաւ սուր-
 բն լէոն : — Երբ որ սուրբն Փլարիանոս պատրիարքը ի-
 րեն օգնութիւնը հայցեց, թէպէտ Եւտիքէս դատարար
 սուածէր Կոստանդնուպօլսոյ դաւառական ժողովոյն մէջ,
 և բողոքած էր Հռովմայ ժողովոյն : Եւ պաղատանոց թըղ-
 թոյն մէջ, բայ յայլոց, այսպէս կ'ընէր սուրբն Փլարիա-

նոս . “ Իբրև քու խի գատը համարե այս գործը , զորս .
 ” ցու կայսեր հաւատքը , և դիրքու վճռոյդ կնիքը դա .
 ” տապարտութեան մը վրայ , որ արդէն կանոնական կեր .
 ” սիւ տրուած է : Համբաւ կայ աւելի բաղմամբիւ ժո .
 ” զով մը գումարելու . բայց ինչ պէտք է նորայ ժողովոյ ,
 ” որ այս պաշտօններու մէջ կրնայ բարեկեցեցնելն ըր .
 ” խաւելի : Այս գատը ուրիշ բանի պէտք չունի , բայց ե .
 ” թէ քու ազգու ձայնակցութեանդ օգնութեանը ” : Այս
 խօսքերուս վրայ ՚ի դէպ կ'երեւայ մեզի խորհրդածել , որ
 եթէ Կոստանդնուպոլսի պատրիարքը կ'ազատէր զՊապը որ
 այս ֆորձը իբրև ինչ քապը կամարի , — և ոչ այլ ինչ իրմէ
 կը խնդրէր , քան թէ իր վճռոյ կնիքը՝ Կանոնական Կերպով
 վճռուած քապարտութեան մը վրայ աւելցունել , — և կ'իմացու .
 նէր , որ այս գատը ուրիշ բանի պէտք չունի , բայց ե .
 թէ իրեն ազգու ձայնակցութեանը , — յայտնի եղած կ'ըլ .
 լայ , որ սուրբ հայրապետը չէր ճանչնար ՚ի նմա այն բայ .
 արձակ իրաւասական գերակայութիւնը , որուն պաշտօ .
 նը չէ պարզապէս իբրև իւր յատուկ գատը կամարի գործ
 մը , որ պէտք էր իբրք իրեն վերաբերէր իբրև պապական
 իրաւասութեան խնդիր , հասցա միայն իրեն միջամտու .
 թիւնը կը խնդրէր , այնու որ պատրիարքաց մէջ ինքն ա .
 ռաջին ըլլալով գերակայութեամբ Աթոռոյ՝ ալ աւելի զօ .
 բացած կ'ըլլայ գատաստան մը , որ Կանոնական Կերպով արդէն
 վճռուած էր , (որ յինքեան օրինաւ որ և վաւեր և ազգու .
 բեւէ է , և անկարօտ յեանորդ հաստատութեամբ մը ներ .
 քին և հական վաւերականութիւն մը բնտուելու) : Եւ
 այս ալ աւելի լուստուր կերպով մեկնուած է յաջորդ .
 փոսքին մէջ , երբ կ'ըսէ այս գատը ուրիշ բանի պէտք
 չունի , բայց եթէ ազգու ձայնակցութեան մը օգնութեան :
 — Զայնակցութեան մը միայն կը խնդրէր Պապէն , և այդ ևս՝
 օգնութեան անուամբ :

Նաև երբ Մանգոս Պետրոս զՅովհաննէս Տելայա Ա .
 ղեքանդրիայ Պատրիարքը աթոռէն մերժելով անոր իշ .
 խանութիւնը յափշտակեց և ինքն անոր տեղը անցաւ ,
 այն ատեն ևս Հռովմայ քահանայապետը միջամուխ չէ .

ղաւ , բայց եթէ երբոր Յովհաննէս իրեն դիմեց անձամբ
 Հռովմէրթալով ինչպէս որ իր մեծանուն նախորդ սուրբն
 Աթանաս ըրեր էր : Եւ քահանայապետը իր միջամտու .
 թիւնը ոչ եթէ առաքելական ամենիշխան գետպան մը
 խրկելով կատարեց , որ հոն գատաստական հարցափորձի
 ատեն բանայ , և գատախազութեամբ կամ ուրիշ իշխա .
 նական սաստիւք զկղերը՝ որ իրեն օրինաւոր հայրապետին
 դէմ ելած էր՝ գատաստանի կանչէ , հասցա ամեն բանէ ա .
 ռաջ ժողով մը գումարել տուաւ ի Հռովմ՝ յամին 484 , Ի .
 տալացի եպիսկոպոսներով , և հասուն խորհրդէ մը ետեւ ,
 որոշեց երկու նուիրակ զրկել Չեսնոն կայսեր ի Կոստան .
 դնուպոլսիս , գանգատելու այն սղեակց համար որ Աղէք .
 սանդրիայ եկեղեցւոյն մէջ առաջ եկած էին օտարամուտ
 Մանգոս Պետրոսի բռնութիւններէն , և խնդրելու իրմէ
 որ այդ աթոռէն հալածուի : Քաջ գիտեր ինքն քահա .
 նայապետն փելքս Բ . որ ս և է արտաքին բռնական գործ՝
 որ կայսերական միջակին մէջ գործածէր յափշտակող ան .
 ձին և իրեն կուտակցացը վրայ , տեղւոյն քաղաքական իշ .
 խանութեան իրաւանցը գպած պիտի ըլլար , այն իրաւանց
 որով անբաժանելի վերաբերութիւն հաստատուած է ընդ .
 մէջ իշխանին և իրեն հպատակացը : Անոր համար փելքս
 իր գեոպանները կայսեր զրկեց , ձեռուրնին տալով իր
 խնդրուածոց գիրք . — կայսեր , և ոչ իւր գեոպաններուն ,
 կ'ըսեմ , յանձնեց այս գործոյն գատաստանական հար .
 ցափորձը :

Բայց հոս փոխանակ ուրիշ դիպուածներու ալ եր .
 կայն շարք մը հիւսեղու , որպէս զի յայտնի կերպով տես .
 նուի թէ ոչ երբէք Հռովմայ քահանայապետները յԱրե .
 ւեւ՝ իրենց գետպաններուն ձեռօք՝ բռնական իրաւա .
 սութիւն բանեցուցած են Արեւելացի անձանց և ե .
 կեղեցեաց վրայ , երբ խնդիրը եկեղեցական մասնաւոր
 բարեկարգութեան վրայ է , որ սերտ կապակցութիւն ու .
 նի քաղաքական գործոց և նոյն ազգին հին իրաւանցը հետ ,
 — աւելի լաւ կ'ըլլայ կարճ կտրել խօսքերնիս , և հետեւ .
 ցընել , որ և ոչ հիմնական վեճին մէջ՝ կրնար Հռովմէա .

կան աթուր նուիրակ զրկել ի կոստանդնուպօլս , վիւ
ճակ մը , որ իւրը չէ , — հոն քահանայապետական իշխա
նութիւնը բանեցունելու համար Հայոց վրայ , որ իւր հը
պատակները չեն , — այնպիսի խնդրայ մը մէջ , որ թէպէտ
հոգեւորական է , բայց միանգամայն անխղի ի կեր
պիւ կապակցեալ է անոնց ազգային և քաղաքական իրա
ւանց հետ , մանաւանդ թէ ասոնցմէ իսկ օրինաւորաւ
պէս յառաջ եկած : Այս ազգային իրաւունքները աւելի
լաւ կերպիւ պիտի բացատրուած տեսնեն ընթերցողք այն
պատասխանուցն մէջ , որ Ը . Խնդրոյն համար պիտի տամք :

ԽՆԴԻՐ Գ .

Թէ արդեօք այս առաքելական նուիրակը , Հոռոմէն առած
իշխանութեան զօրութեամբը , կարող է նոյն ազգին քահանայից
դէմ բռնական կերպեր բանեցունել :

Այս հետազոտութիւնը կրկնակի կերպարանօք կ'ու
ղեմք մտածել . այսինքն թէ նախ առաքելական նուիրա
կը Գեր . Մետոն Բիւլիմ , կամ ուրիշ ո սք և իցէ , սրբոյ
Քահին ընդունած կարողութեամբքն ունի՞ կանոնապէս
իշխանութիւն դատաւորութիւն վարելու կամ ասեան
դատատանի կազմելու օտար երկրի մէջ . և երկրորդ ,
(ենթադրելով թէ կարող էր) օրէ՞ն էր իրեն բանաւո
րապէս մտածելով քահանայից վրայ բռնանալ և բռնա
կան միջոցներ բանեցունել , արգիլելով որ իրենց համադ
դային աշխարհականաց հետ հոգեւորական հարորդա
կցութիւն չընեն , մինչդեռ երկուքն ալ ոչ Հռոմէական
պետութեան հպատակներ են , և ոչ Հռոմէաց վերաբե
րեալ միջակի բնակիչներ :

Ձայս նախադասելով չեմք ընդունիր , որ այդ առա
քելական նուիրակը Հռոմէն ընկալեալ իրանո-վիւններով կարող
ըլլար կանոնապէս դատաւորութիւն վարել կոստանդնուպօլ
սի Հայոց վրայ : Ապաքէն , թէ սր Պապը , ոչ իբրեւ դե
րագոյն քահանայապետ , որովհետեւ հոս ուղղափառ

հաւատոյ կամ վարուց խնդիր չէ որ կը յուզի , և ոչ իբրև
Արեւմտից պատրիարք , չկրնար ամենեւին իր վրան առ
նուլ , և ոչ իր անուամբը ուրիշի առնուլ տալ իշխանական
կամ բռնական միջամտութիւն մը (Խնդ . Ս և Բ) Արեւել
եայց վրայ , որ եթէ անհատաբար և եթէ միջակաբար՝
Արեւելեան մեծամեծ պատրիարքութեանց կը վերաբերին .
— ուրեմն և ոչ իր որ եւ իցէ նուիրակը կրնայ կանոնապէս ի
րաւունք մը բանեցունել , որ չունի . վասն զի , ըստ ամենա
բացայայտ և հասարակ կանոնաց , եթէ եկեղեցական և ե
թէ քաղաքային իրաւագիտութեան , գործակատարի մը
իշխանութիւնը չկրնար իրեն հրամայողին իշխանութե
նէն աւելի ըլլալ : Դատատանական հարցափորձ կազմելը՝
գործ է իշխանութեան . չկրնար բանեցունել զայն դատա
ւոր մը՝ օտար հպատակացը վրայ , և ոչ օտարին երկրի
մէջ . այնպէս որ այդպիսի դատաւորի մը վիճիւք որ իրեն
չվերաբերած նիւթոյ մը մէջ անձի մը վրայ կուտայ , օրիւ
նապէս ամենեւին անզօր է . — այդպէս կը վարդապետեն
եթէ իրաւագրոց ԻՉ կանոնը (Գլ . Բ . Ի Զ . Գիրս .) որ
կ'ըսէ “ ոչ ինչ է այն գործը որ իրեն իրաւաստութեանը չվերաբերած՝
կը խաբարէ քապաւոր մը ” և եթէ (Գլ . զԱրարեալ . ՃՃ . յօդ . ՂԿանոն .
իրաւ . , և գարձեալ՝ Գիրս , Վերջին յօդ . ՂԻրաւաստութեան) ,
ուր կը կարգամք թէ , “ գործ մը քապաւորէ մը խաբարած , որ
իւր սրբաշնչն րո-րս է , անզօր է ” : — Այս կանոնը աւելի
յայտնի կերպիւ բացատրած է բազմահմուտ կանոնադէտն
Բայթֆէնչըուէլ (կանոնական իրաւաստ , կապ . Գ . էջ 49 . րոյ .
ի Հռոմ 1834 ,) ուր կ'ըսէ “ այն ամենայն զոր դատաւոր
մը կը գործէ իր կարողութենէն և իրեն սրբած իրաւա
տութեան սահմանէն դուրս կամ իրաւագրոց պատուիրած
ձեւին հակառակ , ոչ ինչ է և անզօր ” . — վասն զի , կըսէ ,
ամենայն զօրութիւն և ամենայն կարողութիւն զոր դատա
ւոր մը կը վարէ՝ հիմնեալ են հասարակաց իշխանութեան
և իրաւատութեան վրայ , զոր ունի . ապա ուրեմն երբ
այս հիմք կը պահին , հարկաւորաբար կը պահին նաև ա
նոր գործոց վաւերականութիւնը : Այսմ կը միաբանի նա
եւ Թէրիլի ի բանս , յօդ . ՂԻրաւաստութեան , բնութ . Գլ . սպեան Ժ . եւն —

Ուրեմն բոտ այդմ կանոնական վարդապետութեանց եղբայրացուներու է, որ Գեր, Բիւլլիմ առաքելական նուիրակը չունէր օրինաւորացէս ամենեւին իշխանութիւն հարեալորձ ընելու այն նիւթոյն մէջ, որուն վրայ է մեր խօսքը: Եւ երկրորդ, էթէ նաև անընդունելի ենթադրութեամբ, համարենք ալ թէ ունենար այդ հարցախորձի իշխանութիւնը, իրեն օրէն չէր վճռելու, որուն հետեւ անընդր արտաքին ատենի վերաբերեալ հասարակաց գործեր են. վասն զի այնպիսի յարաբերութիւններու կը դպչէր, որոնցմով ժողովրդեան բազմութիւնը (որ նոյն դատաւորին հարատակութենէն օտար էր), կապակցութիւն ունէին նոյն վճռէն դատապարտուածներուն հետ, (որ նոյնպէս անոնք ալ նոյն դատաւորին իրաւատութենէն օտար էին):

Բայ ասկէ, համարելով ալ թէ Գեր, Բիւլլիմ կարենար օրինաւոր երեւոյթիան սեպուիլ՝ ատեան բանալու և վրձիւ տարու, ու զի կարգը կը սահմանէր որ խնամքով քննենէ և իմանայ այն պատճառները, յորոց գրգռուած էին ուղղախառ ժողովրդեան մեծագոյն մասը իրենց եպիսկոպոսին դէմ (որուն օրինաւոր կամ ապօրինաւոր ըլլալը յետոյ պիտի քննուի), անոր իշխանութենէն իրենք զերենք ազատ ընելու համար, և հետեւաբար պէտք էր որ ակոնը կախէր անոնց պատճառներուն, և բողոքատէր դառնոնք այդ մերժեալ եպիսկոպոսին կամ սակաւաթիւ պաշտպանողներուն յառաջ բերած փաստերուն հետ, կամ լաւեւս, անոր իւր անձին ըրած արդարացումանը հետ, քննել երկուց կողմանց վկայութիւնները, և վերջապէս ըստ ուղիղ կարգի դատաւորութեան՝ տալ այն վճիռը, որ ցուցուներ թէ արդարախոհութիւնը, անկողմնասիրութիւնը, մտաց խիղճը թեւադրեր են իրեն, և ոչ թէ մէկուն կամ մէկալին ազդեցութիւնը կամ հրապարակը:

Բայց ինքը ասանցմէ և ոչ մէկը կատարեց: Մէկդ թողուց եղած բաներուն նախնական և գլխաւոր պատճառը, և դարձուց իր զենքերը այն կղերին դէմ, որ խրդձ մտանոց պարտք համարեցաւ զայրացեալ ժողովուրդ մը

աւելի բան զեօթն հազար հոգւոյ՝ անտերունչ ինքն իր ձեռքը չթողուլ, զուրկ հոգեւորական միսիթարութենէ. — ընդդէմ այդ կղերին, որ առանց ինչ օրինաւորութեան կամ արդարութեան, ազիտանալով կամ մտանալով Առաքելոյն այն իրատը որ կ'ընէր թէ գաւառաւաճ էիլէ պիտի չէր որ գաւ յէլի, վճիռ մը արձգից դահալիճ խորհրդով, բռնաւորական ոգւով, և անոնց զայրացմամբը թեւադրեալ, որը իրկեր էին զինքը, ուստի և այդպիսի վճիռ մը ինքն յինքեան ամենեւին ոչինչ է կանոնապէս:

Ապաքէն իմաստութիւնն ալ կը սորվեցունէ, սրբազան կանոնադիտաց տուած իրաւասցը համաձայն, թէ պէտք է որ դատաւորը հասուն մտօք և ամենայն խնամք քննէ վէճերը, և ամենայն կերպիւ զգուշանայ որ ըլլայ թէ աճապարանօք և դահալիճաբար վճիռ կուրէ: (Գլ. Յորժամ է գրոյ, է. Յղ. Բոլանդակ կարոյց. — Բայթֆէն. Կոնքալի. Գիրք. Բ. Կեր. Իլ. Յղ. վճարոյ և բար. իրաց, յօր. Բ. 41):

Առաքելական նուիրակաց վրայ առանձինն խօսելով իրաւագրոց կանոնները՝ կը սորվեցունեն մեզ, թէ «Պապին նուիրակը պէտք է ունիկղեր ըլլայ հարկաւոր ապագոյցներուն և օրինաւոր ջատագովութեանց, և զգուշաւոր արդարաւորութեամբ դատատանը կատարէ՝ համաձայն իրաւագրոց կանոնադրութեանցը»: (Գլ. Ամենեւին որ և որ է կարգին, 2, 6, 9, — Գլ. Զպատճառն, ինք. Ժ. Զլեւրագր. — Գլ. Ի կողմանէ, 13. Եւայն: — Բայթֆէն. Կոնքալի. Գիրք. Ա. Կիր. Իթ. 101): Մանաւանդ թէ ուր տեսնուի որ դատաւորը սակ գործոց երեւութիւն նայելով՝ կամ միւր կողման թեւադրութեանը միայնականը կ'ախելով իր վճիռը տուած է, յանդիւրութիւն չէ համարելը, թէ այդ վճիռը նոյն իսկ յիրաւանց՝ ոչինչ է. վասն զի առանց դատին ծանօթ ըլլալու տրուած է. (Պարդոլինի, է գիրք Յատալ Բերեալ. Գլ. Զվճարոյ և զրոյցար. ամենայն բար: — Աբբաս, Գլ. Արքեւս, Ին. կամար 5. զընտրութենէ, և Գլ. Յորժամ է գրոյ, կամար 6 ևայն. — Բայթֆէն. Կիր, 42):

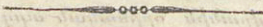
Սակայն բայ աստի այս խնդրոյս մէջ գործերը յայտնապէս կը ցուցնեն, թէ այդ որոշումը Գեր, Բիւլլիմին հռովմէն մեկնելէն շատ առաջ սահմանեալ և կարգադրեալ է:

Հոսով՝ կամ Բրոքախանայն չէր կրնար մտցած ըլլալ այն տոնական հարցարնութիւնը, զոր 1852 ին կուտանդնուպօրոյ Առաքելական փոխանորդն Գեթ. Իրբոյ տօն Գասպար Վուչչինոյ լատին քահանային համար բացաւ, որուն վրայ ամբաստանութիւն կար թէ ինքն ալ մասն ունեցած ըլլայ Միլիարեանն սրբոյն Ղաղար՝ Վեկտրիկն անուանեալ չարամատենին շարադրութեանը մէջ, այդ տոնական քնննութեանն օրինակ որպէս յայտնի եղաւ ճշմարտութիւնը, որ ինքն իսկ նախագահն Գեթ. Մնտան Հասուն՝ սկզբնապատճառ և հեղինակն վարձատրողը եղած էր այդ գրութեանը — հանգերձ գործակցութեամբ իրեն քահանաներուն, որ են Պօղոս Մաղաբեան, Յովհաննէս Հոլաս և Ստեփան Ազարեան: Միւր համար նաեւ հիմակուան բրգած փոթորկին մէջ ուրիշ փախտեաց ճամբայ չէր կրնար գտնել, բայց եթէ խուսափել որ և իցէ դատաստանական վիճաբանութեան, աղէկ գուշակելով որ եթէ վեճ յուզուելու ըլլայ, բոլորովին մէջ տեղ պիտի ելլեն, որ եղբ ջրոյն երեսը այն պէս չեղեր, անայնպէս Գեթ. Հասունին և իրեն ընկերներուն և պաշտպաններուն բազմադիմի անիրաւութիւնները: Պատեքազիկն մարտահար ճամբաներն արդէն յօրինուած և պատրաստուած էին, վասն զի ոչ ճշմարտութեան յաղթութիւնը, և ոչ Յիսուսի Բրիտտոսի սիրոյն կասով հաշտութիւնը կը փնտռէին, այլ այնչափ տարիներէ ի վեր ի ծածուկ աշխատեալ չարարուեստ հնարաբիտութեանց յաջողութիւնը՝ ի փնտ Հայոց ազգին ազատութեանը և իրաւանցը, և ի կատարեալ յափշտակութիւն անոնց, Բրոքախանայի և Պասիկն օտարասեռ հպատակութեան տակ ձգելով դանսը: Կուզէին կղեր ժողովոյն ղատել, որպէս զի առիկայ գրեթէ յանհարս մանեղով, խոնարհի և իր հոգեւորական միթարութիւնը բնուէ, կամ Առաքելական նուիրակին միջնորդութեանը ինտրով, կամ Հոսովայ զրուելի տիրապետութեան լծոյն և գերութեանը անձնատուր ըլլալով: — Խորհուրդ՝ որ գտնողն Հոզեփեաննիս խորհրդէն չէր տարբերեր, որ անտարակուսելի կը կարծէր Բեռլինայի առումը, երբ որ յաջպէր

ջրերուն ազդելները բռնել, որ քաղաքին մէջ կը վտոցունէին: — Մահոյն մտքէն չանցուց բնու որ Երկնայրաբանութեանը կրնար գիւրաւ Խաչարարանութեան փոխուիլ՝ ոչ անհաւանական պարագայով մը, այսինքն արեւելեան Հայ կաթողիկէները Աղգին մասնէի մը զրուելի գերութեան լծոյն տակ մանելու տեղ, աւելի վերագարելին միտքանիլ այն Հայոց հետ, զորս Բրոքախանայի գործակալաց կեղծաւորութիւնը և ազխութիւնը սուրբ են կերթուածող կոչել:

Հակառակ օրինաց ուրեմն պէտք եմք կոչել այն միջամտութիւնը, զոր Առաքելական նախարար այս վեճին մէջ ըրաւ, Հոսովմէն ընդունած իշխանութեանց զօրութեամբ կրկնակի հակառակ օրինաց, եթէ կերպին և եթէ ամենայայանի կուսակցութեանը համար, զոր դատաստանին մէջ գործածեց, թէ և իրաւաստութիւն ունենար:

Նոյն իսկ տուած վճռոյն ձեւէն, — որ բովանդակ հիմնեալ է Արեւելեան բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդրոյ մը մէջ, ի կորուստ Արեւելեան իրաւանց՝ Արեւմտեաններուն բացարձակ իրաւաստութիւն բանեցանել Արեւելեաններուն վրայ, զոր բիջ մը վերը հերքեցինք, — այն ձեւէն, որուն ամեն մէկ ազգը աւետարանական սիրոյն կարկատուն ցնցոտիներով ալ չէր կրցեր ինքրզները պարտկել և իր ներքին դաւնութեան շունչը զսպել, — նոյն իսկ ձեւէն ալ, կ'ըսեմ, յայտնի կ'երեւայ, որ եղած գործը ոչինչ է և սպօրինաւոր:

Ի Ն Դ Ի Բ Գ .

Եթէ արդեօք այդ Հայազգի քահանաները պարտական են այդ Առաքելական նուիրակին հրամայելոց հնազանդիլ և իրենց զէմ տուած խափանման վճռոյն գլուխ խոնարհեցունել:

Հնազանդութեան պարտաւորութիւնը՝ հրամայելու իրաւանց հետեւանքն է, այն օրինական յարաբերութեամբք

որ կայ անոր մէջ որ կը հրամայէ , և անոր՝ որուն հրաման կը սրուի : Ուստի յայտ է , թէ սլ որ հրամայելու իրաւունք ունի մէկու մը , ունինաեւ իրաւունք անկէ հնազանդութիւն պահանջելու : Ինչպէս որ նաեւ ի հակառակէն յայտ է , որ ոչ որ պարտական է հնազանդելու անոր , որ իրաւունք չունի իրեն հրամայելու :

Նախընթաց խնդիրները պարզաբանելու ատեն , ցուցուցինք որ խնդիրը սրովհետեւ Արեւելան Ազգի մը սեփհա կան բարեկարգութեան օրինաց խնդիր մըն է , որ նոյն ազգին քաղաքական իրաւանցը հետ անբաժանելի կապակցութիւն ունի . ուստի ոչ Գեր . Բլիւշիմ գործակալը , և ոչ զանիկայ զրկող Պիոս Ք . ամենեկին դատաւորական իշխանութիւն չունին այս ներկայ գործոյն մէջ : Յուշուցինք դարձեալ , որ թէ և անդրուներ ինթազրութեամբ համարիմք որ յիշեալ գործակալը օրինաւորութեամբ զրկուած ըլլայ , սակայն իւր դատաւորութեան պահանջած ըզդուչութեանց պայմանները կատարած չըլլալուն համար , ըրած դատաստանն ալ ներքստպէս անգոր կը մնայ և ոչ ինչ :

Իսկ արդ իրաւագրոց ՅԲ կանոնը մեզի կը սորվեցունէ , թէ անգոր է և ամենայն հեղինակութենէ զուրկ այն ամենայն , որ ինքն ըստ ինքեան ոչինչ է (*) — Ապա ուրեմն Գեր . Բլիւշիմի տուած խափանման վճիռն ալ ընդգէմ երեսուն և ութ քահանայից , որոնք հաստատուն կեցան իրենց ազգին հոգեորաց մասակարարութեանը մէջ , չկըրնար ամենեկին վրանին օրինական արդիւնք մը ունենալ , — ոչ պարտաւորելով զնոսա կամ հարկաւորելով հնազանդելու , եթէ իրենց պաշտօններէն ետ քաջաւելով և զիտեր Հասունը իրենց դարձեալ պատրիարք ճանչնալով , և թէ իրենց հոգեոր պաշտամունքները կատարելն գաղբելով , իբրև թէ օրինաւորապէս խափանուած ըլլային :

(*) Ար ինչ ոչ ինչ է , ոչ ինչ կարէ ածել արդիւնս : (Գլ . Բ . է 2 44րէն) :

Խ Ն Դ Ի Բ Ե .

Եթէ արդեօք Գեր . Բլիւշիմի խափանման վճուով յիրաւի արգիլուած կըլլան այդ քահանաները իրենց Ազգին հաւատացելոց հոգեորաց մասակարարութենէն , — այնպէս որ ալ անկէ վերջը անոնց պաշտած խորհուրդները ոչինչ և անվաւեր ըլլան , — և թէ իրենք ալ պաշտելով զանոնք՝ անխանութեան մէջ ընկած ըլլան :

Յատուածայնոց խափանումը եկեղեցական պատիժ մըն է . այդ պատժով զարնուած անձը՝ կը խափանուի իրեն սրբազան կարգին սահմանեալ պաշտամունքը կատարելէն և ստացած իրաւատութենէն : (Տէվորի , կանոն . Իրաւ . Գիրք . Թ . Գիպղ . Խ . 107 . Ա .) :

Այս պատիժը տալու իշխանութիւնը միայն օրինաւոր մեծին է՝ իր յատուկ հարտակացը վրայ , (անոր . 107 . Գ .) և այն ալ մահացու յանցանաց համար , որ արտաքին կերպիւ և բմբոստութեամբ կատարուած ըլլան եկեղեցական իշխանութեան պատուիրանաց դէմ , (Բնաբ . կանոն , Ոչ ոչ յիպիսիպոսաց , ԼԹ . կանոն , Ոչ ոչ , Խ . Դաս . Թ . Ա . Խնք . Ե .) իսկ պատիժը տալէն առաջ հարկ է կանոնական դատաստան ընել , (Յղ . 42 . Բնաբար . Գլ . Ա . Ի 2 . Գիրան , անոր յետը Դաս անջին աղբարելով) գրով . (անոր) :

Եթէ այս պայմաններէն մէկը պակսելու ըլլայ , հրաւայեալ խափանումը ոչ երբէք պատժահարեալ անձին վըրայ ազդեցութիւն կ'ունենայ : — Արդ մեր դէպքին դալով ոչ թէ միայն մէկը , հապա այդ նշանակեալ պայմաններէն ամենն ալ կը պակսին : — Եւ յիրաւի կը պակսի ,

Ա . խափանումն հրամայողին իշխանութեանը , և զայն ցուցինք վերջ Գ . Խնդրոյն մէջ :

Բ . Մահացու յանցանք մը , արտաքին կերպիւ և բմբոստութեամբ իսպարոսած եկեղեցական իշխանութեան պատուիրանի մը դէմ . վասն զի ոչ երբէք կրնայ մահացու յանցանք սեպուիլ՝ ոչ այն բրիտանական սէրը , որ բարկութեամբ բորբոքեալ ժողովուրդ մը ետ կը կեցունէր սպառնացեալ խորհրդէ մը , ուր դահա

վիժեցում պիտի գիտեր, եթէ ինքը զինքը իր կղերեն թողուած անաներ, — և ոչ այն ազգային իրաւանց պահպանութեան պարտաւորեալ սէրը, որով կը փափաքի ետ դարձունել մատնուած իրաւունքը, որուն բռնաբարութեան պատճառաւ այդ կրակը բռնկեցաւ, և բոսն և հինգ տարուքն ի վեր անգողար արծարծելու հետ եր, քանի որ կը անաներ ժողովուրդը որ իր բողբները և տրտունջները անօգուտ կ'ելլեին անոր առջև, որ իրեն շահ համարած էր անոնց մտիկ չընելը: — Իսկ թէ դարձեալ չափազանց անհանձարութեամբ ուղեւնայ մեկը մահացոյց յանցանք համարիլ այդ ազգասիրական բնածին զգացումը, բայց գէթ բնաւ երբէք չկրնար ցուցանել թէ ատիկայ եկեղեցական իշխանութեան պարտիրանի՞նք զեմ յանցանք մըն է. վասն զի Արեւելեան ազգաց համար եկեղեցական իշխանութեան օրինաւոր և անաղարտելի՛ իրենց եկեղեցական կարգաց ազգային արտօնութիւններն են, իրենց հին Հայրերէն սկզբնաւորեալ, երկայն դարերու կանոններով հաստատեալ, և իբրև էական նշան ճանչցուած իրենց իւրաքանչիւր եկեղեցեացը: — Եւ ոչ ալ այս Հայ Արեւելեան կաթողիկոսութեան ժողովուրդը, որ զայրացեալ է նորա թիւններուն դէմ, Գերհասունի բռնութեամբը և Հռովմայ Բրոքալիանտայի բռնաւորական աջակցութեամբը մուծեալ, — այն ժողովուրդը որ կը մերժէ և չուզեր այլ եւս ճանչնալ զայն որ հովուական զգեստուն սակ ճշմարիտ զայլ եղաւ, — ոչ թէ քանի մը անցին էն (ինչպէս անամօթութեամբ մեկըմէկէ օրինակելով յանդգնեցան հրատարակել Եւրոպիոց կաթողիկոսութեամբ պարծեցեալ օրագիրները, որոնք փարիսական մարդերու զօրութեամբ Հռամէական քմացը ծառայելով, իրենց այրակերպ կամ գէթ առաւելագանց պատմութիւններովը՝ ձեռնտու կ'ըլլան օր յօրէ Արեւելքի մէջ կաթողիկոսութիւնը տկարացունելու), և ոչ ալ չորս կինգ օրինակեր էն, (ինչպէս որ Բրոքալիանտայի ամենափոքմաշուք վերատեսուչը իրեն բողբոքեալ կատարութեանը մէկ վայրկենին՝ Հայ եպիսկոպոսի մը ըսեր է), այլ են երկու հարկէն աւելի ըտանկիք, որ առ նուազն տասն հարար հո-

գի կը համրեն, և այս ընտանեաց մէջն են Ազգին ամենէն շոխ և հզօր և նշանաւոր գերդաստանները. մինչդեռ ապօրինաւորութեան, բռնութեան և հակազգայնութեան կուսակիցները, որ Հասունին յարեալ են՝ հարկու եօթմանտուն ընտանիք կը համարուին, և ասոնք ալ բաց ի մէկ քանիէն, ռամիկ խաժամուժ և ողբումիլ ամբոխ մը, զոր գիւրին է ստակով որսալ և ամենայն արծաթաւաճառ ձեռնարկութեանց պըշտըկել:

Բայց անցնինք մենք յառաջ:

Գ. Կանոնական բարասարան ալ կը պահօրի, և զայդ հաւատեցինք Գ. ինքերը հետախուզելու ատեն: — Եւ արդարեւ ո՞ւր են ատոր ատենական քննութեանց գործերը, . . . ո՞ւր են ամեն մէկ ամբաստանելոց կոչումը յատեն, և անոնց պատասխանները. . . և երկուքն ալ ի գի՞ր:

Գ. Կը պահօրի ըստ անցնի պարարտութիւնը, որ և Գրասուր պիտի ըլլայ, — բայց եթէ համարելու եմք այն ապօրինաւոր հրովարտակը, որ Արեւելեան կաթողիկոս Հայոց սուրբ Յովհան Ռոկեբերան եկեղեցւոյն դրոսի պատերուն վրայ կուտով մը փակուցին, — դաշտնով զինեալ չորս սրիկաներ, Անկիւրիոց խուովարար եպիսկոպոսին ծախիւքը զըրկուած, արժանի փոխանորդ վնտուած Հասուն պատրիարքին, (ինչպէս որ նոյն սրիկաներն խոստովանեցան ստիկանութեան գլխաւորին առջև), — ապրիլի 3 ին կը ըսկի օրով, (*) (ուրիշ պարագայ մը ապօրինաւորութեան տօնական սուրբ օր ըլլալուն), — ձայնաւոր պատարագի ժամանակ, — ի խռովութիւն և ի դայթազըրութիւն հոն անզը դոմարուած բազմութիւ Ժողովուրդեան:

Արդ թէ որ հասարակաց իրաւանց սկզբունքները, թէ բազաբային և թէ կանոնական, կը սորվեցունեն թէ գործոց մը թերութիւնները՝ որովք գործ մը իբրև չեղած կ'ըլլայ՝

(*) Կը վրիպի մատնադիրս, փոխանակ ըսելու փետրուարի 2 ին (ըստ հին տօմ.) Տեառնընդառաջի տօնին օրը, եւ կը մուսանայ նաեւ յիշել երկու հարիւր սուխնաւոր զինուորներու եկեղեցւոյն դուր բռնելը:

Տ. Գ. Գ. Գ.

պատճառ կ'ըլլան նոյն գործոյն օրինական ոչնչութիւնը ետպէս հաստատելու, և թէ այս թերութիւնները, եթէ գործոյն արտաքին պայմանաց պակաս թե՛նէն առաջ եկած ըլլան, եթէ նոյն իսկ գործոյն ներքին գոյացական պակասութեանն, զգործը ըստ ինքեան ոչնչ կ'ընեն, և իբրև թէ ամենեւին իսկ երբէք չեղած, — ուրեմն Գեր, Բլիսիմին երեսուն և ութ քահանայից գէմ առած խափանման վճիռը, որուն վրայ է խօսքերնիս, — թերի ըլլալով թէ ըստ արտաքին պայմանացը և եթէ ըստ ներքին գոյացութեանը, վերջիշեալ պակասութեանց պատճառաւ, — չէր կրնար այդ երեսուն և ութ քահանաները զրկել իրենց հաւատացեալ ժողովրդեան պաշտած հոգեւորական մատակարարութեանն, և հետեւաբար՝ չ'կրնար ոչնչացունել այն խորհրդոց զօրութիւնը, որ ընդգէմ իւր արգելմանը կը կատարեն, և ոչ իսկ ինքեանք քահանայքն, կատարելով զանոնք, անկանոնութեան մէջ ընկած կ'ըլլան:

Խափանման վճիռը յառաջ բերուած պատճառներովն ներքսպէս ոչնչ եղաւ. գործ մը եղաւ կ'ըսեմ, որ բացարձակապէս զուրկ է ո՛ր և է կանոնական իսկութեանն, — ուրեմն ըստ ԾԲ՝ կանոնաց իրաւագրոց, զոր ի վեր անդր յիշեցինք, թէ ոչ ի՞նչ կարէ անել արդիւնս, այսինքն թէ ամենեւին զօրութիւն մը չունի, — զօրութիւն մը չունի՝ թէ զրկելով այն երեսուն և ութ քահանաները իրենց կարգին և իրաւասութեանը կարողութեանն, — զօրութիւն մը չունի՝ թէ ոչ ինչ համարելով ատանց այդ կրկնակի իշխանութեամբը կատարած գործերը, — և զօրութիւն մը չունի՝ թէ պատժելովն զանոնք անկանոնութեամբ՝ իրենց հոգեւորական մատակարարութիւնները յառաջ վարելուն համար:

Մասնաւանդ թէ այս վերջնոյն, այսինքն անկանոնութեան նկատմամբ, սրբազան կանոնադէտք կ'ուսուցանեն մեզ թէ անկանոնութեան մէջ չինար ով որ յայտնի կերպիւ կը ճանչնայ իրեն արուած դատավճռոյն ոչնչ ըլլալը (Իերհինկ, Զրապալճոց, 10Գ. և այլք). վասն զի պետք չէ կանոնական պատժոյ տակ ինչայ անիկայ, որուն տըրուած դատապարտութեան վճիռը կանոնական եղած չէ:

— և թէ, ինչպէս որ այդ վճիռը ոչնչ ըլլալով օրինաւորական ազդեցութենէ զուրկ կը մնայ, ասանկ զուրկ կը մնայ թէ չէ հեղինակութեանէ և եթէ դատաստանական դործ ըսուելէն. այնպէս որ արժանի չէ որ և ոչ վճռոյ անունը կրէ հասարակաց կարծեաց մէջ կամ ժողովրդեան բերանը: — Այս ամենայն ըսուած է ի կղեմ. ԳԼ. Բ. Զվճոց՝ յօր. Զի վանորոյ, և անդ ԳԼ. Գ. Զիւրց Դապ. յօր. Զրապալճոց:

Սակայն այժմեան վեճին մէջ տարակոյտ մը միայն կրնայ ծնանիլ իրաւասական գործոց վաւերականութեան նկատմամբ, ինչպիսի է խոտաովանութեան խորհրդոյն մատակարարութիւնը: Ստացէ է որ լատին եկեղեցւոյ մէջ, Տըրիանդեան ժողովոյն ատենէն սրողուեցաւ (նկատ ԻԳ. ԳԼ. ԺԵ. Եղ. Կորնթ. .) որ արձակման կարողութիւնը, զոր քահանայք ձեռնադրութեան ժամանակ կ'ընդունին առտուածային օրենագրութեամբ, կարենայ իրենցմէ վերցուել և չափաւորուիլ՝ ըստ իրենց տեղական եպիսկոպոսին հաճութեանը և հրամանին, ամենեւին ջնջուելով նաև ամենայն արտօնութիւններ և որ և իցէ՝ անյիշատակ ժամանակէ ի վեր ստացեալ սովորութիւնները, Բայց ոչ այդ պէս է Արևելեան եկեղեցեաց մէջ, որոց խորքանշիւրը նաև յայսմ մասին իրեն հաւանդ սովորութիւնը, աւելի կամ նուազ ընդարձակութեամբ, անսխալիս պահեց: Անոր համար, յետ միանգամ եպիսկոպոսէն այս խորհրդոյս իշխանութիւնը ընդունելու, սրով եպիսկոպոսը իր իրաւասութեամբը կը հաստատէ քահանային՝ ձեռնադրութեամբ տրուած՝ այսօտուածային իշխանութիւնը, կըրնայ այնուհետեւ քահանայն՝ առանց ինչ սրբամանի տեղոյ կամ ժամանակի բովանդակութիւն մէջ ամեն տեղ գործածել զայն:

Այս է Արևելեան այլ և այլ ազգաց ընդհանուր սովորութիւնը, և ամենեւին չգիտեմք ստուգիւ, որ Տըրիանդեան ժողովոյն այդ բարեկարգական կանոնը, ինչպէս ի Գաղղիա վաթսուն տարի վերջը, ի 1625, ի 1635, և ի 1645, եկեղեցական ընդհանուր համախմբութեանցը մէջ

Բայց ամփոփենք խօսքերնիս : Խափանման վճիռը ներքոսպէս իբրև ոչնչ ապացուցանելն ետև , ոչ ևս ալ կը դօրէ՛ ոչ այդ քահանաները իրենց Ազգին հոգեւորական պաշտամունքէն արգիլելու , ոչ անվաւեր ընելու իրենց եկեղեցական մատակարարութեանց գործերը , և ոչ ալ մատակարարելովն՝ զիրենք անկանոնութեան տակ ձը գելու :

Խ Ն Դ Ի Բ Զ .

Թէ արդեօք Հոսովոյ Բրոքահանուպի ժողովը ունէ՞ր իրաւունս Առաքելական այցելութեան տակ ձգելու ի Հոսով բնակող Հայազգի Անտոնեան վանականները :

Մենաստանաց այցելութիւնը ոչ միայն իրաւունք , այլ նաև պարտք է , բայց կրօնատան կարգաց իւրաքանչիւր վեհադոյն մեծաւորաց միայն՝ իրենց սեփհական հընարանդեցելաց վրայ : ԳԼ . Յիւրաքանչիւր . Տիպ . Է . Զմիւնյն . վար . Այս այցելութիւնը երկու եղանակաւ կ'ըլլայ . սովորական , որ և հայրական կ'ըսուի , և ոչ սովորական , որ և զապաստանական կամ հարցափորձական : Չեմ խօսիր սովորականը , վասն զի մեր գիպուածէն դուրս է . կը ծառեմ միայն դատաստանականին վրայ , զոր կ'ուզէր Բրոքահանուպն կատարել յանուն Պապին՝ Հայազգի Անտոնեան լիբանանեցի միանձանց մենաստանին վրայ :

Չինար ինձի որ երկարօրէն հոս մէջ տեղ բերեմ սրբազան կանոնագիտաց այս խնդրոյս վրայօք սահմանադրեալ կանոնները , բաւական է միայն եականը յիշելու :

Բնդհանրական Առաջնորդ մը չէ կարող զապաստանական կամ հարցափորձական այցելութիւն կատարել , բայց եթէ երբոր իրեն հանդիսական եղանակաւ (formalmente) յայտնութեան մը եղած ըլլայ՝ սովորական և հայրական այցելութիւն ընելու ժամանակ , և կամ երբոր վանականաց միայն կամ

բազմաց ծանր յանցանաց նշանաւորութիւնը՝ զինքը այս բանիս տախտէ . — բայց յանցանք կ'ըսեմ , ոչ եթէ երևւախայեալ ինչ կամ կասկածեալ , հասցա ծանուցեալ և հասարակաց բերանը հրապարակեալ , և երևելի դայութիւնը մը ձգած կրօնակցացը կամ ժողովրդեան մէջ : (Բնաբան . Որպէս և երբ . Տիպ . ԽԳ , և Գլ . Երբէնն , և Գործն . Եղևնակ . Տիպ . ԽԱ . Հարցափորձ , Յօդ . ԺԲ : — Յուլ . կրար . Գիրք . Ե , Գործն . Եղևն . յօդ . վերջ . ինք . Ի : — ԳԼ . Որպէս և երբ , ԽԳ . Զամբաստանութեան ,) :

Իսրձեալ՝ Թէ որ սովորական այցելութեան ժամանակ այցելու Առաջնորդը՝ կրօնաւորաց մեկուն կամ շատին դաղնի մէկ ծանր յանցանք կամ եղևնագործութիւնը իմանայ , չկրնար ստույլ ալ զապաստանական հարցափորձ մանել , այլ մանասանդ Թէ ինքը մահացու յանցանաց պարտաւոր կը մնայ , եթէ զայն՝ իբրև իւր իրաւաստութեան դարձ՝ վանական ժողովոյն մասնելու ըլլայ : Բայց ուրիշ բան է մէկ կամ աւելի անձանց ի ծածուկ յայտնելը՝ աննայե խորհուրդ առնելու համար : (Բելլից . յԱռքեան վանակ . Մս . Ա . պր . Թ . ԳԼ . Գ . հարցաձ , Ա . 17 : — Բալայ , Զմիւնյ , պր . Զ . ԲԺ . Գ . Կէր . ԺԱ . 5 : — Գորէս , ԳԼ . Բ . ինք . ԼԳ . ԲԺ . ԶԼ . երբ . Գ .) :

Վերջապէս՝ զապաստանական այցելութիւնը կրնայ և հարկ է որ վերնադոյն մեծաւորներէն կատարուի իրենց հպատակեալ վանորէյց վրայ , երբոր հոչակեալ յանցանքներ կան , պատճառք հասարակաց վնասուց . այսպիսիք են , Ա . հերեպիկոսական վարդապետութիւն , Բ . սրբալայտաս դաւաճանութիւն , Գ . հայհայտարանութիւն , Դ . հմայարուետք և սրբազան իրաց սրձութիւն , Ե . աւաղակութիւն կամ յերուզակութիւն սրբունի ճանապարհաց վրայ , Զ . մարդասպանութիւն , Է . դրամանեղք , Ը . սխմանակետութիւն :

Ասանցմէ յայտնի կ'երեւի , որ դատաստանական այցելութիւնը ծանր յանցանք մը կ'ենթադրէ , և մանաւանդ Թէ չ'կրնար ձեռք դարնուի կամ սպաննայուի , բայց եթէ երբոր օրինաւոր եղանակաւ յայտնուած կամ հրու-

չակուած ըլլայ այդ վերոյիշեալ յանցանքներէն մէկը , զորոնք սրբազան կանոնագիրք կարգաւ մի առ մի նշանակած են անսոյր եղբուսէք անուանելով : Այս նիւթոյս վրայ անբաւ վկայութիւններ կան յիրաւագրոց , սակայն կարծաբանութեան համար հետեւեալները միայն յիշեմ . — Գլ . Ի հասար . Ե . Զկերթ . Ի Զ . Գիրն , և Գլ . Զգիրս . ԺԳ . Զամբարհասաճովիէն : — Գլ . Ա . և Կանոն Գաղղ . ԺԵ . Խնդ . Գ . — Կան . Յասարջիս , Յօր . Յղ . անյին Գեւորոսի , Բ . Խնդ . Ա . — Բնա . Գիրք . Վերջ . Գլ . Զարագործովիէն : — Գիրք , Ասորասճային Արքիանոս , Ի Վերջ Խոյ , Զպահպանութիւն Իրաց : — Գիրք Բ . Գլ . Զարամանիկ : — Բնա . Գիրք , Ոչ վասն այդ ինչ նըսայ . Գլ . Զամբասանութիւն :

Միաբան յամենայն կանոնագիրաց վարդապետեալ այս օրէնքները նախահարգելէն ետքը , դժուարին չէ առաջարկեալ խնդրոյն պատասխանել , թէ որ միտ դնելու ըլլամք պատահած անցքերուն , որոնք առանց ամենեւին այդ կանոնաց կաճնոյն իսկ խոհական մտաց պահանջած պայմանները ունենալու , շարժեցին զերբականայն որ գորբազան Գահանայապետը խաբէ և ապօրինաւոր և զրգուելի դաւաճանութեան մը գործի ընէ :

Անտոնեանք , Հայ կղերին զգօն մասին նման , տեսնելով ժողովուրդ մը որ զիւր հովիւը կը մերժէր , խելամուտ եղան որ հարկ էր ժողովրդէն չզատուիլ , թէ որ կ'ուզէին զանիկայ ուղղափառ հաւատոց միութեան մէջ պահել : Հայկազն ժողովրդեան և կղերին խորհրդոցը քաջաբեր տուաւ Գաղղիա , պաշտպանն Քրիստոնէից յԱրեւելս , և ի նպատտ իրենց ձեռնաու եղաւ և ձեռնաու էնոյն ինքն Բարձրագոյն Կրան կառավարութիւնը : Բայց ընդհակառակն Գեր . Հասուն և Բրոբեականայն մէկը թողով զժողովուրդը , որ իր հովիւն գլխաւոր մերժողն էր , իրենց զէնքը կղերին դեմ դարձուցին , և մասնաւորապէս վանականաց դեմ , զորոնք շատ ժամանակէ ի վեր իրենց խորհրդոցը հօրեղբայրոցն խափանարարները կը համարէին :

1867 տարիէն ի վեր Բրոբեականայնի մէջ դատաս

տան մը բացուած էր Անտիքայ արքեպիսկոպոս և Անտոնեանց Ընդհանրական Աբբայ՝ Գաղանձեան Գեր , Սուքիտայ դէմ , և բովանդակ իսկ այդ կարգին : Սակայն եթէ Աբբայն և եթէ վանականք անմեղ ելան Հասունին ստալոյ ամբաստանութիւններէն : Որ և իցէ անաչառ և բարեխիզճ դատաւոր՝ պետք էր որ պատժէր այն չարալեզու զրպարտողը . սակայն Բրոբեականայն , որ անոր ընկերշարկոցն էր , այդ արդարութեան գործը չկատարելով , անիկայ ընդհակառակն ալ աւելի գոռոզացաւ և լցաւ կատաղութեամբ :

Հայկական սիւնհոգոսին մէջ , որ անցեալ տարի ի Կոստանդնուպոլիս գումարեցաւ , Գեր . Հասունը ամենայն ջանք ի գործ դրաւ , որ Անտոնեանները և ուրիշ Հայ վանականները գերութեան կապերու տակ ձգէ , բայց չյաջողեցաւ :

Վրաց հասաւ Թեղերական ժողովը , փորձաբար աւանտն , դատաւոր և անաչառ պաշտպան՝ ի բռնութեան և ի չարութեան նեղուած անմեղութեան , անընդդիմադրելի պատժահար անօրինաց , որ Եկեղեցւոյն և Ազգաց պատիւը և ապահովութիւնը կորստեան վտանգի մէջ կը գնեն :

Մի միայն յարմար ժամանակ էր այդպիսի պատկառելի Ատեանի առջեւ հանել դաւնայեալ ժողովրդեան դանգաճները իրաւաբանօրէն , և կանոնական ձեւով խնդրել հասարակաց խաղաղութեան աւերողին պաշտօն ընկեցութիւնը , և ազգային իրաւանց վերահաստատութիւնն և ամբողջութիւնը : — Ազգին մեծամեծները խելամուտ եղան առ ժամանակ մի այս յարմար առթին . բայց վերջը (չգիտցուի թէ ինչո՞ւ) պողեցան անիկէ , և այնպէս իրենց բողբոջանայր փակուած մնացին Թեղերական գահաձին դռները : Ե՛հ , եթէ վեհանձնութեամբ և հաստատամտութեամբ կատարած ըլլային զայս ի ժամանակին , աւելի արագ և աւելի յողթական եղանակաւ գործերը ի լաւագոյնն փոխուած կ'ըլլային , և այդպէս խրոխտանօք գլուխ ի վեր չէին վերցուներ յանդգնու

Թիւնը , անապօրինաւ որու թիւնը և բռնութիւնը . սա-
կայն ստոր վրայ առիթ պիտի ունենամ . թ . Գիտցն մեջ
խօսիլ :

Գառնամբ Անտոնեանց . Բրորականտայի և Հատունին
զայրացումը ալ աւելի բորբոքեցաւ , երբոր իմացան որ
Գեք . Գազանձեանը ուրիշ Գաղղիացի Եպիսկոպոսաց հետ
միաբաներ էանախաղ-լեան դէմ , այս լուրը բաւական է
դաւ , առանց ինչ դատաստանի , անոր Աբբայական պա-
տուէն և Անտիոքաց արքեպիսկոպոսութեանէն անկման վը-
ճիւղը տալ , և ի լրումն արօրինաւ որութեան , իր անունը
Հոովմայ Փրոպագանդիստի (*) մեջ անպատիւ և նախատական կեր-
պիւ հրատարակել , պարզ Եպիսկոպոս մը նշանակելով ա-
ռանց տխուրոսի մը և առանց ակտուց :

Ետքը Բրորականտայն , հօր նեցուկ Հատունին ի-
րեն արքանեկին , զԳեք . Բիւլիմ՝ Տիանու արքեպիսկո-
պոսը Պապին կողմանէ առաքելական այցելու կարգեց Ան-
տոնեանց վանական կարգին , հանդերձ կարողութեամբ
զուրիշ մը իրեն տեղը փոխանորդ անուանելու (Կնիզ . Ա-
ռաք . 24 փետր . 1870) . անիկայ ալ իրօք իրեն տեղը Բա-
սիլիսթ (չարչարադրեաց) բռուած կրօնաւորներէն մէկը
գրաւ , Հ . Իզնասիոս անուն . բայց նա ճանչնալով որ
բռուած պաշտօնին դժուարութիւնը և արօրինաւ որութիւ-
նը՝ հրաժարեցաւ : Իսկ երբոր Գեք . Բիւլիմ՝ Կոստան-
դնուպօլսի Հայազգի Ժողովրդեան և կղերին անհանգար-
տութեանց պատճառաւ հրաման ընդունեցաւ անդր եր-
թալու , Բրորականտայն որ միշտ յօժարեալ էր Գեք . Հա-
տունին մեքենայութիւններուն ձեռք տալ , այնչափ ը-
բաւ որ ստիպեց զբարեմիտ Պապը՝ Գեք . Անտոն Մ . վա-
լենցիանի , փաբրիանու և Մատելիկայի Եպիսկոպոսը առա-
քելական այցելու զրկել Անտոնեանց վրայ , միանգամայն
կարողութիւն տարով դատաստանական օրինօք վարուելու

(*) Բրոպագանդիստ (cracas) կրուուի այն ցուցակ զիբը , որ տարուէ տարի կը ճը-
բաստակէ հումով՝ բոլոր կաթնովի եկեղեցւոյ երևելի եկեղեցական պաշտօ-
նակալաց անունները , հանդերձ իրեն տնօրէններով և պաշտամամբ :

Տան . Թարգմ .

Թէ այդ վանականաց հետ և թէ որ և է զիմադրողաց
հետ , թէպէտ և Եպիսկոպոսական կամ Արքեպիսկոպոսական սասիճա-
նաւ ալ ճօխաղեալ ըլլան . (Կնիզ . Առաք . 5 ապրիլ , 1870) :

Նոյն միջոցին Բրորականտայն ուրիշ բռնութիւններ
ալ կը բանեցունէր Անտոնեանց վրայ , որոնք ամենեւին
առ ոչինչ համարելով Գեք . Բիւլիմին և Բասիլիսթի-
արքեպիսկոպոսի ազդարարութիւնները , կը մերժէին այդ ապօ-
բինաւոր բասիլիսթական այցելութիւնը , որուն նեքը և ծած-
կուած էր իրենց միաբանական կարգին հանդիսական
քակտումը : Մարտ ամսուն 25 ին իրենց ազդարարութիւն
կ'ըլլուէր ըլլալու այցելութեանը , և յաջորդ օրը՝ Բրո-
րականտայն զՀ . Սերովբէ Հանրմեանը՝ Հոովմայ մենաու-
տանին վանահայրը և բոլոր կարգին միւս պաշտօնակա-
րները , իրենց պաշտօններէն ձգելէն ետքը (որ իրաւամբք) ,
հրամայեց միաբանութեան՝ թէ անձն , թէ ինչք , թէ ըս-
տացուածք՝ բոլորը առաքելական այցելուին ձեռքը ա-
ւանդել : Եւ որպէս զի Գեք . Հատունին կատարութեանը
արժանի ճարակ տայ , հրամայեց որ Գազանձեան արքե-
պիսկոպոսը և Հանրմեան վանահայրը թողուն վանքերնին
և երթան փակուին , մինչեւ ինոր հրաման , մէկը սրբ-
բոյն Սարինայի վանքը , և միւսը ի տարբէն Բոնափէնտա-
րա ի Բողիէրիէրա : Ամենայն միանձունքն միաբան պա-
տասխանեցին Բրորականտայի սոյգ հրամանին դէմ թէ իրենց
անյանց և իրենց առաջնորդին անձող-լեանը վրայ անիւզ մաս ու-
նենալով , լեւ լուրս որ իրենց գրիէն յախաւորին , բայց ելին իրենց
ամենան զիսկոպոսը նախ ոպնալին ընէրալով :

Բայց Աստուած որ անմեղին պաշտպանութեանը կը
հսկէ , նոյն օրը ի Բարձրագոյն Կրօնէ իտալիոյ արքու-
նեաց քով խրկուած զեպօպանը ի Հոովմահայրացուէր տուաւ :
Այս դեպքանը անմիջապէս բողոք բրաւ թէ իւր պետու-
թեան հպատակները անբռնաբարելի են : Նոյնպէս այդ
բանին օգնութեանը զիմեց նաև Գաղղիացոց դեպօպա-
նատունը , իրեն թիկունք ունենալով Եպիսկոպոսաց իրմ-
բին մեծազոյն մասին զայրացումը , մանաւանդ Գաղղիաց-
ւոց . այնպէս որ Օսմանեան պետութեան դեպօպանը կըր-

ցաւ ստտիկանութեան զինուորները արգելուլ, որ եկեղեցական բարեկարգութիւնը չեղծանեն՝ վանքի մը որմնացը մէջ մտնելով, որ անմերձեանայի ըլլալուն իրաւունքն ունէր ի կանոնական օրինաց հրամայեալ :

Բայց ի Հռոմի մտնելուն ինչ ներքեալ : Այդ սրբազան դատաստանաւորները իրենց գործոց տարացոյց չեն առնուր այն սրբազան կանոնները, որոց կ'ուզեն որ իրենց մէջ դուրս աշխարհ ամեն հնարանդի : Եւ յիրաւի ո՞ր բընաւ տեսնուած է, եթէ ոչ ի Հռոմ, որ հասարակաց փողոցի մէջ պատկառելի ալեգարդ արքեպիսկոպոս մը (Գեր . Յակոբոս Պահտիարեան, արքեպիսկոպոս Տիգրանակերտի) Պապին ստտիկանաց և զինուորացը հետ կըռուի, իր ընդհանուր փոխանորդը և աստուածաբանը Գեր . Հասունի կաշառեալ բռնադատութենէն կորզելու համար, որ իր պատուհանը ելած սիրար ճիւղով հանդիստտես կ'ըլլար այդ դայթակղական տեսարանին : — Բարեբաղդաբար Մահմետական լուսինն ու աստղը բարեյորդոր գանուեցան Լիբանանեցի Անտոնեան վանականաց, քան թէ Պետրոսեան բանալիները :

Բրոքականտայն անհնարութեան մէջ ինալով օտար պետութեան հպատակաց դպչելու, շուտով մը հողեւորական բռնութեանց դարձաւ, որոնց ալ ձեռնհաս չ'էին աշխարհալարական միջնորդութիւնները : Սակայն մտքէ չ'անցուց որ օտար պետութեան վրայ բանեցուցած բընութիւնները, թէպէտեւ հոգեւորական կերպարանաց մտցուի, բայց օտար հպատակ անձի և ընչից և ստացուածոց դէմ բռնութիւն սեպուելէն չ'են դադրիր : Գեր . Հասուն, որ Անտոնեանց կարգը՝ վանական ըլլալուն համար՝ բնալինը վերցունելու կ'եռայր, միաբանեցաւ Բրոքականտայի հետ զանոնք կանոնական պատժովք ընկճելու . և այս պատժոց օրինաւ որ կերպարանք մը տալու համար, յանուն Պապին զրկուած առաքելական այցելուի մը ձեռ օք խորհեցան հրամայել զանոնք : Իշխանութեան զեղծումը չխորհեցաւ այդ մեքենայեալ վրէժխնդրութենէն և Գեր . Վալէնցիանի յօժարութեամբ

յանձնաւոր եղաւ օգնական ըլլալու ասոր. (Հրովար . 1870 սուրիլ 28) :

Մինչեւ հաս բերաւ զմեզ պատմութիւնը . բայց թէ անոնցմէ ինչ ապօրինաւոր հետեւանքներ ստալ եկան, ի, խնդիրը խօսել տայ պիտի մեզի : Առ այժմ կենամք հաս և առաջարկուած խնդրոյն պատասխանը տամք :

Ինքնին ատոնց անընդգիմադրելի պատասխանը բաւական տրուած կ'ըլլայ, եթէ նախակարգեալ կանոնական սկզբունքներուն համեմատելու ըլլամք այդ եղածներուն պարագայները :

Յակայն նաեւ շնորհելով, անընդունելի ենթադրութեամբ, որ Բրոքականտայն կանոնական կերպիւ իրաւասութիւն ունենար Լիբանանեցի Անտոնեանց, և անոնց ընդհանրական Աբբային Անտիքայ արքեպիսկոպոսին վրայ, — Միաբանութեան մը, կ'ըսեմ, որ ոչ ազգութեամբ և ոչ ծիսիւ արեւմտեան պատրիարքութեան կը վերաբերի, և ոչ ալքազաբական հպատակութեամբ Պապին թաղաւորութեանը, թէպէտեւ անոր տերութեան սահմաններուն մէջ կը բնակէր, — սակայն կ'ըսեմ և կը պնդեմ, որ ոչ Բրոքականտայն և ոչ Պապը կրնային անոնց վրայ՝ ըստ կանոնական օրինի՝ առաքելական այցելու զրկել, որ ոչ այլ ինչ ըսել է, բայց եթէ հարցաքննական ատենի (inquisisione) դատաստանական այցելութեանը մատնել :

Եւ յիրաւի ո՞ր է հոս կանոնադրոց կարգաւ նշանակած վերի յանցանքներէն գոնէ մէկը . վասն զի այդ յանցանքներէն զառ չ'էր կրնար ուրիշ որ և իցէ պատձառ այդ այցելութեան իրաւունք տալ :

Առաքելական կոնգակը, որ նախ Գեր . Բլիւլիմին, ետքը Գեր . Վալէնցիանի իշխանութիւն կուտար այցելութեան, ինչ պատձառ յառաջ կը բերէ . — զայս թէ՛ կոստանդնուպօլիս բնակող Լիբանանեցի Անտոնեան վանականներէն շատերը, (ասոր հոգիէն աւելի չ'էին), հոն տեղի Հայ կղերին և ժողովրդեան հետ փոխանեցան Գեր . Հասունի իրենց օրինաւոր Պատրիարքին դէմ գրուի վերցունելը : (Օրինաւոր բաւիդ վրայ ետքը պիտի խօսիմք) : — Աս

հաւաստի թի՛յ ցուցուցած պատճառք . պարձաւ , որ ոչ սրբազան կանոնադէտներէն մի առ մի նշանակուածներուն մէջ կը գտնուէր , ինչպէս վերը տեսանք , — և ոչ ալ ի Հռովմ բնակող Անտոնեանց վրայ կը ձգմարտեմք՝ ուղիղ տրամաբանութեան ամենէն հասարակ սկզբունքովն ալ : Չի եթէ արդարեւ ի կրօնական-արխիս բնակողները ազգային կուսակցութեան և անոր գործոցը հետ միաբանեցան և կամ որ և իցէ յանցանք ալ թէ գործեցին , ինչո՞ւ Գաղափարական այցելութեան տակ պիտի խնայն ի Հռովմ բնակողները : Թերեւս դաւանցութեան կասկած մը ըլլալուն համար վրանին . — բայց ուղիղ խելքը մեզի կ'ուսուցանէ որ յանցանքի մը կասկածը՝ փաստ չէ յանցանքի մը ըլլալուն . և ի վեր անդր նախագիտելեաց մէջ մի առ մի համբուած էին այն յանցանոց տեսակները , այք կըրնան իրաւունք սող վանական միաբանութեան մը վրայ դատաւորական այցելութիւն ընելու :

Ասոնցմէ յայտնի կը տեսնուի , որ Բրոքականացի ժողովքը ամենեւին իրաւունք չունէր առաքելական այցելութեան տակ ձգելու ոչ այդ մեղաւորանք և ոչ այդ միանձուները , թէ և համարիմք թէ չունենային միւս ամեն իրենց պաշտպան եզրղ պարագայները , ինչպէս են իրենց արեւելական-թիւեր և օտար ազգութեան և հը պատակութեան ինչպէր : Մանաւանդ թէ անցած դացածները այս վերջի կատարուած գործերուն հետ բազդատելով , կը տեսնեմք որ այս ամեն բան , — նախ Գեր . Հասունին վրէժխնդիր ոգւոյն չարարուեստ հնարքներն էլ զլած են՝ Անտոնեանց և ամեն վանականաց դէմ , որովհետեւ չյաջողեցաւ զանոնք իրեն պատրիարքական իշխանութեանը դերի ընել : — Բ . Բրոքականացի կողմանէ ալ իշխանութեամբ զեղծանիլ մը եղած է , արքայ Պետրոսի գթելիքն ասի բնակելովը , ինչպէս որ բտեր է , դրեթէ իր յողթութեանը վրայ վստահացած , նոյն Բրոքականացի վրտեմաշուք կարդինալ վերատեսուչը : — Գ . Հնացեալ և դիպեալ կատարութեան մը դուրս պոստիկալ մը , բան և հինգ տարուան խաղերուն և մեքենայութիւններուն պա-

րապը ելլելուն համար , որ հազար , և հազար ու մէկ կերպեր բանեցուց , որպէս զի Հայ ազգին իրաւունքներուն տիրէ , որով կ'երազէր դիւրութեամբ նաև ուրիշ արեւելեան ազգաց վրայ իր իշխանութիւնը տարածել : — Եւ Բրոքականացի իր այս խորհուրդը բացայայտ կերպով յայտնած էր 1867 յուլիսի 10 էն ի վեր , երբ կ'ըսէր . — « Սուրբ Քահանայապետն՝ Հայոց եպիսկոպոսաց ընտրուածութեանը համար այս վճիռը տալու ատեն՝ չմոռնար նաև արեւելեան ծէսերուն միւս պատրիարքները , ուրոց յայտնեց թէ նաև անոնց համար ալ անպարզ՝ այս եպիսկոպոսաց ընտրութեան ծանր խնդիրը կարգի պիտի դնէ , ինչպէս որ ծանոց Մարտիրոսներուն և Մերքիդներուն մեծապատիւ Պատրիարքաց , և ուրիշ Արեւելեան եպիսկոպոսաց ի Հռովմ բնակող » . (Հրովարտի Սուրբ Ժող . Բրոքի .) :

Բայց հիմայ որ ձեռնունայն ելաւ , և տեսաւ որ որսը ձեռքէն պրծաւ , յաջ և յահեակ կը յարձրկի՝ երբ զկոր կարեալ ի գիւնոյ , իրեն հարուածները կօփելու որուն որ կրնայ՝ յիբաւի և յանիրաւի :

Խ Ն Դ Ի Բ Է .

Արդեօք Անտոնեանք այդ առաքելական այցելութիւնը մերժելուն համար , կրնայի՞ն ըստ օրինի խնդրանք և պեղական արգելան տակ խնայ :

Ապօրինաւ որ ըլլալով առաքելական այցելութեան ստիպմունքը լիբանանեցի Անտոնեան միանձանց վրայ , — զի Արեւելեայք էին եթէ ազգաւ . և եթէ ծիսիւ , որով և ազատք՝ սոսկ բարեկարգական իրաց մէջ՝ Արեւմտեան Պատրիարքութեան իրաւասութեանէն , — և զի միանգամայն առանց օրինաւոր ինչ պատճառի հրամայուած էր , — ուստի կանոնական կերպիւ ապօրինաւ որ կ'ըլլար

նաև որ և է վճիռ որ իրենց դեմ պիտի արձրուէր, այդ այցելութիւնը մերժելուն համար :

Եւ որովհետև այդ այցելութեան ալ նպատակը ոչ եղբայրսիրական հոգևոր շինութիւն մըն էր, կամ մորը թերյա մը խրատ, ինչպէս որ պէտք էր ըլլար (քանզի այս իսկ է եկեղեցական իշխանութեան այդ համոխաւոր գործոյն ճշմարիտ հոգին) , — հասարակական ընտանիք մը անպատիւ ընել և քակուել էր, որ արի պաշտպան էր ազգային իրաւանց պահպանութեանը, և անընկճելի խոչընդոտն Արևելեան եկեղեցեաց վրայ ըղձացեալ տիւրապետութեանը : — ուրեմն զորմանք չէ որ Բորբալ կանտայն գուշակելով որ իրեն հրամանին դեմ պիտի հետանն, աւաջուրնէ որոշած ըլլայ նաև իրենց անխողովեան պատիժը, և անով Հասունեան կատակերգութեան մինչև վերջի տեսիլն ալ բանալ տայ :

Բայց թատերգութեանը գործակատարը աղէկ չըտուտաւ իւր հաշիւները, այնպէս որ հարկ եղաւ տեսարանը փոխել, և խաղն ալ իր ընելու արդեցութիւնը կորսնցուց :

Առաջ անցաւ ուրեմն Առաքելական այցելու Գերվալէնցիանին՝ ձեռքը առած իրեն Կատին եկեղեցական կանտանները, զորութեամբ այն իշխանութեանը, զոր (միշտ արդեամբք Բորբալիանտայի եւ Հասունին) ձեռք ձգեր էր միամտեալ Քահանայապետէն՝ աւելի կամ պակաս խօսքերով և ստաբանութիւններով, և յետ արքայապետի որդեալն այն կրօնաւորներուն ամենողով վեճակը, — որ խոտորած ընկած էին մուրար ճամբու մէջ, բայց առանց գիտնալու թէ այն ճամբան վանական և ազգային իրաւունքները միայն պաշտպանէին էր, — ինքը զինքը Բանարապետի իր փեմէ կանոնական պատժովը պարթիւն փրկէր : — պատիժք՝ որոյ նախընթաց յանցանք մը չկար մէջ տեղը, բայց եթէ այն, (թէ որ ան ալ յանցանք կրնար սեպուել), որ դեմ կեցեր էին այսպէս կամ, այսպէս պատիժք ըսելով իրենց եկած ինքնակամ հրամաններու այնպիսի անձէ մը, որ ամենևին իրաւունք

չունէր իրենց վրայ հրամայելու : — Ասանք յառաջարկ ներքով, կ'անցնի Գերվալէնցեան վալէնցիանի իրեն աւելու պատիժներուն, ծանուցանելով որ եկեղեցական արգելման (interdisione) քալ չգա՞ծ է, նախ զՀասունեան Հ. Սերովիէն որ արքեւի կոստանտնուպոլիս խաղաման և անկանոնութեան պատժը ընդունած է, (և ընդունած էր, երբոր Բիցիոլմ այդ վերապատանգնաւ պատիւն եղած էր), եպսք ամեն փանջուսեք և այլ ուրեւիլը րօնաորեալ անխնայ որ և է ասորձանի, որ Սեպունեան Հայ կարգին իւր վերաբերին և նոյն Հոռովայ վանապան մեջ իւր Բնակին, և հոռով յետոյ նոյն պատժով իւր դասապարտէ նաև զնոյն իսկ վանապարտէ հանրէր իրեն եկեղեցեալը : ապա աստիճանով փանգամայն որ այս իրեն դասապարտէր Քահանայապետ Բագաորին (il sovrano ponteficoi) իւր վերապահէ :

Չեմք ուղեր հաս մեկնութիւններ տայ այդ հրով վարտակին ներքին արժեիցը վրայ, որ աւազայ վրայ հիմնուած ըլլալով, այլ չեմք գիտեր թէ ինչ աստիճանի հաստատութիւն կրնայ տրուիլ : Բայց նշանաւորն այս ինչ է, որ Գ. վալէնցիանի իրեն դասակնիքը Քահանայապետ Բագաորին իւր վերապահէ :

Ալ աղէկ : — Սակայն Քահանայապետին՝ իբրև Բագաորի վերապահելով զայն, չխորհրդածեց որ զդաստակնիքը և զդասակնիքեալները վերապահած կ'ըլլայ այնպիսի Բագաորի մը որ իրենցը չէ, որովհետև իրենք Բարձրագոյն Դրան հրպատակներն են, և ոչ թէ Հոռովայ թագաւորին : Իսկ թէ որ իրենց օրինաւոր Բագաորին վերապահեց այդ դասակնիքին արձակելու իրաւունքը, ուրեմն այդ արձակումը Գերվալէնցիանին Սուլթան Ապախալապի վերապահած կ'ըլլայ : — Այս է այդ հրովարտակին վերջին խօսքերուն առ Քահանայապետ Բագաորը վերապահելուն՝ սուրած բնական և սովորական իմաստը : վերապահումը ուղիղ տրամաբանութեամբ այն անձանց համար է, որոնց է դասակնիքը. և որովհետև թագաւոր մըն է անոր վերջին իրաւարար եղողը, ուրեմն ըսել է թէ ինչպիսի քաղաքական և աշխարհավարական յարաբերութեանց վերաբերեալ բան է :

Ահա տարի ֆարբիանու և Մատիկայի եպիսկոպոսին ցուցուցած ուղորթազարծութիւնը, իբրև Առաքելական այցելու, կամ թէ մանուանդ իբրև Բորբականացի և Հասունի գործակատար՝ Առաքելական Այցելուի դիմակովը ծպտեալ:

Բայց իրմէ շատ աւելի խորագէտ գանուեցան Անտոնեանք որ ելան այն քաղքէն որ զիրենք կրհարածէր, և թողին ամեն բնակութիւն և յարակից տեղուանքը՝ բուր իրենց գէմ արձրկուած արգելմունքներովը, որպէս զի չափանայապիտ խափառը այդ հոգևորական կրաւանութեան գործը, զոր իրեն վերապահեց Առաքելական այցելու Գեր. Վալէնցիանին, կարենայ կատարել եթէ ոչ իբրև խափառ՝ անձանց վրայ, գէթ իբրև չափանայապիտ այդ մնացած պատերուն վրայ, զորմը քիչ ատենէն գնել ուղղի մը սիտի փաճառէն անոնց օրինաւոր տէրերը: Իսկ անձինքը, որ Օսմանեան պետութեան հպատակ են, թող իրենք զիրենք արձակել տան, թէ որ պէտք ունենալու ըլլան, այն խափառին, որուն վերապահեց զիրենք Գեր. Վալէնցիանին:

Թող ճգնին և տագնապին որչափ որ կ'ուզեն՝ կրերական թերթերը, կախովի անուանեալ օրագիրները, սուտ ու մուտ լուրերու և սխալ կարծիքներու որոմնացաններ ստրկաբար իրարմէ օրինակելով, որոնց երբեմն չափազանցութիւն և երբեմն այլընդ այլց կերպարանք կուտան. թող ճգնին կ'ըսեն,՝ փարիսական նախանձացուցութեամբ սրբադնացունելու Հոսովմայ Ալբունեաց աւանայն գործերը, թէ և ի փնաս ըլլայ և ի սուտ փաստ համբաւութիւն ընկերին, — կամ թէ նաև ամբողջ ժողովրդեան մը, որմը իրենց Հոսովմի գործականերուն խաբէութեամբը յափշտակուած ազգային իրաւունքները յետ կը պահանջեն: — Բայց ով որ հրաժարած չէ յիմաստութեան և յուղղախոհմտաց, չկրնար երբէք չարին բարի ըսել, իշխանութեան զեղծմանցը՝ արդարութիւն, բանութեանց՝ իրաւունք, և ստութեան ճըշմարտութիւն: Յաճ շողորթութներու միայն տրուած է

հօրոց և մեծամեծաց (եթէ եկեղեցական ըլլայ և եթէ աշխարհական) անկարգութիւնը գովասանել, և անոնց ատենն անգամ՝ իբրև առաքինափայլ գործք, մինչև յասանդ բարձրացունել, ըստ բանից Հոգւոյն Սրբոյ: Խօսեցաւ Ռեպուտան և ամենեւեան լռեցին. և զբան նորս փնջ յանպ Բարձրացոյցին:

Ի Ն Դ Ի Ր Ը .

Եթէ Արեւելեան Հայ Ուղղափառք իրաւունք ունին Պատրիարք կարծեցեալ Հասունին բաժնուելու, և զինքը իբրև իրենց հոգևորական հովիւ չձանձնալու:

Այս խնդրոյս խօսքերը, ըստ իս. այնպէս է, իբրև թէ ըսեին. — արդեօք խաղաղութեան տանուտէր մը ունի իրաւունք գաղ մը իր տունէն դուրս վճռուելու, որ բուր ունեցածները կողպտելն ետքը, սուրը ձեռքը կը սպառնայ նաև կեանքը իրմէ վերցունել:

Գեր. Հասունին վարքը, առջի վայրկեանէն որ պաշտպանութեամբ կ'իրակից Պատրիարքական աթոռը ելլելը, այնպէս թշնամի և հակառակող եղաւ եթէ եկեղեցական բարեկարգութեան և եթէ աւետարանախրատ ուղղութեանց, մինչև ժողովրդեան փոխանակ հովիւ ըլլալու և հայր և առիթ հոգևորական շինութեան, եղաւ ընդ ամս քսան և հինգ հարածող և բանաւոր, քար գայթակղութեան և պատճառ կորստեան հոգւոց: Չէ իմ գործս իրեն վարուց պատմութիւնը մանրապատում ընել հոս, իրեն ըրածներուն գլխաւորները եթէ ըստ մասին և եթէ բովանդակաբար ժամանակագրական կարգօք տպագրուած և հրատարակուած են այլ և այլ առիթներու մէջ այլ և այլ լեզուօք: Սակայն պէտք է ինձ գէթ արագ մը անցնիլ այն երևելի կէտերէն, որ կը ցուցնեն

նախ թէ եպիսկոպոսական պաշտաման մէջ սարդող (intruso) մըն է, Բ. Թէ ազգային իրաւանց բռնաբարող և թշնամի է (սուտի և անօրէն գող,) Գ. իր ազգին կղերին և ժողովրդեանը զրպարտիչ, Դ. իրեն շահուն համար և կեղեցեաց և ազբատաց ստացուածոցը կողոպտիչ, Ե. պատրիարգական աչք տնկած պատուոյն հասնելու համար նենդող և երգմնաղանց, Զ. ամենացած մասնիչ իրեն եկեղեցւոյն և ազգին, որուն քաղաքական և հոգեւորական գերագոյն գլուխը ընել տուած էր ինքը զինքը սպգ ճամբաներով:

— Եղուկ իրեն, որ իր աչաց առջև չբերաւ փառանէր Համանայ չարաչար վախճանը, որ հալածող եղաւ Մոսկովիէի և ընկճեալ ազգին Հրէից: Բայց մեք ապացոյցներուն անցնինք:

Ա. Սղարելով ճառ եպիսկոպոսական խորհի մէջ. — Ամենայն Արևելեան ազգաց, նոյնպէս և Հայոց ընդհանուր և անփոփոխելի սովորութիւնն է, որ կղերը և ժողովուրդը միաբան հաւանութեամբ կը նորեն իրենց հովիւք: Եւ այս բանիս նիստմտմբ բազմադարտիկ են Ղևոն Ա. և Գրիգոր Ա. սուրբ Քահանայապետներուն հրամանագրերը, — և սպգ Արևմտեան պատրիարգութեան եկեղեցեաց համար, քանի և սուտեղ ուրեմն Արևելեաց համար: — Բաւական է մեզի երաշխաւ որելու համար, որպէս զի չերկարեմք խօսքերնիս, բազմահմուտ ֆենեղ իկոսս ժ. Քահանայապետին խօսքը յիշել. — Հայագի եպիսկոպոսները, ինքը և ժողովուրդը ՐԱՏ ԱՐՅԻՆԵԼԱՆ ԱՐԳԱՅ ինդրեցին որ. . . ևն (1): — Արդ նոյն ինքն առաքելական փոխանորդը (վիքարը) որ միշտ Հայ եպիսկոպոս մը եղած էր, և ի կոստանդնուպոլս կը բնակէր, Հայ կղերին և ժողովրդեան միաբան բուռնութիւնը կ'ընտրուէր: — Երբոր 1830 ին կաթողիկէ Ղևոյնը իրենց Հռովմէն գառնուած Համազգացին պատրիարքին հպատակութեանն աղատեցան, իրենց սուսջին նախագահ արքեպիսկոպոսը, Քեր. Անտոն Նուրիճան,

կղերէն և ժողովրդէն ընտրուեցաւ, և այս նոր Աթոսոյս հաստատութեան համար հրատարակած կնիքակին մէջ, որ կը սկսի, Որ ինչ Ի վարդ Կեւե (1830 յունիս 6) Քահանայապետն Պիոս Ը վճռեց բացայայտ բանիս որ ազգային ծէսերը և սովորութիւնները անեղձ պիտի պահուին: — Նմանապէս Նուրիճանին յաջորդը, Քեր. Պօղոս Մարուշ, Հայ կղերէն և ժողովրդէն ընտրուեցաւ, և վերջը Ս. Աթոսոյն ներկայացաւ, Ս. Աթոսն ալ, որ ժամանակէ մը ի վեր Հայաստանեայց եկեղեցւոյն որբացեալ մասին խնամակալութիւնը վրան առած էր, և ազգային վերագոյն դատարարութեան տեղը կը բռնէր, որուն կ'իկնար յերանց հաստատել և օծելը, (տես այս բանիս վրայօր ինչ որ վերը բնիք, Ինդ. Ա.), — նաև զայս նորընտիր նախագահը շուտով մը հաստատեց և օծեց:

Ազգին այս սովորութեանը և այս իրաւունքին հակառակ, եկեղեցական բարձր պատիւներու հասնելու անկարգ փառածողութեան հրատարակեալ Անտոն Հատուն, Հայ քահանայն, Հռովմայ Բրորականուպի աշակերտ, հընարբ բառա գաղտագողի եղանակաւ ինքը զինքը նախագահ Քեր, Մարուշին օգնական եպիսկոպոսը ընել ապ, պատճառելով իրբև թէ անիկաց հովուական հոգեբուան չէր հասնել ծերութեանն և տարութեանն, զորք շտիպանց կ'երեցունէր: Եւ յաջողեցաւ իսկ Անարգաբայ անաթոս արքեպիսկոպոս ձեռնադրուել ի Հընովմ յամին 1842 յունիս 7, դրսուանց նախագահի օգնական անունն առած, բայց իրօք ապագայ յաջորդութեան պատրաստուած: Այս ի ծածուկ յղացեալ պատուոյ ատորձանը յայտնի եղաւ կաթողիկէ Հայ ժողովրդեան երբոր 1846 ին Քեր. Մարուշ մեռնելով, նոյն իսկ թաղման հանդիսին ժամանակ իրեն նախաւթիւ կուսակիցներուն ձեռօք, որ իրեն հրամանացը կաշառուած ու գնուած էին, բռնի ինքը զինքը նախագահ եպիսկոպոսացեալ հրատարակել տուաւ և յաջորդ հանդուցելոյն, որուն մինչև յայնժամ օգնական եղած էր յուսով ապագայ յաջորդութեան, բայտ խորհրդական ըզուել Հռովմայ արքուներաց:

(1) Ստեփանոս. Չեթմերդէն ի վերայ երեսներոցի եմ, ի խորհիսն նոյնին բանաստեղծութիւն. սուլ. հատմ. 1787:

Ազգային ժողովը, որ իւր ընտրութեան իրաւունքին դէմ եղած որոգայթը իմացաւ, և տեսաւ որ օտարին միջամտութեամբը՝ իրեն վրայ հոգեւոր գլուխ մը դրուեցաւ, որ ազգային երեսփոխաններէ ընտրուած չէր ըստ արեւելեան կարգի. — բարձրաբարբառ բողոքեց որ թէ սրբազան կանոնաց և թէ ազգային սովորութեանցը դէմ գաւաճանութիւն մըն էր այդ. և չուզեց ընդունիլ նախագահ մը, որ սարդող մըն էր Ազգին առջև: — Հարկ եղաւ որ բազարական ազգայեալը և բոլոր իշխանաւորք իրենց զօրութիւնը և ազդեցութիւնը ի դորձ դնեն՝ ժողովրդեան սրամտութիւնը խախտելու, և չթողու որ հոն ի սրբավայրին, հանդուցեալ Գեր. Մարուշի յուզարկաւոր հանդիպին ժամանակ անխորժ և ծանր դորձ մը պատահի: — Ասոնք պատմական անցքեր են, յայժմ Ծանօթք բոլոր Ազգին:

Բ. Ազգային իրաւունց բռնաբարդ և իշխան եղաւ (ոստի գող և առաջի). — Զորացեալ Հռովմայ Բրոքականայի պաշտպանութեամբը, — որուն խոստացած էր կաթողիկոսութեան պատրուակաւ Լատինացունել Հայերը, որպէս զի ինքը իր փառասիրական գիտմունքները լրացունել, — ջնջեց անհետ ըրաւ ամեն բարեկարգ սովորութիւնները, և ամեն կրօնական արարողութիւնները, որ Հռովմայականութեան կամ լատինականութեան հոտ չունէին, և անոնց տեղը հաստատեց եղուխտական փյուռն ջերմութեան թիւններ. ինչուան տաճկերէն լեզուաւ արթութեւր մտուց եկեղեցիներուն մէջ, ըսելով թէ հայերէն լեզուն հերձուցող լեզու է: Հաստատեց ըստ քմայնոր թեմեր, թէպէտ և ժողովուրդները դէմ կեցան՝ յայտնելով կախկալութիւնը ունենալու անհարկաւորութիւնը, — և Պետութիւնն իսկ արգիլեց զայն: Բայց յանդուգն առաջնորդը, ընդդէմ ժողովրդեան կամացը, որուն կ'իշխար իր կախկալութիւնները ընտրելու իրաւունքը, և ընդդէմ եկեղեցական անխախտ սովորութեան, ոչ Հայոց միայն, այլ և բոլոր Արեւելից, որ կ'արդեւու (ինչպէս կ'աւանդէ ինքն իսկ Բենեդիկտոս ԺԳ. Քահանայաւորը)

կետը) կախկալութեան աստիճանի չափաւնայ զոր, որ Վանական Կէնօք կապուած է, — Բրոքականային հրամաններ և կարգադրութիւններ կեղծաւորելով, կախկալութեան մը կողմեց՝ ընտրելով ամենէն անարժանները եթէ մտօք և եթէ եկեղեցական սգուով, որպէս զի կարենայ անոնցմով իւր հաճոյցը, և իրեն դիտեալ ուրիշ անազգայն պատակներուն հասնիլ: (*)

Խախտեց յանուն Հռովմայ ծանր ծանր սպառնալիք ամեն ուսումնական և զբաղիտական ընկերութիւններ, օգտակարք Ազգին մաւաւր և քաղաքակրթական զարգացմանը: Առաջարկեց վանական միաբանութիւնները ջնջել, և գլխաւորապէս Վենեակի Միսիթարեանց ուխտը, ան նուաճելի առաջնապարիսպ և պաշտպան ազգային բարգաւաճանացը, և զայս կը յայտնեն իրեն Հռովմայ Բրոքականայի վերատեսչին հետ գաղտնի ըրած մտերմական թղթակցութիւնները, որոնք մօտ ատեններս երևան ելան: — Այս ամենքը պատմական գործեր են, ամենաճանօթք աշխարհի:

Գ. Իւր ազգին ինքն և ժողովրդեանը զրպարախ եղաւ. — Գործնամանաւ և չարարուեստ հնարքներով իւր ազգայնոց մէջ ընդարձակ ասպարէզ մը բացաւ կռուց և երկպառակութեանց, ազգին աշխարհականները ներկայ նը պատակներով իրարու ձգելով, և աշխարհական կղերն սը վանականաց դէմ գրգռելով: Իւր նենգամտութիւնը առաջ և ս տարաւ, ինչուան Օսմանեան Պետութեան առջև ստացօք զրպարտութիւններ ընելով ծանր մատնու:

(*) Աւաք էր մատնագիրս իրեն խօսից հաստատութեամբ համար այն նշանաւոր պարագայն եւս յիշեցունել, որ այդ եպիսկոպոսներէն առաջին չորսը զիշեր ժամանակ ձեռնադրեցան ի Ս. Փրկիչ Ղալաթիոյ, զազոտ ի ժողովրդեանէն, ընդդէմ եկեղեցական օրինաց և ընդդէմ Արեւելեան եկեղեցւոյն յայտնի եւ վայելուչ կարգացը, որուն կարեւոր պայմանն է որձեռնադրողը նուիրելոյն արժանաւորութեամբ հանդիսաւոր վկայութիւն ընդունի ժողովրդեանէն՝ որ բարձրաձայն կ'աղաղակէ թէ արժանի է:

Թիւններով ընդդէմ օմանց վանական կղերաց, և ընդդէմ ազգին նշանաւորներուն, որոնք ժողովրդեան վերայ ունեցած ազդեցութեամբը՝ իրեն փառամուր խոր հրդոցը արդէւր կ'ըլլային. սակայն այս անհիմն զբարտառութիւնները զբարբաջին վրայ կործանեցան, և իրենց ստուծիւնը խոյստաւակելով՝ եթէ Սուլթանէն և եթէ իրեն պաշտօնեաներէն մերժուեցան: Եւ որչափ և ինչ պիտի զբարտառութիւններ, կոշտութեամբ բարդած, չը ժայթքեր իւր համբաւաւոր չարամտեանը, Միխայիլեան Սբէոն Ղապարոս որ ի վէնիայի, — որուն հեղինակին ինքը ըլլալը՝ գրեթէ մատով իսկ ցուցուեցաւ, երբոր Գեր. Իլլայ Սուպերիտիան փոխանորդը դատաստանական հարցափորձի սակ ձգեց:

Գ. Իր շահուն համար յարկաւոր էղաւ Եկեղեցեաց և աղաւթաց սարգոսաճիւններուն. — Շատ երկայն խօսքեր պէտք չեն այս բանն ազատուցանելու համար: Բաւական է գիտնալ որ ինքն իր ունեցածները ճոխացուց ինչուան 60:000 սիւղ գարեկան եկամուտ իրեն պատրաստելով: — Աւսկից ժողովեց: Քող մեզի պատմեն մահաբեր քղերային ժամանակ խեղաթիւրեալ կտակները ի նպատակ իւր. թող մեզի պատմեն ազքանները, որ անխնամ մնացին եթէ ազգային բարեբարութեան գանձարաններէն, և եթէ այն մեծագուժմար ստակներէն, զորս Արևելեան Կաթոլիկներուն պիտոյիցը հասնելու պատրուակաւ՝ տարուէ տարի կ'ընդունէր Լիոնի Տարածման Հաւատոյ բարեպաշտ ընկերութենէն:

Ե. Ներգող և սպիրտոմն էղաւ աչք փնխձ պարբերական պարտոյն հասնելու համար. — Եւ յաջողեցունելու համար զայդ պէտք էր նախ ազգին բաղաբական գլխաւորութիւնը ձեռք ձգել. և չհարե՛նարով զայն ազգային ընտրութեան օրինաւոր ճամբով կատարել, գաղտնապէս գրամայ զօրութեամբը գլուխ հանեց: Կայսերական պիտիլը ձեռք ձգելով, և զայն ալ ուղղածին պէս պրայելով, Հռովմ գընաց և Բրոքականտային ստձեր գրաւ, և ան ալ սուս տաբար և ճոխաբար իր հաւանութիւնը սուսա որ

Կիլիկիայ հոգևորական պատրիարք անուանուի: Նոյն ժամանակին մէջ, որպէս զի զարքեպիսկոպոսներն ալ հաւանեցանէ, որոնց նաև կ'իյնար ընտրութեան իրաւունքը, երբմայ իրենց խոստացաւ, որ յամենայնի և ամենայնիւ ազգային բարեկարգութիւնները, առանձնաչնորհաւթիւնները և իրաւունքները ի հին ձեւն դարձունէ, նաև պարբերաբար ինչն ալ իրանցունելը աչք ասնելով: Անոնք ալ արդոս պայմանաւ զինքը անուանեցին, ինչպէս որ իրենց առ Սուրբ Գահն ուղղած թղթոյն մէջ ալ՝ որով անոր պատրիարք անուանիլը կը ծանուցանէին՝ բացայայտ գրին, թէ զինքը պատրիարք ընտրեցին և հրատարակեցին յաջորդ իրաւանց և ատանջաչնորհոթիւնաց վերջին հանգոցեալ Պարբերային: — Կրնամք ուրեմն զինքը նեհող կոչել ամենայն իրաւամբը: Իսկ երգմնազանցութիւնը պիտի տեսնեմք հիմայ:

Զ. Իր ազգին և Հայաստանեայց Եկեղեցոյն ամենալաւ ճարտիլ էղաւ. — Եւ յիրաւի հակառակ իրեն երգմանցը, զՍրբը և զԵկեղեցին Բրոքականտայի և Հռովմայ ձեռքը մատնեց, և անոր հետեանքն եղաւ ի դառնայն (Բեթլեհոսորոս) կեղեակը հանել տալ՝ յամին 1867 յուլիսի 10 ին, որով Հայոց ամենայն ազգային և եկեղեցական իրաւասութիւնները կ'ուղեր կործանել և ջնջել:

Ահաւասիկ հովուին վարոսոց ուղղութիւնը, զոր կ'ուղեն բունի Հայոց վրայ նստեցունել. ահաւասիկ անոր ընտրութեան կանոնախնդրութիւնը, եթէ ի նախագահական աթոս Կոստանդնուպոլսի և եթէ ի պատրիարքութիւն Կիլիկիայ. ահաւասիկ նոյն գահը բաղնելուն օրինաւորութիւնը:

Արդ այսպիսի հովու մը կրնայ Պօղոսի առ Տիմոթէոս և առ Տիմոտ թղթոյն մէջի նշանակած աւաքինական բարեմանութիւններովն և ձիրքերով զարգարուած հաւմարուիլ: Միթէ կրնայ ըսուիլ թէ այս է մի փրեւ վեճախոյն, այլ լինելն օրինակ հօքին, ինչպէս կը պատուիրէ Պետրոս: — Եւ միթէ այս ըստ ամենայն կերպարանաց անգոսնելի վարքը՝ չըլլար ի գայթակղութիւն և ի կրքուտ ժողովրդեան, փոխանակ շինութեան և սրբութեան աթթ ըլլալու:

Սրբազան կանոնադիտաց տուած կանոնայր Համեմատ, ինչպէս նաև ուղիղ խելքն ալ կը ցուցունէ, պէտք է այդպիսի հովիւները հեռացունել հօտէն, — « վասն զի իրենք ասելի և արհամարհելի, անով իրենց հարատակներն ալ ի կրօնս կը մասնեն, և անոնց կործանման վասնդը վերահաս կ'ըլլայ » (1), — վասն զի մեծ է յոյժ առաջնորդաց մեզքը, և եթէ հրապարակուելու ըլլայ, ժանտաստի կը նմանի » (2) : — Տես նաև Մոնաչէլի, Տարացոյ մասն. Գ. Տիտղ. Ա. Տար. 30 :

Եւ երբոր Եկեղեցւոյն դերագահ իշխանութիւնը՝ ժողովրդեան բազմապատիկ բողոքները կը մերժէ լսելու, և չուզեր ինչպէս արդարութիւնը կը պահանջէ՝ ատեն հարցափորձի բանալ, որպէս զի ճշմարտութիւնը ի լոյս դայ, նա մանաւանդ կը պաշտպանէ ամբաստանեալը, և Միջին դարէն ժառանգեալ սպառնալիքներով կ'ուզէ ասիպել զազգը որ ընդունի դոյն՝ որ դայ է, և Աստուծոյ այգւոյն սպառնալիչ, — միթէ արդար չէ՞ որ ազգը իրեն հայրենաւանդ իրաւունքներուն վրայ ոտք կ'ոսէ, որ ոչ երբեք օրինաւոր կերպիւ ջնջուած են, այլ մանաւանդ թէ դարերով ամբապնդեալ, և հարածէ Պատրիարք մը որ իրմէ ընտրուած չէ, և ընդ ամն քսան և հինգ մի օրինակ պաշտօնեաց եղած է սոյնքան աւելի ծանր բռնաւորական հարստահարութեանց և դայթակղութեանց, որչափ որ հասարակաց էին, և սրտածառք հօգւոյ կորստեան : — Թող այս հարցմանս պատասխանէ կարթադինեաց մեծ արքեպիսկոպոսը, սուրբ վրայն կիպրիանոս, որ կ'ըսէ. — « Տերունեան Առաջնորդէն պատկառող և » Աստուծմէ վախցող ժողովուրդ մը, պէտք է որ մեղաւոր » Առաջնորդէն զատուի, և մասնակից չըլլայ սրբապիղծ » քահանային զհազարծութեանը » (3) : — Այս վարդապետութեան վրայ հիմնեալ, ամենահմուտ կանոնագէտն Տէփղի կ'ուսուցանէ մեզ, որ « Եթէ Եպիսկոպոսը սպառնալիչ

(1) Պարտ. Չ յանջնորդ. Բարեւ. Գրեթ. Ե. ինք. Գ. 172. 174 :
 (2) Տ Մար. և Սաղմոս ճԳ. առնի Ի. յօդ Դ. 2 :
 (3) Թուղի Կէ—ԿԸ. էԷ 228 Տոյ. Անգլեր. 1700 :

« պաշտօնեան ղէմ մեղանել, . . . Իրաւամբ՝ Բիբլիոնեայ իրենց » մեղապարս Առաջնորդէն զպարտելու են » (1) :

Արդ դանք եղածներուն. ամենածանօթ է եկեղեցու կան պատմութեանն, որ երբեմն ժողովուրդները դայթակղելով իրենց եպիսկոպոսին չարաչար վարքէն, և երբեմն նաև անընդունելի միայն ըլլալուն պատճառաւ, մերժած են դայթակղութեան առիթը իրեն աթոռէն, կամ նաև երբեմն դեռ աթոռն ալ չ'ելած : Շատերէն որ կրնամք՝ մէկ քանին միայն ակնարկել մը :

Աղուիլեացիք միթէ 1128 ին իրենց եկեղեցիէն չըվանտեցին Գերարդոս պատրիարքը : — Եւ այս արտաքսման համար՝ ժամանակակիցն Կորրադոս, Սպիտակուրկի արքեպիսկոպոսը, կը դրէր առ Ոթոն Բամբերկի եպիսկոպոսը խընդակից ըլլալով որ իրեն Եգեղեղեբոս աւագ երէցը Գերարդոսի յաջորդ ընտրուել էր նոյն Առուիլեացի կղերէն և ժողովուրդէն. « Ձեր աւագ երէցը և մեր եղբայր և ար. » ժանաւոր քահանայակիցը՝ Առուիլեացոյ եկեղեցւոյն » եպիսկոպոսական բարձրաստիճան պատուոյն ընտրուել » լով, կը համարվի թէ անօրէնութեանց ազատութիւնը վերցուեցաւ, որ երկար ժամանակ տիրած էին » հին, երբ կը տեսնեմք որ կղերք և ժողովուրդը եկեղեցւոյ ցական կառավարութեան ամենեւին անարժան անձ մը » մերժելով, զգօնութեամբ և ըստ կանոնի մտածեցին » զուրիշ մը անոր տեղը դնել » :

Գարձեալ Փլորենտիոյ ժողովուրդը չէր որ 1063 ին իր խռովարար և սիմոնիական եպիսկոպոսը՝ Պետրոս Մէծծու պոնրոս՝ ամբաստանեց, և տեսնելով որ դարմանը չուսով չըլլուիր, բարբ քաղաքը և քաղաքացւոյ հետ կղերին ողջամիտ մասը խռովութեամբ ոտք երաւ, և չհանդարտեցաւ, մինչեւ որ կրակի բռնելով զանիկայ, (ինչպէս որ այն դարերուն սովորութիւնն էր), փորձով իմացաւ թէ յիւրաւ ի անօրէն է եղեր իր մեղապարտ առաջնորդը :

Եւ միթէ Միլանեցիք չէին, որ 1295 ին իրենց Հուսիփինոս Ֆրիճէզդոյ արքեպիսկոպոսը վանտեցին, և թող

(1) Սահմանորդ. Իսնուի. 240. Գ. Գ. Ե. յօդ. 4

չառին սոր կոխելու Միլանի մէջ, որովհետեւ Պապէն ընտրուած էր, առանց իրենց հաւանութիւնը առնելու - ըստ իրենց եկեղեցւոյն վաղեմի սովորութեանը, - և իրենց եկեղեցւոյն իշխանաւորաց կարգէն չէր:

Սյոթքիկ և ասոնց նման զէտքեր շատ պատահած են Արեւմտեան եկեղեցւոյն մէջ, զորս վասն համառօտութեան մէկդի կը ձգեմք մի առ մի յիշատակելու: - Եւսով կրնայ ժխտել նոյն հաւատար իրաւունքը տալու նոյն պիտի պարագաներու մէջ նաեւ Արեւելեան ազգի մը կըզերին եւ ժողովրդեան:

Սյոթմու կռուոյն մէջ զարմանալին և անմբռնելին այս է որ Հռովմ գիտակ ըլլալով ամեն վեհաներուն, զորս այդ օրինազանց Գեր. Հատունը ազգին և Արեւելքի մէջ ուղղափառութեան գլուխը հասուց, փոխանակ (ինչպէս արդարութիւնը կը պահանջէ) կանոնական ատենիւ զանկից դատելու, ալ աւելի զանկից կը պաշտպանէ. - և չմանար որ ազգին զայրացումը կ'աւելնայ անով, և նոյն իսկ Հռովմայ պատիւը պարտան օրս բոլոր Արեւելքի մէջ յետին անարգութեան ծայրը հասած է:

Ի Ն Գ Ի Բ Թ.

Թէ արդեօք Արեւելեան կաթողիկէ չպերը չ'Գեր. Հատուն Պատրիարքը մերժելուն համար, և Պապին անուսովը եկած հրամաններուն հնազանդիչ չուղղելուն համար, կրնան կանոնական կերպիւ հերձո՞ւնք անուանուիլ:

Պատասխանը ամենազիւրին է: Սրբազան կանոնագետք միաձայն կ'ուսուցանեն, որ հերձո՞ւնք (զոր ըստինք յունական բառիւ աղիքս, կամ չիքս կ'ըսեն), ըստ ստուգաբանութեան է " որ և իցէ ճեղքումն կամ զատուածք " կամ բաժանումն, որով մեկը կը հերձի ընդհանրական " եկեղեցւոյ միութենէն, իբրեւ 'ի խորհրդական ճարտոյ,

" որ կազմուած և յօրինուած է յայլեւայլ միճակէ հաւատացելոց, միացելոց իբրու հետ իբրեւ անբաժ, և Հըր " ուսմայ Քահանայապետը իբրեւ անոնց գլուխը " (Քայֆֆէնդուէլ, Կանոն իրաւ. Գիրք Ե. Կանոնի. Կիտ. 24-էլ 3-աճ. համար 2.) = Հերձո՞ւնք ուրեմն անիկայ է, - որ խօստովանելով Հաւատոյ ամենայն մասունքը, ու հաւատարով և ընդունելով եւս եկեղեցւոյ մէջ մեծի Քահանայապետին գերագոյն իշխանութիւնը և գերագահութիւնը, - կը մերժէ անոր հպատակ ըլլալ իբրեւ Քահանայապետ համ չ'ուզեր հնազանդիլ անոր իբրեւ գլուխ եկեղեցւոյ և փոխանորդ Քրիստոսի 'ի վերայ երկրի, կամ միացեալ կենար բոլոր ուրիշ տիեզերական եկեղեցւոյ անդամներուն հետ. (Քայֆֆէն. անթ. Կիտ. 3.):

Գնելով այս երկու հիմունքը հերձո՞ւնք բառին և հերձո՞ւնք անուանակոչութեան վրայ, հետեւանք կ'ելլէ, Ա. որ չեն կրնար հերձո՞ւնք ըսուիլ որ և է անհնազանդք, հաւատ անտը միայն, որ չեն ուզեր իրեն իբրեւ գլուխ ընդհանրական եկեղեցւոյ հպատակիլ և հնազանդիլ. (Քայֆֆէն. անթ. Կիտ. 3.): = Բ. Հերձո՞ւնք չեն, այք եկեղեցւոյ մէջ Պապին գերակայութիւնը ընդունելով, և իբրեւ Պապ պատրաստ ըլլալով իրեն հնազանդիլ, կը մերժեն հնազանդելու այս ինչ կամ այն մասնաւոր խնդրոց մէջ որ կաթողիկէ եկեղեցւոյ հաւատոյ միութենէն և ընդհանուր բարեկարգութենէն բոլորովին դուրս են. - վասն զի այդ պիտի անհնազանդութեան գործերը՝ զՊապը իբրեւ եկեղեցւոյ գլուխ ճանչնալուն և հնազանդելուն հետ կապակցութիւն չունին և ոչ ալ զօրութիւն ունին եկեղեցիէն բաժանումն գործել տալու, քանի որ անիկայ խորհրդական մարմին մըն է ամբողջ միաբանութեամբ հաւատացելոց (Քայֆֆէն. անթ.) = Գ. 2-է և չկրնար իբրեւ հերձո՞ւնք համարուիլ անիկայ, որ իր բնիկ եպիսկոպոսէն կը բաժնուի և չուզեր հնազանդիլ և հպատակիլ, որովհետեւ հերձո՞ւնք բուն ընդհանրական եկեղեցիէն և անոր գլխէն բաժնուելուն վրայ է: (1)

(1) Մանրէլ. Բարոյական. Գիրք Բ. Գլուխ 2. 6. - Աբբաս. Գլուխ Գ. Կիտ. 1. և 2. - Ալաբրտո. Մասն Ե. Գիրք Ը. Կիտ. 20. 4. Քայֆֆէն. անթ. համար 2.

Արդ մեր գեպրին գալով, Արեւելեան Հայ Կաթողիկէ ներք հանդիսական կերպիւ յայտնեցին և կը յայտնեն, որ կ'ընդունին և կը հաւատան կաթողիկէ առաքելական Հռովմական սուրբ հաւատաց ամեն իւրաքանչիւր մասը, և կը ճանչնան և կ'ընդունին Հռովմայ մեծի քահանայապետին՝ իբրև գլխին տնօրէնական եկեղեցւոյ՝ գերազայն իշխանութիւնը և գերազհատութիւնը, և պատրաստ են իբրև այդպիսոյ ամենախորին մեծարանք և հնազանդութիւն մատուցանելու:

Իսկ կը մերժեն իրենց պատրիարք և հոփու ճանչնալու Գեր. Անտան Հասունը, այն պատճառներուն համար, զորո նախընթաց խնդրոյն պատասխանին մէջ կարգաւ գրինք, մանաւանդ թէ իրեն հպատակութենէն կ'երկեն և զինքը կը մերժեն, ներքին կերպիւ համոզուած ըլլալով, որ խղճմանաց պարագը այդ բանին կը ստիպէ զիրենք, իրենց հաստատութիւն տուներով զայն ամենայն ինչ որ վերը ըսինք, հանդերձ սուրբ վկային Կիպրիանու և որբազան կանոնադէտներու խօսքերովն, որոց մէջէն միայն զՏէվդի յիշեցինք՝ համառօտութեան համար:

Կը մերժեն գործեալ հնազանդիլ յանուն Պապին իրենց ազդեցութիւնը՝ Կիպրիանու տիրաբար ազդ արարեալ պատուերին, (տես Բ. և Գ. խնդրոց պատասխանները), և իրենց եպիսկոպոս ընդունիլ և ճանչնալ այն Հասունը որ քրտն և հինգ տարի ամեն կերպ բռնութիւններով հարստահարեց զիւրենք, — խնդիր մը, որ մասնաւոր ինչ է, և ընդհանրական Եկեղեցւոյն և անոր Գլխոյն հետ ամենևին վերաբերութիւն չունի:

Ուրեմն այդ ամեն պատճառներուն համար չեն և չեն կ'ընար որ և է կերպիւ Կեղծածող սեպուիլ:

Եւ որպէս զի լաւ ևս ապահովմք իրենց գլխատուրութեանը վրայ, կարգամք յամին 1870 յունուարի 25 ին հրատարակած Յայտարարութեան զիրը հոցերէն, խապերէն և գաղղիբէն լեզուօք, և ասիկայ պէտք է բաւական ըլլայ Գեր. Հասունեանին մոլեւանդն պաշտպանողաց անդու գոյը և չարաբեզու բեքանները սրապանծեցանելու համար:

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Արեւելեան Հայ Կաթողիկ ազգին որ ի Կոստանդնուպոլիս:

“Յանուն ամենասուրբ Երրորդութեան և Մարեմոց
 “Ստորաւածմօր Անարատ յուցելոյն, և Սրբոյն Գրիգորի
 “րի մերոյ Կոստանդնոսէն, ժողովեալք ի միասին յամի
 “1870 ի 25 յունուարի:

“Մէք ներքոյգրեալքու, Կաթողիկէ Արեւելեան Հայք,
 “կը յայտարարեմք այսու գրութեամբս առաջի աշխարհ
 “հի, հանդերձ մեր ընտանեօք և որդւովք, որ հաւա
 “տամք զայն ամենայն զորո հաւատաց և ընդունի Կա
 “թողիկէ և Հռովմական Եկեղեցին, և զՊրբազան Քա
 “հանապետեան Հռովմայ կը ճանաչեմք երևելի Գլխին
 “Եկեղեցւոյ, որուն հնազանդ եմք որդիական յարդու
 “թեամք:

“Մեանդամայն կը յայտարարեմք որ իբրև հարազատ
 “սերունդք որբոյ Կոստանդնոսէն մերոյ, և հաւատարիմ
 “անդամք Արեւելեան Հայ Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ, անա
 “րատ պաշէլ կ'ուզեմք մեր եկեղեցական հոցերն առանդ
 “իրաւունքներն, արտօնութիւններն ու սովորութիւն
 “ներն, ինչպէս որ վայելած եմք զանոնք մեր նախնեաց
 “ժամանակէն ի վեր:

“Իմանապէս որովհետև Գեր. Հասունը, որուն գրե
 “թէ երեսուն ամաց ի վեր հետեւած ընթացքը ամենե
 “ւին հակառակ է ազգային եկեղեցական իրաւանց և
 “կանոնադրութեանց, և ամենևին օտար Աւետարանական
 “հեղութեան, իրեն հովուական ինտանց յանձնուած
 “ժողովուրդը ստութեամբ զրգարներով բազմապատիկ
 “զխառուց և դեպիժակիրութեանց պատճառ եղաւ և զԱջ
 “գը պատակեալու, սնար համար՝ բոլորովին գայթակ
 “ղեալ իր վրայ՝ յայտանեմք այսօր ամենայն վաւերական
 “կերպով, (ինչպէս նաև 1860 դեկտ. 2-14 ին առ Սրբ.
 “բազան Պապն ուղղեալ ազերսաղբովիս բողոքեր ենք),
 “որ բաց է բաց կը հրաժարմք իրեն եկեղեցական տես
 “չութեանն:

“ Եմանապէս կը բաժնուինք իբրև յեռին միջոց այս
 “ Երեմանամեայ խռովութեանց վերջ մը տարու , այն ան-
 “ ձանցմէ , որոնց այս էական խնդրոյս մէջ մեզի հակա-
 “ ռակորդ և Գեր , Հասունի գործակից գտնուեցան , մի-
 “ անգամայն մեր յատուկ եկեղեցիները և ազգային
 “ անշարժ ստացուածքներն և եկամուտները մեզի գը-
 “ բաւելով :

“ Միով բանիւ , պիտի մնամք ուղղախառք հաւատով ,
 “ անբաժանելի ՚ի Հռովմէական եկեղեցւոյ , ինչպէս որ է-
 “ ին մեր բարեխիշատակ Հայերը , մինչև յմահ Գրիգոր
 “ Պետրոս Բ . կիլիկիոյ Պատրիարքին , որ վախճանեցաւ
 “ յՑ յունուարի 1866 , անտիտիտի պահելով Հայ Արևելեան
 “ Եկեղեցւոյ արարողութիւնները և բարեկարգական կա-
 “ նոնները , և ամենայնիւ հաւատարիմ հպատակ մնա-
 “ լով վեհախառ թագաւորին մերոյ քաջայայտ Սուլթան
 “ Ապախ-ը Ազիզի ” :

“ Ի հաստատութիւն ստորագրելմբ . . . ” :
 (Ստորագրութիւն հազարաւորաց)

Ասկէց յայտնի է որ ինչչափ ալ բարբանջեն այն օրու
 գիրները , որ ստրկաբար կը խոնարհին Հռովմէական ըս-
 կպքանց առջին , զորոնք անբաժանելի կը համարին ուղ-
 զախառութեան հաւատոյ մատուցելու , — որչափ ալ
 բարբանջեն , կըսեմ , զԱրևելեան Հայ կաթողիկոսները և Եր-
 յոսօօր Հրատարակելու , անոնց ըսելը միայն բաւական
 չէ զանոնք այնպէս ընելու , քանի որ այդ իրենց նախատա-
 կան անուանախոջութիւնը յայտնապէս մղար և խաբէա-
 կան ըլլալը կը ջուջուի , երբոր եղածը կանոնական սկզբ-
 բանց հետ բաղդատելու ըլլանք : Աւրիշի տուած մակ-
 գերը իրաց , անձանց և գործոց խտրութիւնը չփոխեր :
 Տգիտութիւնը , նախապաշարմունքը , հախառակափրու-
 թեան և վրէժխնդրութեան ոգիները՝ կրնան զանոնք կեր-
 յոսօօր անուանել բայց ոչ թէ՛ ընել :

Խ Ն Գ Ի Բ Ժ .

Եթէ արդեօք Պապը կրնայ կանոնական պատիժներուն ձե-
 ոօք բռնադատել Արեւելեան Հայ կաթողիկոսները , որ զՎեր . Հա-
 սունը ընդունին եւ հնազանդութիւն մատուցանեն :

Չկայ պէտք մը որ կենամք ու ապացուցանելմբ Հոս թէ
 եկեղեցական իշխանութեան երամանի շէմ ըմբոսաբար կապարուած
 մահացոս յանցանք մը հարկ է ըլլայ , որպէս զի անիկայ որ իշ-
 խանութիւն ունի , կարենայ կանոնական միջոցներու
 ձեռք զարնել : Այս բանը նշանակեցինք սրբազան կանո-
 նադիտաց իօսքերով Ս . ինդրոյն պատասխանին՝ Բ . հա-
 մարոյն մէջ , և հոն դայս ևս նշանակեցինք , որ չեմք կրնար
 անուանել մահացոս յանցանք ըմբոսաբար կապարուած եկեղե-
 ցական իշխանութեան շէմ՝ այն ճամբայն , զոր այս ցաւայի
 կուռոյն մէջ բռնե՛ր են Արևելեան կաթողիկ Հայ ժողովըր-
 գեան հետ դացող հայագրի կղերը :

Յուցուցինք որ Արևմտեան Պատրիարքին՝ մատնաւոր
 բարեկարգական գործոց համար բռնական ոյժ գործածե-
 լու կարողութիւնը՝ իր Արևմտական եկեղեցւոյն վիճա-
 կին սահմաններէն դուրս չ'ելլեր , և ոչ ալ՝ իբրև Պատր'
 կրնայ միջամուխ ըլլալ Արևելեան ազգաց այդ խնդրոցը
 մէջ , եթէ ոչ՝ հրաւիրուելով կամ անոնց բողոքով գիտե-
 լովը և կամ ուրիշ կանոնական միջնորդութեամբ՝ իբրև
 ընդհանրական եկեղեցւոյ գերագոյն Գլուխ վճիռ տա-
 լու :

Գարձեալ գանց չտուինք յիշելու թէ ինչպէս շատ ան-
 դամ արտունջներ և ծանր դանդաղաներ անող ուտ տեղը
 խրկեց Հայ կաթողիկ նեղեալ ժողովուրդը առ Սուրբ ժու-
 զովն Բրոքտիանտայի և առ նոյն ինչն Գերագոյն Քահա-
 նայապետն , որպէս զի այդ օրինազանց եպիսկոպոսին հո-
 գեւոր և ժամանակաւոր մատակարարութեան ընթացիցը
 վրայ՝ կանոնական հարցափորձութեան տուեան մը հա-
 տատէ :

Յուցուցինք սրբոյն կիպրիանոսի վկային բանիւր և

ամեն սրբազան կանոնադիտաց ընդունած և սորվեցուցած վարդապետութեամբը թէ հաւատացեալ ժողովուրդ մը կրնայ և մանաւանդ թէ պարսկան և անկարգ հովիւք իրմէ հեռացունելու . (Տե՛ս Թնդիր Ը . Ի վերջ կոյ) :

Ի՞նչպէս ուրեմն և ո՞վ կրնայ երբէք ստիպել դայ թակղեալ Ազգ մը՝ որ ինքը իւր համոզմանը դէմ մեծաբանս ընծայէ՞ գայթակղութիւն սերմանող ատելոց մը՝ (Տե՛ս Թնդիր Ը . սկզբնէն մինչև յվերջ) : Եւ ո՞վ որ գայ զինքը այդ հպատակութեան յորդորելու , մի թէ յարմար չէ՞ անոր Առաքելոց խօսքովը համարձակապէս պատասխանել , եթէ հնազանդել աստուծոյ պարս և Աստուծոյ ան մարտիան : — Խղճի մտաց ձայնը , անկարգ դործոց վրայ գգացած ներքին համոզումը , հոգեւոր հովուէ մը շինութեան և սրբութեան օրինակ սպասելու իրաւունքը , միթէ Աստուծոյ կամաց յայտնի պատուէրները չէ՞ն : Իսկ ընդհակառակն ամբաստանելոյն նկատմամբ՝ դատաստանական հարցափորձէ խորշելով յայտնի երեցած կուսակցութիւնը , և բողոքողաց նկատմամբ՝ առանց անոնց պատճառներուն և չքմեղութեանը մտիկ ընելու՝ վճիռ կտրելը , միթէ ասոնք ալ մարդկային ատուածընդդէմ կամաց յայտնի նշանները չէ՞ն :

Արդ , ի՞նչպէս բոլոր այդ կղերին և ժողովրդեան ընդհանուր և հաստատուն համոզմանը դէմ , որ ոչ Հռովմայ բարիութենէն կը վախէ և ոչ անոր շնորհացը կը սպասէ , տասն հազարէն աւելի դայրացելոց մտաց մէջ կրնայ՝ գէթ տկար համոզում մը ըլլայ՝ մտնել , թէ եղած դատաստանը ուղիղ է , երբ կը տեսնէ որ ազգին ընդհանուր խռովութեան յայտնի սկզբնապատճառը կը պաշտպանուի , կը ջատագոյնուի և կը շողքորթուի , մինչդեռ ընդհակառակն անդին ազգին վրայ բռնութիւն , խտրութիւն և հոգևորական պատիժներու սպրդիւնոր (Տե՛ս նախընթաց խորհրդերը) սպառնալիքներ կը տեղայ . և այդ՝ չէ թէ ի պատուհաս իրեն յանցանացը որ չունի հապա ի վրէժխնդրութիւն իւր անշարժ հաստատութեանը , որով գայթակղութեան զգուշի սերմանացանը և

ազգային երկպառակութեան խռովիչ պատճառը կ'ուզէ իրմէ հեռացունել , — Դատ ի դեպ կու գայ հաս Յորնազին ըսածը թէ .

« Տայ արձակուրդ ագոաւուց ,

» Եւ զազանիս վեան գատիւ » :

Գոնէ առ երեւթ դատաստան մը սկսուած ըլլար , — և թէ ոչ ընդդէմ Գեր , Հասունի , զոր կ'ուզէր (Բրտբա կանտայն) ամենայն ճգամբ անմեղ հասնել իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւններէն , գէթ ընդդէմ ամբաստանողաց իբրև զբարտիչք և խռովարարք և կամ ուրիշ որ և իցէ սուտ անուամբ մը , — և այնպէս զանոնք առ երեսս պարտաւոր ձգելով՝ վճիռ մը հանել : Բայց չէ . և ոչ այս բանս եղաւ , թէպէտ և կանոնական պատուէր է ու մեծա նուն սրբոյն Խոիդորի Սիմիլիացոյ ժամանակէն ի վեր որ կ'ըսէ . « Ոչ զբ դատասպարտել , մինչև հաւատաւոր , և ոչ զբ բանադրել , մինչև դատարնեալ » . (Գիրք Բ . ԳԼ Ե .) :

Ասոնց վրայ դայս ալ աւելցունեմք , որ թէ և մէկը ուզենայ տկարացունել ինչ փաստեր որ մէջ տեղը բերինք Ազգին եկեղեցական մասնաւոր բարեկարգութեանց մէջ ունեցած ազատութեանը , զՍգգբ գերութեան տակ ձգել ուզողին ամենայայտնի չարամտութեանը , և դատաստանական ատեան բացուելուն բացարձակ զանցառութեանը , — սակայն և այնպէս սպառնացեալ դատահնքոց կանոնապէս ցուցուած փաստ մը չկայ : Եւ յիրաւի , երբ յատեան կանչուեցան կարծեցեալ յանցաւորները . (Առաջադի. Յարաֆս Եկտիւ առնելու. ԳԼ Կարաթիւ) — ո՞ր է այդ պատժոց արդար և բաւական , կամ գոնէ բաւական են թաղրեալ պատճառը որ յառաջ բերեալ և հաստատու են թաղրեալ պատճառը որ յառաջ բերեալ և հաստատու արդար և բաւական պատճառ սեպուի անոնց գմեր . Հասունը չուզել ընդունիլ և հնազանդիլը , թէպէտ և արդաւ բացած ըլլան ուրիշ կողմանէ վերջիչեալ սրբոյն կիպրի անու խրատովը , որ համաձայն է ուղիղ բարոյականի և

ուղիղ մտայ, թէ “ ժողովուրդ մը որ Տէրունեան Առաջ
նորդաց հպատակ է և երկիւղած յԱստուծոյ, պարտի
ի մեղապարտ առաջնորդէ հրաժարիլ ” :

Այդ 1870 մայիսի 20 ին աստիճանն անուանեալ թըղ-
թայն մէջ ուղղուած սպառնալիքները ընդդէմ Արևելեան
Կաթոլիկ Հայոց, — որ նոյն յունիսի 5 ին կարգացուե-
ցաւ ի Բերայ Կոստանդնուպոլսի, — որովհետեւ սխալ
ենթադրութեանց վրայ հիմնեալ են, ուրեմն ըստ ինք-
եան անգոր են և ոչինչ : — Յայտնի կը տեսնուի որ այս
թղթայն հեղինակը նոյն մարդէ, որ ի Դասուլի (բեվեր-
տորոս) ըսուած կոնդակը շարուած է, և այս կոնդա-
կին Հայոց հնազանդիլ չուղեւն կ'ուղե անոնց յանցաւո-
րութիւնը հետեւեալները: — Բայց ինչպէս կրնան հնազանդիլ
այն կոնդակին, երբ որ անոր նպատակը բովանդակ ու-
րիշ բան չէ, բայց եթէ մերկացուեւել զիրենք իրենց
թէ Եկեղեցական և թէ Բաղարական ազգային բարե-
կարգութեանց՝ աւանձնաշնորհութիւններէն, և տեղը
հաստատել սալ այնպիսի օրէնքներ, որ Միջին դարու մէջ
հնարուած են, և նոյն իսկ Արևմտեան Եկեղեցւոյն մէջ
տիրապետութեան հոգիէ մը առաջ եկած : Ո՞ր բաճանա-
յապետը՝ բոլոր նախընթաց դարերու մէջ, ուզեց բնա-
այդպիսի նորաձեւութիւններ մտցունել Արևելեան Եկե-
ղեցեաց մէջ՝ ի վնաս այդ Ազգերուն իրաւանցը : Եւ թէ
որ բոլոր դարերու մէջ և ամեն Պապերէն, — սխտալ
Ա. Կեղեցաստիտոս կարգաւ մինչև ցՊիոս Թ, որ նոյն 1867
յուլիսի 12 ին, այն օրը կ'ըսեմ, որ իւր անուամբ ի Դաս-
նայն կոնդակը կը շարադրուէր անդին, ինքը սաղին իւր
բերնովը կարգինապայ ժողովոյն ատենախօսութեանը մէջ
կը յայտներ, թէ իւր երաման էր, որ ամենայն արևելեան Ե-
կեղեցեաց մէջ աստուածբերիւղ ոգառլ պահպանուին այն կանոն-
ները, զորս Բենեդիկտոս Ժ.Կ. 1843 դեկտ. 24 ին Ըն-
կրանայեալն սկսած առաքելական թղթովը, և Գրիգոր Ժ.Գ
ի 1842 փետրվար 3 ին ի մէջ ճանրագոյն սկսածովը կը պատ-
ուիրէին, — թէ որ, կ'ըսեմ, բոլոր դարերու մէջ ամեն
Պապերէն միշտ պահպանուեցան և մեծարեցան արևե-

լեան Եկեղեցեաց բոլոր հին կարգերը, ինչպէս կ'ուղեին
հիմա զանոնք Պապին անուամբը կործանել, ջնջել և տե-
ղը նոր կանոններ հաստատել: Եւ միթէ Ազգին չհնա-
զանդիլը և չուղեւալ ընդունիլը բարեկարգութեան վե-
րաբերեալ կոնդակ մը, որովհետեւ իր իրաւունքները կը
յափշտակէ, կրնայ օրինաւոր պատճառ սեպուիլ, զանե-
կայ ընդունել տարւ համար՝ վրան իշխանութեան գեղծ-
մամբ մը սպառնալիքներ և յանդիմանութիւններ ան-
ջալ :

Թէ որ Պիոս Թ. Բաճանայապետը 1867 յուլիս 12 ին
կարգինապայ ժողովոյն մէջ ըրած ատենախօսութեանը հա-
ատեց եւ պատուիրեց, որ իրեն երկու նախորդներուն
առաքելական թղթոյ մէջի պարտաւեհածները պարտական ը-
լան ամէն Արևելեան Եկեղեցի աստուածբերիւղ ոգառլ պահպանելու,
— ուրեմն ոչ միայն ծխերուն պահպանութիւնը հաստա-
տեց և պատուիրեց (որոց համար Հայոց ազգին տըր-
ուած Աստիճանն զԵրբեմնեանքը ամփոփել կ'ուղե 1870
մայիս 20 ին թուղթը), այլ նաև Արևելեան Եկեղեցեաց
ամեն սովորութիւններուն, իրաւունքներուն և բարե-
կարգութիւններուն անաղարտելի պահպանութիւնը,
և գլխաւորապէս այն ամենամանր պատուիրանը վերա-
նորոգեց, որ առջի հին կերպարանացը դարձունեն այն
ամեն մասնաւոր սովորութիւնները, որոնց մէջ այլա-
յալ թիւններ մտուցած էին : Եւ յիշուի, Բենեդիկտոս
Ժ.Կ ի վերջիշեալ սահմանադրութեանը մէջ կը կարդամք
որ “ իրեն միտքն այն է, որ մասնաւորապէս այն սովորու-
թիւնները որոնք կամ փոփոխուած կը համարուին կամ
կորսուած, յետս դարձցուին և իրենց նախնի վիճակին
մէջ նորէն հաստատուին ” . (Սահմանադր. Զերամայեալն ևն.
1743 դեկտ. 24) :

Մ. ինչ ուրեմն այդքան հրաշացուցանել ի Դասուլի
(բեվերտորոս) կոնդակը, երբ որ բայց և յայտնի հակասու-
թեան մէջ է առաքելական սահմանադրութեանց հետ,
որոց ճշդիւ պահպանութիւնը պատուիրեց նոյն ինքն
Պիոս Թ, նոյն օրը, և նոյն իսկ իւր բերնովը:

Կարձեալ բիր մընաւ հեռու է ի ճշմարտութենէ նոյն վերջելեալ 1870 մայիս 20 թղթայն ըսածը, թէ Գեր. Անտոն Հատունը՝ զինքը ընտրող արքեպիսկոպոսներէն օրէ նստորայն ընտրուած և անընդհիմադրելի կերպիւ ճանչցուած է. որովհետեւ ճիշդ այս խնդրոյս վրայ կը հիմնեն ժողովուրդը, կղերը և նոյն իսկ արքեպիսկոպոսաց ալ մեծազոյն մասը իրենց մերժումը, թէ խաբուելով ընտրեցին զինքը. և թէ երբոր խաբուելու թիւնը մեջ անդը ելլաւ, իրաւունք ունին ամենն ալ հրապարակաւ ընդգեմբողքերու: Այդ ընտրութեան բարձր մեքենայութիւնը շինուեցաւ և յօրինեցաւ երէք հոգւոց միաբան զոյգըութեամբը. Գեր. Հատունի, որ այդ պատուոյն հաւնելու կ'եռայր, — Գեր. Վալերիայի՝ երաւոյնաց պատրիարքին, որ նա ևս իրեն փառասիրական դիմանայր համար՝ վաճառուած էր Բրոքալանտայի հրամաններուն և հաճոյցը, — Ազեքսանդր Պարնասոյի, որ Բրոքալանտայի մեծաւորն է, և որուն ըզձացեալ խորհուրդն է բարձր Արևելեան ազգերը իրեն գերութեանը տակ ձգել: Անոր համար փառասէրն Հատուն չխորհեցաւ երթամբ խոստանալ իրեն եպիսկոպոսակցացը, որ եթէ զինքը պատրիարք ընտրելու ըլլան, ամենայն փոյթ ի գործ պիտի գնէ բարձր ազգային բարեկարգութիւնները ու սովորութիւնները և իրաւունքները իրենց նախկին կերպարանայը զերածել, ինչպէս պատրիարքութենէն իսկ ինչապէս իրանի ըլլաւ: Անոր համար՝ ընդգեմ ամենայն արևելեան և արեւմտեան տեան իրաւարանական կանոնաց, ընտրիչ եպիսկոպոսաց ժողովոյն մեջ, Բրոքալանտայի հրամանաւ և ընդ կեղծ անուամբ Պապին՝ նախագահ բազմեցաւ Վալերիա, որ պէս զի Պապին ինքնուայ երևախոսանի կերպարանքն առած բարոյական ստիպմամբ և հրապարանօք, միաբանեցունէ ընտրիչները որքուէնին Հատունի ամեն:

Անոր համար Հայ կղերին և ժողովրդեան իրաւանցը հակառակ, ի բաց մերժուեցան այն ընտրութեան ժողովքէն Ազգին վարդապետները և գլխաւորները, որոնք անշուշտ հաւանութիւն պիտի չտային այդպիսի բնա-

րութեան մը, որ անկարգ էր և կանոնաց հակառակ:

Այս բան կը պատահէր յամի 1866 սեպտ. 14 ին, և այս մեքենայութեան ձեռքը կ'ընտրուէր, կամ մանաւանդ թէ բեմ՝ կը պարէր, կարծեցեալ Պատրիարքն կրկին Գեր. Անտոն Հատուն, որ երբ իր իշխանութիւնը ձեռք առաւ, մասնեց Բրոքալանտայի իշխանութեանը զիւր եկեղեցին և բարձր Ազգը:

Աւերջունեմը գայս ևս, որ ընտրիչ եպիսկոպոսները՝ երբոր զինքը Սուրբ Աթոսոյն կը ներկայացունէին, բացառյալ կերպիւ յայտնեցին պայմանը, թէ իրենց նորնտիր Պատրիարքը՝ վախճանելոյն իրաւունքը և արտօնութեանը ժառանգորդ պիտի ըլլար (!):

Ահաւասիկ Գեր. Հատունին պատրիարքութեան ակթոսը ելլելուն պանծացեալ օրինաորութիւնը, զոր կը յիշէ 1870 մայ. 20 ին արուած առաքելական թուղթն, ահաւասիկ յայտնի ապացոյց այդ մարդոց անկողնութեանը, որոնք Պապին Պիոսի թ. ի անուամբը՝ շողուեցին զայն, ազգարարեցին և հրատարակեցին:

Իսկ եթէ ինչ և սրչափ է այդ առաքելական թղթայն օրինական ոյժը՝ իրեն հետեւանքներուն և սղաւնալիքներուն նայելով, աւերարդ է հաս կրկինելը. վասն զի ինչ որ վերջը Գ. Գ. և Ե. Խնդրոց մեջ կանոնական վարդապետութիւններ բացատրեցինք, նոյները ասոր ալ կը յօրմարին, որով անոր է և ոչինչ որ և իցէ գատակնիք որ կ'սպառնան կամ կուտան՝ առանց օրինաւորապէս ապացուցանելու թէ արուած պատժոց համեմատ յանցաւ որութիւն կայ: Նոյն էջերուն մեջ ուղղը կը գտնէ նաեւ այս նիւթոյս վերջոյ պէտք եղած տեղեկութիւնները, որով կը տեսնուի թէ ինչպէս Բրոքալանտայն և իրեն գործակատարները պայանդակապէս կը շարժին այս խնդրոյս մեջ կանոնական պատիժներ ստալով յանցանքներու որ չ'կան:

Վերջապէս չ'կրնայ մէկը ըսել թէ կանոնական գատակնիքները, թէ և անիրաւ տեղը արուած ըլլան, սակայն

(!) Ընտրեցաք և հրատարակեցաք (զնա) յամբոյ իրաւանց և արտօնութեանց, թուղթն սու Պապին Պիոս թ.

պէտք են դրուանց պահուիլ ՚ի մեծարանս իշխանութեան որ զանոնք տուած է. վասն զի սրբազան կանոնագետք միաբերան կը վարդապետեն որ եթէ այդ դատակնքոց անիրաւ ըլլալը աշխարհաճանօթ և ամենայայնի եղանակաւ ճանչցուած է, այն ատեն արտաքին մեծարանաց պարտաւորութիւնն ալ կը դադարի: — Այս մեր վեճին մէջ ամենայն լուսաւորութեամբ ցուցուեցաւ, որ չէթէ միայն անիրաւ է դատակնիքը, հապա նոյն իսկ դատակնքողին իշխանութիւնը ասորինաւոր է և անբաւական. — ուրեմն ոչ երեսուն և ութ քահանայից խախտումը, և ոչ որ և իցէ քանարանաց վճիռ, որ Բորաբանտայի և Հռովմայ անխոհեմութեամբը կրնայ տրուիլ, արտաքին պահանջութեան և ս չկրնար պարտաւորել:

Շատ յարմար է հաս մէջ բերել Բաղլապիշինի կարգի նախին (որուն վրայ չկրնար երբէք մեկը կատկածիլ թէ Հռովմայի չորհային հետ ընդդիմութիւն մը ունի սրտէն) ըսած այն հստակաւ որ ճշմարտութիւնը թէ—Հռովմ իրեն բանակները գործածելու ատեն, (որ է ըսել՝ իր իշխանութիւնը վարելու ժամանակ), շատ անդամ իրեն կամքը օրինաց հետ կը շփոթէ, և այդ՝ շնորհիւ իրեն պաշտասխաններուն (1) = ճշմարտութիւն, որ շատ աղէկ ամփոփուած է այս ծանօթ (Լատինաց) առածին մէջ. Փոխան Բանի իսն իշխեն:

Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Այս ամենայն տեսութեանց վրայ օրինաւոր կերպիւ հաստատելով թող անխռով կենան Արեւելեան Հայ կաթողիկները, և արիաբար մերժեն Հռովմայ և իրեն գործակարաց ամենայն մեքենայութիւնները, որով կը ջանան ազգայնութեան մնացորդն ալ անոնց սրտին մէջ մտնել, և անոնց վրայ և անոնց եկեղեցւոյն մտանաւոր բարեկարգութեանցը վրայ տիրութիւն մը ստանալ, որ իրենց չ'ընար, և ուրիշ փխճան չունի, բայց եթէ հստակացու-

(1) Պարս. Կարմ. Տեղեւոյ, Գիրք Դ. Գլ Ե.

նել մի առ մի Արեւելեան Ազգերը: Չփախնան խաբանմանքներէ կամ բանադրանքներէ. որովհետեւ յոյժ բըթացեալ զհնքեր են անոնց ձեռքը, որ զանոնք գործածելու ոչ իշխանութիւն ունին և ոչ պատճառ:

Անշարժ կենան ՚ի միութեան Հաւատոյց և Աւետարանական վարուց, հաստատելաբ ՚ի մի կեդրոն կաթողիկէ Հաղորդութեան և ՚ի Բաճանայապետան Հռովմայ՝ օրինաւոր յաջորդ Պետրոսի, և երեւելի Գլուխ Եկեղեցւոյն Յիսուսի Քրիստոսի. — և զնեն ՚ի մտի, որ իրենց այս բարեկարգական հրամանացը չ'անալը, ոչ է ըմբոստութիւն իբրև ընդդէմ Գլխոյ Տիեզերական Եկեղեցւոյ:

Գործեալ աներկիւղ ըլլան ի սպանապէաց, որ զուրկ են օրինական խկութենէ: Պաշտպանեն ըստ օրինակի ուրիշ Արեւելեան Ազգաց, իրենց եկեղեցւոյն վաղեմի արտոնութիւնները, և միանդամայն իրենք զիրենք օրինակ կացուցանեն անոնց, Եղբայրական սիրով եկեղեցական ժողովք մը կազմեն. որպէս զի իրենց Ազգին պէտքերը կանանական եղանակաւ ՚ի կարգի դնեն. — սկսանելով նախ զհասունը դատաքննելին որ ընդ օմնբսան և հինգ՝ ամենայն գայթակղութիւններով տառապեցուց զԱզգք, և ըստ արժանւոյն զինքը իրեն յաթոռոյն անկու մը վճուել և տեղը դնել միարանութեամբ ուրիշ հովիւ մը արժանի հոգևորական վարչութեան, — բառնալ ՚ի միջոյ իրեն ըրած չորիքը, և տեղը հաստատել իրենց ամենահին Եկեղեցւոյն նախկին պայծառութիւնը: Փակեն աղուխուց և գայլոց ճամբան, որ քսան և հինգ տարի կեղեքեցին և ապականեցին Քրիստոսի Յիսուսի ընդհանուր Այլոյն այդ ընտրեալ մաւոր. — և այսու եղանակաւ զուարթածաղիկ և երկայնա կեաց օրեր պատրաստեն իրենց Եկեղեցւոյն և իրենց Ազգին:

4725

2013

« Ազգային գրադարան

NL0032128

